

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE’DE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLERİN SOSYO-EKONOMİK
ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BERKER ÇIRAK

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. CEYHUN HAYDAROĞLU

BİLECİK, 2023

10566936

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLERİN SOSYO-EKONOMİK
ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BERKER ÇIRAK

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. CEYHUN HAYDAROĞLU

BİLECİK, 2023

10566936

BEYAN

“Türkiye’de Yaşanan Ekonomik Krizlerin Sosyo-Ekonomik Etkileri” adlı yüksek lisans tezinin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.			
DESTEK ALINMIŞTIR		DESTEK ALINMAMIŞTIR	
Destek alındı ise;			
Destekleyen kurum;			
Desteğin Türü		Proje Numarası	
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)			
2- TÜBİTAK			
Diğer;.....			
ETİK KURUL onayı var ise;			
ETİK KURUL karar tarih/sayı:		/.....	

Berker Çırak

Tarih

.....

İmza

.....

ÖN SÖZ

Yüksek Lisans çalışmamı en başından beri sahiplenerek takip eden, bilgi birikimlerini ve tecrübelerini her daim benimle paylaşan danışmanım Doç. Dr. Ceyhun Haydaroğlu'na değerli katkı ve emekleri için teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Berker Çırak

2023

ÖZET

TÜRKİYE’DE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLERİN SOSYO-EKONOMİK ETKİLERİ

Ekonomik krizler tarihin farklı dönemlerinde ülkelerin ve toplumların ekonomik ve politik yapıları üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. 1980’li yıllardan itibaren küreselleşmenin hız kazanmasıyla krizlerin ülkeler arasındaki transferi kolaylaşmıştır. Sermayenin kolay ve hızlı şekilde yer değiştirmesi finansal yapıları zayıf olan ülkeleri krizlere daha açık hale getirmiştir. Ekonomik krizlerin makroekonomi üzerindeki etkilerinin yanı sıra sosyo -ekonomik etkileri toplumların refah ve huzurunu etkilemektedir. Ekonomik krizler sonucunda işsizlik oranları yükselmekte, gelir dağılımı adaleti bozulmakta, satın alma gücü düşmekte ve genel olarak toplumun refahı azalmaktadır.

Bu çalışmanın amacı ekonomik krizlerin makroekonomik etkilerinin yanı sıra sosyoekonomik etkilerinin de incelenmesidir. Çalışmanın ilk bölümünde ekonomik kriz kavramı ve türleri ile sosyo- ekonomik etkilerin neler olduğu incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde tarihsel süreç içerisinde Türkiye ekonomisinin gelişimi ortaya konulmuştur. Çalışmanın son bölümünde ise ekonomi üzerinde yıkıcı etkiler bırakan 1994, 2001 ve 2008 krizleri ve bu krizlerinin yarattığı sosyo ekonomik etkiler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Kriz, Sosyo-Ekonomik Etki, Türkiye Ekonomisi

ABSTRACT

SOCIO-ECONOMIC IMPACTS OF ECONOMIC CRISES IN TURKEY

Economic crises have had many impacts on countries and societies' economical and political structure in different historical periods. From 1980s, with the acceleration of globalisation, transfer process of crises amongst countries has become easier than it was. Easy and fast relocation process of capital made countries that have weak financial structure vulnerable against economic crises. Besides the impacts of economic crises on macroeconomy, socioeconomic impacts affect welfare and peace of societies. As a result of economic crises, unemployment rate increases, fair distribution of income is disrupted, purchasing power decreases and generally welfare of society declines.

The aim of this study is to examine the socioeconomic crises as well as their macroeconomic effects. In the first part of study, the concept and sorts of economic crises and socioeconomic effects were examined. In the second part of study, Turkish economy's development was demonstrated in the historical process. In the last part, the 1994, 2001 and 2008 crises that led to devastating impact on economy and socioeconomic impacts that was created by these crises was analyzed.

Keywords: Economic Crisis, Socio-Economic Impacts, Turkish Economy

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖN SÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
TABLolar LİSTESİ	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ	ix
GRAFİKLER LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK KRİZ TEORİLERİ

1.1. Ekonomik Kriz Kavramı ve Kriz Türleri	3
1.1.1. Reel Sektör Krizleri.....	4
1.1.2. Finansal Krizler	4
1.1.2.1. Para (Döviz) Krizleri.....	5
1.1.2.2. Bankacılık Krizleri.....	6
1.1.2.3. Borsa Krizleri	7
1.2. Kriz Modelleri	8
1.2.1. Birinci Nesil Kriz Modelleri	8
1.2.2. İkinci Nesil Kriz Modelleri.....	9
1.2.3. Üçüncü Nesil Kriz Modelleri.....	10
1.3. Tarihsel Süreç İçerisinde Ekonomik Krizler	11
1.3.1. 1929 Ekonomik Krizi	11

1.3.2. 1973 Petrol Krizi	12
1.3.3. 1997 Asya Krizi	13
1.3.4. 2008 Mortgage Krizi	14
1.4. Ekonomik Krizlerden Sosyo Ekonomik Etkilere Aktarım Kanalları	15
1.4.1. Mal ve Emek Piyasası Kanalı	15
1.4.2. Finansal Piyasalar Kanalı	16
1.4.3. Kamusal Mücadele Stratejileri.....	16
1.4.4. Hanehalkının Mücadele Stratejileri.....	17
1.5. Ekonomik Krizlerin Sosyo Ekonomik Etkileri	17
1.5.1. İşsizlik.....	18
1.5.2. Yoksulluk ve Gelir Dağılımı Adaletsizliği	19
1.5.3. Bireyler ve Aile Üzerindeki Etkiler	21
1.6. Ekonomik Krizlerin Sosyo-Ekonomik Etkilerine Yönelik Yapılan Çalışmalar	22

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİNE GENEL BİR BAKIŞ

2.1. 1923-1929 Dönemi Liberal Ekonomi Politikaları	25
2.1.1. 1929 Krizinin Türkiye Ekonomisine Etkileri	26
2.2. 1930-1950 Devletçi Ekonomi Politikaları Dönemi	28
2.2.1. İkinci Dünya Savaşının Türkiye Ekonomisine Etkileri.....	31
2.3. 1950-1960 Liberal Ekonomi Politikaları	32
2.4. 1960-1980 Planlı Kalkınma Dönemi	34
2.5. 1980 ve Sonrası Piyasa Ekonomisine Geçiş Dönemi	37
2.6. 2000'li Yıllarda Türkiye Ekonomisi.....	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLER VE SOSYO EKONOMİK ETKİLERİ

3.1. 1994 EKONOMİK KRİZİ VE SOSYO-EKONOMİK ETKİLERİ	46
3.1.1. Ekonomik Krizin Nedenleri.....	46
3.1.1.1. Yüksek Kamu Açıkları.....	46
3.1.1.2. Dış Ticaret Dengesindeki Bozulma	47
3.1.1.3. Enflasyon.....	48
3.1.1.4. Yüksek Kamu Borcu.....	48
3.1.1.5. Kamu Açıklarının Finansman Yöntemi	49
3.1.1.6. Merkez Bankası Rezervleri ve Bankacılık Sektörünün Açık Pozisyonu	50
3.2. 1994 Krizinin Gelişimi	50
3.3. 5 Nisan 1994 İstikrar Kararları.....	51
3.4. 1994 Krizinin Sosyo-Ekonomik Etkileri	51
3.5. 2001 EKONOMİK KRİZİ VE SOSYO EKONOMİK ETKİLERİ	54
3.5.1. 2001 Ekonomik Krizinin Nedenleri	54
3.5.1.1. Yüksek Kamu Açıkları ve Kamu Harcamaları.....	54
3.5.1.2. Borçlanma	55
3.5.1.3. Bankacılık Sektörü Sorunları	56
3.5.1.4. Diğer Nedenler	59
3.5.2. Kriz Öncesi Gelişmeler ve Krizin Oluşumu	59
3.5.2.1. 1998 IMF Yakın İzleme Anlaşması.....	59
3.5.2.2. 2000 Enflasyonu Düşürme Programı	60
3.5.2.3. Kasım 2000 KRİZİ	63
3.5.2.4. Şubat 2001 Krizi	64
3.6. 2001 Ekonomik Krizinin Sosyo Ekonomik Etkileri.....	65
3.7. 2008 Küresel Finans Krizi ve Sosyo Ekonomik Etkileri	70

3.7.1. Krizin Nedenleri.....	70
3.7.1.1. Likidite Bolluğu.....	70
3.7.1.2. Menkul Kıymetleştirme	71
3.7.1.3. Saydamlık Eksikliği	72
3.7.1.4. Kredi Derecelendirme Kuruluşları.....	72
3.7.1.5. Düzenleyici ve Denetleyici Kuruluşların Eksikliği ve Denetim Yetersizliği	73
3.7.2. 2008 Küresel Finans Krizi’nin Gelişimi.....	73
3.7.3. 2008 Finansal Krizin Sonuçları.....	74
3.7.4. 2008 Finansal Krizin Türkiye’ye Etkileri.....	75
3.7.5. 2008 Finansal Krizi’nin Sosyo-Ekonomik Etkileri.....	77
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	81
KAYNAKÇA	85

TABLÖLER LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1.1. 1929-1932 Yılları Arası Muhtelif Ülkelerde İşsizlik Oranı (%).....	18
Tablo 2.1. TÜİK Verilerine Göre Uyumlaştırılmış Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (1923-1932)...	26
Tablo 2.2. TÜİK Verilerine Göre Uyumlaştırılmış Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (1933-1950)...	29
Tablo 2.3. TÜİK Verilerine Göre Uyumlaştırılmış Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (1950-1960)...	33
Tablo 2.4. TÜİK Verilerine Göre Uyumlaştırılmış Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (1960-1980)...	35
Tablo 2.5. GEGP’de Yapısal Reformlar ve Yasal Düzenlemeler.....	42
Tablo 2.6. 2001-2004 Yılları Seçilmiş Göstergeler, %.....	43
Tablo 3.1. 1992-1997 Dönemi Makroekonomik Göstergeler.....	49
Tablo 3.2. Türkiye: İşgücü Piyasası Göstergeleri, 1993-1995.....	52
Tablo 3.3. Türkiye: Kentsel ve Kırsal Gelir Dağılımı Göstergeleri, 1987, 1994 ve 2002.....	53
Tablo 3.4. 1995-2000 Yılları Kamu Harcamaları ve Alt Göstergeleri, %.....	55
Tablo 3.5. 1995-2000 Yılları Borçlanmaya İlişkin Göstergeler, %.....	56
Tablo 3.6. 2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programındaki Makroekonomik Hedefler.....	61
Tablo 3.7. 1996-2004 Yılları İşgücü Durumuna Göre Kurumsal Olmayan Nüfus.....	67
Tablo 3.8. 1996-2004 Yılları İşgücü Durumuna Göre Kurumsal Olmayan Nüfus.....	67
Tablo 3.9. Yıllar İtibariyle İşgücüne Katılma Oranı-İşsizlik Oranı-İstihdam Oranı, 2005-2010.....	77
Tablo 3.10. Yıllar İtibariyle Hane Halkı Kullanılabilir Gelire Göre Gini Katsayısı, 2006-2010.....	78
Tablo 3.11. 2006-2010 Yılları Asgari Ücret ve Yoksulluk Sınırı Karşılaştırmaları.....	79

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 1.1. Ekonomik Kriz Çeşitleri.....	3
Şekil 1.2. İşsizliğin Mental Sağlığı Etkileme Süreci.....	22

GRAFİKLER LİSTESİ

	Sayfa
Grafik 2.1. 1980-2001 Dönemi Büyüme ve Enflasyon.....	40
Grafik 2.2. 1999-2020 Yılları GSYİH % Büyüme.....	44
Grafik 2.3. 2000-2020 Yılları Enflasyon Oranı	45
Grafik 3.1. 1981-1984 Dönemi Dış Ticaret Dengesi.....	47
Grafik 3.2. 1988-2001 Yılları Takipteki Krediler/Toplam Krediler (%).....	57
Grafik 3.3. 1980-2000 Yılları Döviz Tevdiat Hesabı/ Toplam Mevduat (%).....	58
Grafik 3.4. 2001-2008 Yılları İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi.....	66
Grafik 3.5. Evlenme Sayısı ve Kaba Evlenme Hızı, 2001-2022.....	68
Grafik 3.6. Boşanma Sayısı ve Kaba Boşanma Hızı, 2001-2022.....	69
Grafik 3.7. 2001-2006 Yılları Arasında ABD Faiz Oranları (Effective Federal Funds Rates).....	71
Grafik 3.8. 2007-2011 Yılları Kriz Öncesi ve Sonrası Büyüme.....	75
Grafik 3.9. Yıllara Göre Büyüme Oranları, 2000-2012.....	76

KISALTMALAR LİSTESİ

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

BDDK: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu

DÇM: Döviz Çevrilebilir Mevduat

DİBS: Devlet İç Borçlanma Senedi

DİE: Devlet İstatistik Enstitüsü

ECB: Avrupa Merkez Bankası

ERM: Exchange Rate Mechanism (Döviz Kuru Mekanizması)

FED: Federal Reserve System (ABD Merkez Bankası)

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

GSYH: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

IMF: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)

KBDMG: Kişi Başına Düşen Milli Gelir

KİT: Kamu İktisadi Teşekkülleri

KKBG: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği

OAPEC: Organization of Arab Petroleum Exporting Countries

SBB: Strateji ve Bütçe Başkanlığı

TCMB: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

TEFE: Toptan Eşya Fiyatları Endeksi

TÜFE: Tüketici Fiyatları Endeksi

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

GİRİŞ

Kriz kavramı ani şekilde ortaya çıkan ve beklenmeyen durum olarak tanımlanmakta, sosyal bilimlerde birçok alanda gelişebilmektedir. Ekonomik krizler ise genel anlamda dünya ve ülke ekonomilerini özelde ise firmalar ve hanehalkını doğrudan etkileyen sonuçlar doğurmaktadır. Ekonomik krizlerin tarihini çok eski dönemlere götürebilmek mümkün olsa da birçok iktisatçı tarafından kabul edilen ilk büyük ve yıkıcı kriz 1929 Ekonomik Buhranı olmuştur. 1900'li yılların başında gelişen ve değişen üretim yapısı, 1.Dünya Savaşı'nın politik ve ekonomik sonuçları gibi nedenlerle ortaya çıkan kriz tüm dünya üzerinde yıllar sürecektir bir etki yaratmıştır. Ekonomik krizler her zaman iktisadi temellerle ortaya çıkmamaktadır. Siyasal ve sosyal alanda yaşanan gelişmeler, savaşlar, büyük afet ve göçler gibi etkenler de krizleri tetikleyebilmektedir. İkinci Dünya savaşı yıllarında yaşanan ekonomik kriz politik alanda başlayan gerginliklerin ekonomileri de krize sürüklemesi sonucunu doğurmuştur. Krizin etkilerini silebilmek için Keynesyen ekonomik yaklaşım ön plana çıkmış, kamunun ekonomiye müdahalesi ve planlamacı rolü bu dönemde güç kazanmıştır. 1970'lere gelindiğinde ise daha önce görülmeyen nitelikte arz yönlü bir ekonomik kriz ortaya çıkmıştır. Petrol fiyatlarının birden dört katına çıkması nedeniyle hammadde fiyatları çok hızlı şekilde yükselmiş gelirleri aynı oranda arttırmak mümkün olmadığından tüketim ve üretim daralmış, işsizlik artmıştır. Daha önceki dönemlerde karşılaşılmayan bir biçimde enflasyon ve işsizlik oranları aynı anda yükselmiş, stagflasyon kavramı bu dönemi ifade etmekte kullanılan en önemli terim olmuştur.

1980'li yıllar ise dünya ekonomisinde yeni bir dönemi ifade etmektedir. Bu dönemde bir yandan iki kutuplu dünya siyasetinin sona erme süreci başlarken diğer yandan finansal serbestleşme hızlı şekilde artmış, teknolojinin ve küreselleşmenin de gelişmesiyle ülkeler arasındaki üretim faktörleri transferi çok daha kolay yapılabilir hale gelmiştir. Türkiye'de 24 Ocak 1980 kararları ile yeni döneme hazır olma çabasına girmiştir. Getiri arayışındaki sermaye kendisine yeni alanlar ararken finansal ve siyasal serbestleşme sürecinin başında olan Gelişmekte Olan Ülkeler ise ekonomik büyüme için dış kaynak arayışında olmuşlardır. Kurumsal altyapıları tam olarak hazır olmadan hızlı bir büyüme için sermaye akımlarını serbest bırakan ülkelerin ekonomilerinde yapısal problemler oluşmaya başlamıştır. Dış kaynakların verimsiz kullanımı bazı ülkeleri sıcak paraya sürekli muhtaç hale getirmiş ve döviz ve para krizlerinin önünü açmıştır. Asya ülkeleri başta olmak üzere üretim kapasitelerini ve ihracatlarını önemli oranda arttıran bazı ülkeler ise kurumsal ve finansal altyapılarının zayıf olması ve denetim eksikliği gibi nedenlerle ekonomik krizlere

sürüklenmişlerdir. Bu dönemlerde yaşanan 1994 ve 2001 Türkiye Krizleri, 1997 Asya Krizi, 1994 Meksika Krizi, 2001 Arjantin krizi bu nitelikteki krizlerden bazıları olmuştur. ABD'nin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan 2008 Küresel Finans krizi ise ABD'de başlayıp tüm dünyaya yayılmış ve 1929 buhranından sonra en önemli sonuçları yaratan kriz olarak kabul edilmiştir.

Yaşanan ekonomik krizler sosyal anlamda önemli tahribatlar yaratmaktadır. İşsizlik ve hayat pahalılığı başta olmak üzere önemli sonuçlar doğuran krizler yaşandıkları ülke ve bölgelerde büyük sosyal etkiler bırakabilmektedir. Artan işsizlik ve düşen gelirler sosyolojik ve psikolojik yönden toplumu ve bireyleri olumsuz etkilemektedir. Bazı kesimlerin sosyal yardıma olan ihtiyaçları artarken gelir dağılımının bozulmasıyla toplumsal huzur ve refahta bozulmalar görülmektedir. Devletlerin krizden çıkış için aldıkları tedbirler toplumun tüm kesimlerince adil şekilde yüklenilmediğinde orta ve alt gelir gruplarında uzun yıllar sürebilecek yoksulluğa neden olmaktadır.

Bu çalışmanın birinci bölümünde ekonomik kriz kavramı ve türleri ele alınmıştır. Ekonomik krizlerden sosyal alanlara geçiş kanalları ve yarattıkları sosyal etkiler genel olarak ortaya konulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde dönemler halinde Türkiye Ekonomisi ele alınmış, tarihsel süreç içerisinde yaşanan ekonomik krizler ortaya konulmuştur. Üçüncü bölümde ise Türk toplumu üzerinde önemli etkiler bırakan 1994, 2001 ve 2008 krizlerinin nedenleri, gelişim süreçleri ve yarattıkları sosyo-ekonomik etkiler incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK KRİZ TEORİLERİ

1.1. Ekonomik Kriz Kavramı ve Kriz Türleri

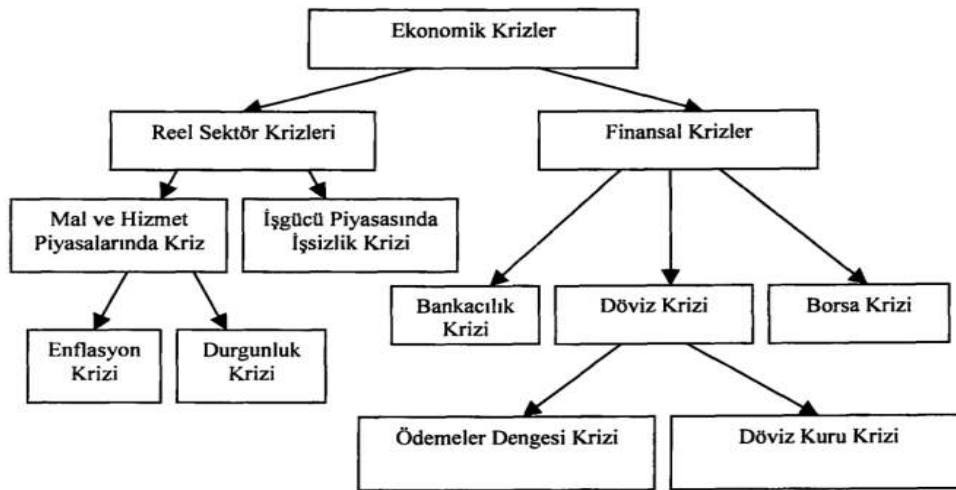
Ekonomik krizler ekonominin çeşitli mekanizmalarında meydana gelen büyük nitelikli sorunlardır. Ekonomik krizler genelde ani olarak ortaya çıksalar da bir süreç sonucunda beklenen şekilde de ortaya çıkabilmektedir. Ekonomik krizin tanımı farklı iktisatçılar tarafından değişik şekillerde ortaya konmuştur.

Kibritçioğlu ekonomik krizi, “Herhangi bir mal, hizmet, üretim faktörü ve döviz piyasalarındaki fiyat ve miktarlarda, kabul edilebilir bir değişme sınırının ötesinde gerçekleşen ciddi dalgalanmalar” şeklinde tanımlamaktadır (Kibritçioğlu, 2001: 174).

Aktan ve Şen ekonomik krizi “Ekonomide aniden ve beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan olayların makro açıdan ülke ekonomisini, mikro açıdan ise firmaları ciddi anlamda sarsacak sonuçlar ortaya çıkarması” olarak tanımlamaktadır (Aktan ve Şen, 2001: 1228).

Işık, Duman ve Korkmaz ekonomik krizi, “Ekonomide ani ve beklenmeyen şekilde gelişen olayların ülke ekonomisini ve işletmeleri önemli ölçüde sarsan sonuçlar ortaya çıkarması” olarak tanımlamaktadır (Işık vd., 2004: 45-46).

Ekonomik krizleri meydana geldikleri piyasaya göre tasnif etmek mümkündür.

Şekil 1.1. Ekonomik Kriz Çeşitleri

Kaynak: (Kibritçioğlu, 2001: 175).

1.1.1. Reel Sektör Krizleri

Reel sektör krizleri ekonomide üretim ve tüketimin tüm aşamalarını etkileyen, toplumun geniş kesimlerinin etkilendiği krizlerdir. Mal, hizmet ve işgücü piyasalarının birinde ya da birden fazlasında aynı anda görülebilen reel sektör krizi; üretim, istihdam ve fiyatlar genel seviyesi üzerinde önemli etkiler yaratabilmektedir (Kibritçioğlu, 2001: 174). Piyasalardaki bozulma sonucunda krizler mal ve hizmet piyasalarında enflasyon, işgücü piyasalarında işsizlik, ekonomik büyüme bakımından ise daralma veya durgunluk olarak tezahür etmektedir.

Enflasyon, fiyatlar genel düzeyindeki sürekli artışlar olarak tanımlanmaktadır. Kriz dönemlerinde fiyatlar genel seviyesindeki artışlar tüm üretim faktörlerine aynı anda sirayet etmeyebilmektedir. Böyle bir durumda nispi fiyat yapısı bozulurken ahlaki tehlikenin de ortaya çıkmasıyla gelir ve kaynak dağılımında önemli dengesizlikler görülmektedir. Özellikle mal ve hizmet piyasalarında ortaya çıkan sürekli fiyat artışları karşısında toplumun sabit gelirli kesiminin önemli refah kayıpları ortaya çıkmaktadır. Enflasyonist ortamda öngörülebilirlik azaldığından uzun dönemli yatırımlarda da azalma meydana gelebilmektedir.

Reel sektör krizlerinin önemli öncü göstergelerinden biri ekonomide durgunluk olarak da tanımlanan resesyondur. Resesyonun en önemli göstergeleri ise; ekonominin cari yıl içerisinde büyüme gösterememesi, ekonomik büyümenin nüfus artış hızının altına inmesi, ekonomik faaliyetlerin duraklaması veya gerilemesi ve üretim faaliyetlerinin yavaşlamasıdır. Resesyon kavramı her ne kadar ekonomik kriz kavramı ile birlikte kullanılsa da her resesyon dönemi ekonomik krizle sonuçlanmayabilmektedir. Resesyon dönemindeki ekonomik durgunluk ve daralma politika yapıcılar tarafından uygulanacak ekonomi politikalarıyla giderilmez ve resesyonun etkileri uzun vadeye yayılarak ekonomik daralma etkileri de görülmeye başlanırsa bu durumda bir ekonomik krizden söz etmek mümkündür.

1.1.2. Finansal Krizler

20. yüzyılın sonunda krizlerden çıkış için uygulanan liberal ve genişletici iktisadi politikalar finansal piyasaların gelişmesine ve derinleşmesine yardımcı olmuştur. Finansal serbestleşmeyle birlikte sermaye, kolaylıkla uluslararası transferlere ve yatırımlara yönlendirilebilmiştir. Spekülatif amaçla kullanılan sermaye akımları bir ülkeden diğerine kolaylıkla aktarılırken özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemli bir iktisadi istikrarsızlık ortaya çıkarmaktadır.

Finansal piyasalar fon arzında bulunan tasarruf sahipleriyle fon talep eden yatırımcıların bir araya geldikleri piyasalardır. Finansal piyasalardaki dalgalanmalar sebebiyle arz ve talep dinamiklerinin bozulması finansal kriz olarak değerlendirilmektedir. Bir başka ifadeyle finansal kriz “finansal sistemin farklı sebeplerle işleyişinin bozulması ve ödünç alanlar ile ödünç verenler arasındaki fon akımının sürdürülememesi durumu” dur (Kaytancı ve Afşar: 2013:194).

Gelişmekte olan ülkelerde kısa vadeli sermaye akımlarından yararlanmak üzere yüksek faiz uygulamalarına gidilmektedir. Bu durumda ‘sıcak para’ olarak ifade edilen kısa vadeli sermaye yatırımları gelişmiş ülkelere sermaye açığı bulunan gelişmekte olan ülkelere kaymaktadır. Kısa dönemli ve yüksek getiri arayışındaki sıcak para sürdürülebilir olmadığına finansal krizlere neden olmaktadır. Faiz geliri kur artışından daha yüksek olduğu sürece sıcak para yatırımları devam ederken bu denge bozulduğunda kısa vadeli sermaye akımları hızla ülke dışına çıkarak krizleri tetiklemektedir.

1.1.2.1. Para (Döviz) Krizleri

Para krizleri ülkede uygulanan kur rejimine göre iki farklı şekilde ifade edilmektedir. Sabit döviz kur rejimi altında kuru savunmanın sürdürülemez hale gelmesi nedeniyle oluşan krizler ‘ödemeler dengesi krizi’ olarak ortaya çıkmaktadır. Krugman tarafından modellenen ödemeler dengesi krizleri, birinci nesil kriz modellerinin de temelini oluşturmaktadır. Sabit kur rejimi altında para krizi, ulusal para cinsinden olan varlıklara olan talebin düşmesi ve döviz cinsinden varlıklara olan talebin artması sonucunda meydana gelmektedir. Yükselen döviz talebi karşısında Merkez Bankası’nın dış kaynak bulamadığı halde döviz rezervleri giderek azalmaktadır. Böyle bir durumda kurun yükseleceği beklentisi altında döviz spekülasyonu talep de giderek artmak da ve sonunda rezervlerin erimesiyle sonuçlanmaktadır. Bu durumda Merkez Bankası ya devalüasyon yolu ile kuru yükseltmek zorunda kalacak ya da sabit kur rejimi terkedilecektir. Devalüasyon yapılması halinde ulusal paradan kaçış daha da hızlanabilmekte ve bu halde tekrarlanan devalüasyonlar ile para krizi derinleşebilmektedir.

Esnek kur sistemi altında ise para krizleri ‘döviz kuru krizi’ olarak nitelendirilmektedir. Kurun esnek olduğu bir ortamda rezerv azalmasından ziyade kur değişimleri ön plana çıkmaktadır. Döviz kuru krizinin sebepleri ise şunlardır: (Kibritçioglu, 2002:175).

- Zayıf makroekonomik göstergeler ve hatalı iktisat politikaları,

- Finansal altyapının yetersizliği,
- Ahlaki risk ve asimetrik enformasyon olgusu,
- Piyasadaki kreditorlerin ve uluslararası finans kuruluşlarının hatalı öngöröleri,
- Siyasi suikast veya terör saldırısı gibi bazı beklenmedik olay ve tesadüfler.

Para krizlerinin sonucu olarak genellikle döviz kuru ve faiz oranları yükselirken döviz rezervleri önemli derecede azalmaktadır (Özatay, 2020: 25). Böyle bir durumda kamu otoritesi ve Merkez Bankası ya rezervlerde önemli bir azalışa göz yumacak, ya devalüasyon yolu ile yerli paranın değerini düşürecek ya da önemli faiz artışlarına giderek kurun aşırı yükselişini önlemeye çalışacaktır (Kibritçioğlu, 2002: 175). Ülkelerin içinde bulunduğu şartlara göre bu politikalar arasında tercih yapılarak para krizinden çıkış yolları aranmaktadır.

1.1.2.2. Bankacılık Krizleri

Gerek reel sektörle gerekse finansal kesimlerle önemli ilişkileri olan bankacılık sektörü finansal istikrarın sağlanmasında önemli bir role sahiptir. Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve uluslararası ticaretin öneminin artmasıyla bankacılık sektörü genel ekonomi içinde kilit bir öneme haiz olmuştur. Bankalar finansal piyasalar ile reel kesim arasındaki ilişkileri sağlayan kurumlar olduklarından, bankacılık sektöründe yaşanan krizler hem finansal piyasaları hem de reel ekonomiyi etkileyebilmektedir.

Bankacılık krizlerinin birden fazla sebebi bulunmaktadır. Yüksek kredi pozisyonları ve bilanço sorunları bunlardan en önemlileridir. Geri dönmeyen kredilerin toplam krediler içerisindeki oranının giderek artması bir bankacılık krizine gidildiğine dair önemli bir gösterge olmaktadır. Yüksek döviz yükümlölükleri özellikle gelişmekte olan ölkelerde bankacılık sektörü için önemli bir risk teşkil etmektedir. Olası bir kur atağı karşısında bankaların bilançoları bundan olumsuz etkilenmekte ve bankacılık krizi ortaya çıkabilmektedir. Bankaların zayıf sermaye yeterlilik oranları da olası risklere karşı sektörü korumasız bırakmakta ve krizlere neden olabilmektedir.

Yüksek enflasyon ortamları bankacılık sektörünü olumsuz etkileyebilmektedir. Faiz oranlarının artması nedeniyle alacak tahsili güçleşirken geri dönmeyen krediler bankaların bilanço yapısını da bozarak krize neden olmaktadır. Kriz beklentisi nedeniyle mudiler mevduat çekmek için bankalara hücum edebilmekte ve bu da bankaların sermaye yapısını bozan bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Finansal piyasaların derinleşmediği, gerekli mevzuat altyapısının hazır olmadığı ve düzenleyici otoritelerin fonksiyonlarının net olarak belirlenmediği gelişmekte olan ölkelerde

bankacılık krizlerine daha sık rastlanmaktadır. Genellikle yüksek büyüme beklenen bu ülkelerde bankacılık sektörü kredi imkânları ile büyümenin itici güçlerinden birisi olmaktadır. Finansal altyapının hazır olmadığı ortamda bankacılık krizleri tetiklenmektedir.

Bankacılık sektörü ekonominin tüm kesimleri ile ilişki içerisinde olduğundan sektörde yaşanan krizler köklü değişimleri beraberinde getirmektedir. Kaminsky ve Reinhart'a (1998) göre bankacılık sektöründe yaşanan bir kriz; bazı kurumların kapanmasıyla, kamu otoritesi tarafından el konulmasıyla ya da diğer kamusal yardımlar aracılığıyla kurtarılmasıyla sonuçlanmaktadır. Yapısı gereği hem finansal kesimi hem de reel kesimi etkileyen bankacılık krizleri diğer kriz türlerine göre daha uzun sürebilmekte ve daha kalıcı hasarlar doğurmaktadır.

1.1.2.3. Borsa Krizleri

Borsa krizleri, borsada işlem gören hisse senetlerinin değerlerindeki sert ve şiddetli düşüşler şeklinde ifade edilmektedir. Bu krizler faaliyet gösterilen sektöre göre gruplandırılan belirli endekslerde görülebileceği gibi borsanın tamamı üzerinde de görülmektedir. Borsada büyük düşüşler yaşanmasına büyük politik olaylar, doğal afetler, ülke ekonomisindeki genel durum, kısa vadeli sermaye akımlarının başka ülke piyasalarına yönelmesi gibi faktörler neden olmaktadır.

Borsa krizleri genel ekonomik gidişat ve makroekonomik göstergelerden etkilenmektedir. Ülkedeki politik ve ekonomik istikrar, geleceğe dair olumlu beklentilerin olması borsaları olumlu etkilemektedir. Reel sektörde yaşanan problemler, borsada işlem gören şirketler aracılığıyla borsa krizine de dönüşebilmektedir. Olumsuz ekonomik gidişat nedeniyle bilançoları bozulan şirketlerin yatırımcıların bundan bilgi sahibi olmasıyla birlikte piyasa değerleri ve hisse senedi fiyatları düşmektedir.

Uluslararası sermaye akımları borsalarda krize neden olabilen bir diğer etmendir. Sıcak para olarak da nitelendirilen ve borsaya yönelen fon akımları borsada yabancı yatırımcıların payını yükseltmektedir. Genellikle kısa vadeli getiri arayışında olan bu fonlar, istedikleri getiriye elde ettiklerini düşündüklerinde, ya da küresel ve ulusal bir belirsizlik olduğunda kolaylıkla borsadan çıkış yapabilmektedir.

Finansal piyasaların derinleşmediği, düzenleyici ve denetleyici kurum ve düzenlemelerin eksik olduğu piyasalarda borsalarda spekülasyon amaçlı yatırımlar borsa krizlerinin çıkmasının bir diğer nedenidir. Kaldıraç sistemi ve kredili alımlarla büyük borsa yükselişleri ve fiyat balonları oluşturulabilirken, piyasada satışlar başladığında çok sert

düşüşler yaşanabilmekte ve borsalarda önemli zararlar oluşabilmektedir. Düşen hisse fiyatları portföylerin ve fonların değerini düşürmekte ve kredi kurumlarından alınan kredilerin geri ödenmesi güçleşmektedir.

Hisse senedi fiyatları ve borsa endeksleri ekonomik gidişatın bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle borsalarda görülen ani fiyat düşüşleri güven bunalımı yaratmakta, genel ekonomiye ilişkin algıları olumsuz etkilemektedir. Borsalarda yaşanan krizler tüketim eğilimini azaltır, sermayelerin erimesine ve maliyetinin artmasına neden olur, bu yönüyle reel yatırımları da olumsuz etkiler.

1.2. Kriz Modelleri

1.2.1. Birinci Nesil Kriz Modelleri

Birinci nesil modeller 1990 öncesinde finansal piyasaların derinleşmediği ve para politikaları ile kur rejimlerinin çeşitlilik göstermediği dönemde ekonomik krizlerin makroekonomik politikalar ile uygulanan kur rejimi arasındaki uyumsuzluktan kaynaklandığını savunmaktadır. Birinci nesil kriz modellerinin ilk ortaya çıkışı Salant ve Henderson tarafından 1978 yılında mal piyasalarını açıklamaya yönelik ortaya koydukları çalışma ile olmuştur. Modelin öncüsü sayılan Paul Krugman ise 1979 yılında ödemeler dengesi krizi modelini oluşturmuştur. Daha sonraları model Flood ve Garber tarafından 1984 yılında geliştirilmiştir (Erdoğan, 2006: 36).

Kriz, sabit kur rejimi altında uygulanmakta olan maliye ve para politikaları tarafından tetiklenmektedir. Hükümetlerin ekonomiyi canlandırmak amacıyla genişletici maliye politikası uygulamaları bütçe açıklarına sebep olmaktadır. Artan bütçe açıkları Merkez Bankası kaynakları ile finanse edilmeye çalışılmaktadır. Merkez Bankası sabit kur rejimi nedeniyle bir yandan döviz rezervlerini harcamakta diğer yandan da bütçe açıkları nedeniyle genişleyen ulusal para arzı da kur üzerinde baskı yaratmaktadır. Bu ortamda rasyonel davranan ekonomik ajanlar kur rejiminin sürdürülemez olduğunu düşünerek dövizye yönelmektedir. Sonuç olarak kaçınılmaz olarak ya sabit kur rejiminin terk edilmesi ya da devalüasyona gidilmesi gerekmektedir. Her iki durumda da bir döviz krizinden söz etmek mümkündür.

Birinci nesil kriz modellerinde sabit kur rejimi ile uyumsuz olarak uygulanan maliye ve para politikaları nedeniyle krizin öngörülmesi mümkün olmaktadır. Modele göre ekonomik kriz beklenenden daha önce gerçekleşmektedir. Krizin ne zaman gerçekleşeceği ise Merkez Bankası'nın başlangıçtaki döviz rezervlerinin düzeyine ve para basma hızına göre

değişmektedir. Döviz rezervinin yüksek para basma hızının ise düşük olduğu durumda kriz ertelenmekte ise de kur rejimi ve makroekonomik politikalar arasındaki bağlantısızlık nedeniyle kriz kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır (Özatay, 2020: 41).

Birinci nesil kriz modellerine yöneltilen eleştiriler de olmuştur. Buna göre Merkez Bankası dış kaynak temin ederek spekülative ataklara dayanabilecektir. Modele getirilen bir diğer eleştiri ise Merkez Bankasının döviz krizinin ortaya çıkacağından anlaşıldığı andan itibaren dalgalı kura yumuşak bir biçimde geçerek krizin derinleşmesini engelleyebileceği olmuştur. Sonuç olarak finansal piyasaların giderek derinleşmesi nedeniyle birinci nesil modeller ekonomik krizleri açıklamakta yetersiz kalmış ve ortaya diğer modeller çıkmıştır (Yay vd., 2001: 23-24).

1.2.2. İkinci Nesil Kriz Modelleri

Birinci nesil kriz modellerinin ekonomik krizleri açıklamakta yetersiz kalması ikinci nesil modellerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle 1992-1993 yıllarında Avrupa’da ortaya çıkan döviz kuru mekanizması (ERM) krizi yeni modelin doğuşuna temel teşkil etmiştir. İkinci nesil kriz modellerini Obstfeld (1996) “kendi kendini besleyen” (self-fulfilling) kriz modelleri olarak nitelendirmiştir.

Modelde uygulanan kur rejimi ile para ve maliye politikaları arasında uyumsuzluk olmadığı halde yerel para birimi üzerinden yapılan spekülative atakların krize neden olabileceğinin altı çizilmektedir. Makroekonomik göstergelerde bir sorun olmasa dahi geleceğe yönelik olumsuz beklentiler nedeniyle iktisadi ajanlar dövizle ilgi göstermektedir. Sabit kur rejiminden gelecekteki bir süreçte vazgeçileceği beklentisi iktisadi ajanları bugünden döviz talep etmeye itmektedir. Modelin birinci nesil kriz modellerinden en önemli farklarından biri ekonomik krizin yalnızca kamu tarafından kaynaklanmayacağıdır. Bankacılık sektörü başta olmak üzere finansal piyasalarda görülen yüksek açık pozisyonları, yüksek krediler ya da iktisadi dalgalanma beklentileri gibi faktörler de ekonomik kriz beklentisi yaratabilmekte ve dövizle olan talebi arttırabilmektedir. Böylece beklentiler kendi kendilerini besleyerek krize neden olabilmektedir.

İkinci nesil kriz modellerinde beklenen bir devalüasyona karşı hükümetler politika tercihlerinde bulunarak ekonomiyi yönlendirebilmektedir. Para biriminin değerini ve fiyat istikrarını sağlamayı amaçlayan bir kamu otoritesi faiz oranlarını yükseltme yoluna gitmeyi tercih edebilecektir. Böyle bir durumda ise üretim, istihdam ve büyüme oranları olumsuz etkilenecek ancak kur krizi önlenecektir. Para arzını kısmak istemeyen bir kamu otoritesi ise

ya kur rejimini değiştirecek ya da devalüasyona gidecektir. Kamu otoritesinin böyle bir ikilemde olduğu durumda iktisadi ajanlar döviz kuru talebini arttırarak devalüasyonun tetiklenmesine ve krize neden olabileceklerdir. Böyle bir durumda hükümetler kuru sabit tutmanın sağlayacağı istikrar ile yükselen faizlerin finansal sisteme ve reel ekonomiye etkileri arasında bir tercih yapmak zorunda kalacak ve ülkenin özel koşullarına göre ekonomik kriz ortaya çıkabilecektir (Durmuş, 2010: 37).

1.2.3. Üçüncü Nesil Kriz Modelleri

1997 yılında yaşanan Güney Doğu Asya Krizi'ni ve Güney Amerika'da yaşanan ekonomik krizleri açıklamada birinci ve ikinci nesil kriz modelleri yetersiz kalmıştır. Şöyle ki; 1997 yılında Tayland'da başlayan ve daha sonra diğer Asya ülkelerine yayılan ekonomik krizde ülkelerin kur rejimi ile maliye ve para politikaları arasında bir uyumsuzluk görülmemektedir. Bütçe açıkları düşük olduğu gibi düzensiz bir maliye politikasından da söz etmek mümkün değildir. Bu halde birinci nesil kriz modelleri krizi açıklamada yetersiz kalmaktadır. Öte yandan istihdam, enflasyon gibi makroekonomik göstergelerde de bir sorun bulunmadığından ve kamu otoritesinin bir büyüme ve istihdam ile faiz oranları arasında bir politika tercih zorunluluğu bulunmadığından bu krizleri ikinci nesil kriz modelleri ile de açıklamak mümkün olmamaktadır (Özatay, 2020: 55).

Üçüncü nesil modellere göre krizin nedeni ülkelerin ekonomik altyapıları hazır olmadan denetimsiz ve kontrolsüz şekilde finansal serbestleşme sürecine girmiş olmalarıdır. Modele göre tam sermaye hareketliliği altında artan sermaye girişi varlık fiyatlarını ve kredi hacmini büyük oranda arttırarak finansal yapının bozulmasına neden olmuştur. Kamu otoritesinin bankalara garanti verdiği ortamda, krediler aşırı riskli sektörlere yönelirken bir yandan da varlık fiyatları olağan dışı artışlar göstermiştir. Kamu tarafından finans kurumlarına sağlanan dolaylı ve dolaysız garantiler ahlaki tehlike sorununu ortaya çıkarmıştır.

Sonuç olarak aşırı yükselen varlık fiyatlarının düşüşüyle birlikte kredilerin geri ödenmesi sorunu birlikte ortaya çıkmış, sermaye çıkışlarının da yaşanmasıyla kriz derinleşmiştir. Bankacılık sektöründe oluşan bilanço sorunları ve vade uyumsuzlukları krizin etkisini arttırmıştır. Kriz niteliği itibariyle hem bir bankacılık krizi hem de para krizi olarak yaşanırken yayılma etkisi de göstermiştir. Makroekonomik temellerin sağlam olmasına karşın finansal sistemdeki riskler ve ahlaki tehlike sonucu aşırı riskli yatırımların tetiklediği 1997 Güney Doğu Asya ve Latin Amerika ekonomik krizlerini açıklamaya yönelik olarak ortaya çıkan üçüncü nesil kriz modelleri, 21.yüzyılda yaşanan benzer nitelikli ekonomik krizleri açıklamaya yönelik olarak da kullanılmaktadır.

1.3. Tarihsel Süreç İçerisinde Ekonomik Krizler

1.3.1. 1929 Ekonomik Krizi

1929 Ekonomik krizi dünya ekonomilerini derinden etkileyen ilk büyük küresel kriz olarak kabul edilmektedir. Gerek ortaya çıkışı ve yayılışı, gerek bıraktığı etkiler gerekse krizin süresi bakımından ekonomiler üzerinde son derece yıkıcı etkiler bırakmış bir kriz olan 1929 krizi ‘Büyük Buhran’ olarak da adlandırılmıştır.

ABD ekonomisi 20.yüzyılın başından itibaren üretim yapılarının değişmesiyle hızlı bir dönüşüme girmiştir. Avrupa’da başlayan ve en çok bu kıtayı etkileyen 1.Dünya Savaşı’nın ardından ABD küresel ekonomik bir lider olarak ön plana çıkmıştır. Bu dönemde elinde önemli oranda altın stokları tutan ABD, yeni teknolojik gelişmelerle de üretimini önemli oranda arttırmıştır. Her arzın kendi talebini yaratacağı düşüncesi dönemin temel ekonomik yaklaşımı olarak öne çıktığından sürekli olarak ürün arzı artarken para politikalarıyla da büyüme artışı desteklenmiştir.

Bu dönemde arz yönlü politikalar izlenirken ücret ve maaşlar üretimle aynı oranda artış göstermemiştir. Yaşanan dünya savaşının da etkisiyle ABD’nin ürettiği ürünlere olan dış talep azalmaya başlamıştır. Hem yurtiçi hem de yurtdışı talebin daralmaya başlamasıyla birlikte ekonomide sıkıntılar baş göstermeye başlamıştır. Tüketici talebindeki düşme zamanla üretimi azaltmış, düşen üretim ise işsizliği tetiklemiştir.

Krizin bir diğer önemli nedeni ise uygulanan genişletici para politikası olmuştur. Artan kredi miktarları ve borçlanma imkanları ekonomik büyümenin bir itici gücü olarak 1920’li yıllar boyunca kullanılmak istenmiştir. Ekonomik canlılık sürdüğü sürece bir sorun gibi algılanmayan bol para, tüketim eğilimlerinin düştüğünün azalmasıyla önemli bir risk unsuru haline gelmiştir.1926 yılında gayrimenkul sektöründe oluşan balon krizin ilk habercisi olurken krizin tetikleyicisi ise 1929 yılında yaşanan borsa çöküşü olmuştur.

1920’li yıllar boyunca izlenen genişlemeci politikalar sonucunda piyasada bollaşan para borsaya yönelmiştir. Dönem boyunca ABD borsaları sürekli yükselmiştir. Bankalardan kullanılan krediler borsa yatırımlarına dönüşürken bankalar da hisse senetlerini teminat olarak kabul etmişlerdir. Dönemin genel ekonomik yaklaşımına uygun olarak kamu piyasaya müdahaleden kaçınırken aşırı artan para arzı ve riskler sonrasında FED 1929 yazında faizleri %7den % 15 e yükseltmiştir. İstikrar katkı sağlaması beklenen faiz artışı reel kesimleri olumsuz etkilemiş, Ekim ayında ise borsada kara Perşembe olarak bilinen büyük bir çöküş

yaşanmıştır. Borsada başlayan kriz zamanla tüm piyasaları etkisi altına almış ve yayılma etkisiyle tüm dünyayı etkisi altına almıştır.

Kriz tüm dünyayı etkisi altına alırken, küresel bir milli gelir kaybıyla birlikte işsizlik oranları önemli ölçüde yükselmiş ve etkileri yıllarca sürecektir bir kriz başlamıştır. ABD’de GSYH 1930 yılında % 8.9, 1932 yılında % 7.68 1933 yılında ise % 13.2 küçülmüştür (Işık ve Duman, 2012: 243). ABD’de düzelme emareleri ancak 1933 yılının ikinci yarısında başlarken, krizin derin etkileri ise yıllar boyunca tüm ülkeleri etkilemiştir. 1929 krizi ekonomi politik yaklaşımı da önemli ölçüde değiştirmiştir. O zaman kadar hakim olan arz yönlü üretim anlayışı terk edilirken, piyasanın kendi kendisine dengeye geleceği inancı yitirilmiş ve devletlerin ekonomi içerisindeki yeri giderek artmaya başlamıştır.

1.3.2. 1973 Petrol Krizi

1929 ekonomik krizi ve İkinci Dünya Savaşının ardından Keynesyen politikalar ülkelerin temel ekonomik yaklaşımı olmuştur. Krizlerinin temel sebebini efektif talep yetersizliği olarak gören Keynesyen yaklaşımla birlikte devletlerin ekonomik müdahaleleri artmış ve düzenleyici rolleri önem kazanmaya devam etmiştir. 1960’lı yıllara gelindiğinde kamu otoritesinin itici gücüyle gerçekleşen yatırım ve büyüme ivmesi yavaşlamaya başlamıştır. Bu dönemde Vietnam savaşına yapılan harcamaların etkisiyle ABD’de para arzı genişlerken, sermaye getiri arayışı içinde spekülasyon arayışlarına girmiştir. Artan para arzı dolar üzerindeki baskıları arttırmış, 1971 yılına gelindiğinde dolar altın paritesinden ayrılmış ve konvertibl paralar serbest dalgalanmaya bırakılmıştır. Devam eden spekülasyon para hareketleri hammadde fiyatlarını arttırmaya başlamış ve 1973 yılında yaşanan Arap-İsrail savaşı ile birlikte kriz tam olarak patlak vermiştir (Kazgan, 2021: 120).

1973 yılında Arap ülkeleri ile İsrail arasında başlayan savaş sonucunda dünya petrol arzının büyük bölümünü elinde bulunduran Arap ülkeleri petrolü ekonomik ve politik bir araç olarak kullanarak fiyatların yükselmesini sağlamışlardır. OAPEC’in batılı ülkelere petrol ihracını keseceğini ilan etmesinin ardından petrol fiyatları yaklaşık 4 kat artmıştır. Petrol fiyatlarındaki hızlı yükseliş ekonomi biliminde o güne kabul gören bazı yaklaşımları kökten değiştirmiştir. Enflasyon ve işsizlik arasında o güne kadar görülmeyen bir ilişki yaşanmış ve hem işsizlik hem enflasyon aynı anda artış göstermiştir. Stagflasyon kavramı ile açıklanan durgunluk ve işsizliğin aynı anda izlendiği yeni durum karşısında ekonomi politikaları çaresiz kalmıştır. İkinci Dünya Savaşından itibaren ekonomik politikalara hakim olan Keynesyen görüş stagflasyon karşısında çaresiz kalmıştır.

Sanayileşmiş batı ülkelerinin ihtiyacı olan hammadde ve petrol fiyatlarındaki yükseliş ekonomilerde arz kaynaklı enflasyonist bir süreci başlatmıştır. Petrol ithalatı için ayrılması gereken kaynak ihtiyacı artarken diğer ürünlerin ithalatı düşürülmek zorunda kalmıştır. Ülkeler bir yandan ekonomik faaliyetin yavaşlaması nedeniyle ekonomik büyümeyi sağlamakta zorlanırken diğer yandan enflasyon sorunuyla mücadele etmek zorunda kalmışlardır.

1974 yılına gelindiğinde neredeyse tüm ülkelerde çift haneli enflasyon oranları görülürken büyüme oranları ise 0'a yakın seyretmiştir. Yeni istihdam imkanlarının oluşturulamaması nedeniyle bu dönemde işsizlikte artış göstermiştir. ABD'de 1973 yılında % 4.89 olan işsizlik oranı 1975'e gelindiğinde % 8.47'ye ulaşmıştır.

Dünya tarihinde 1929 krizinden sonra yaşanan en etkili kriz olan Petrol Krizi hem ekonomik hem de politik anlamda önemli sonuçlar doğurmuştur. Klasik para ve maliye politikaları stagflasyonla mücadelede etkisiz kalırken, ülkeler yeni enerji kaynaklarını kullanmayı hedeflemişlerdir. Uzun yıllar uygulanan ekonomi politikaları bu yıllardan itibaren terk edilmeye başlanmış ve 1980'li yıllardan itibaren liberal politikalar ön plana çıkmaya başlamıştır.

1.3.3. 1997 Asya Krizi

Asya ülkeleri 1980 sonrası yaşanan finansal serbestleşme döneminde önemli ekonomik başarılar göstermişlerdir. Teknolojik dönüşümle birlikte ucuz işgücünü de üretim faktörü olarak kullanan bu ülkeler ihracatlarını ciddi oranda arttırmışlardır. Bu dönemde 'Asya Kaplanları' olarak isimlendirilen ülkeler makroekonomik göstergelerini önemli ölçüde düzeltmişler ve yakaladıkları yüksek büyüme oranları ile diğer gelişmekte olan ülkeler için model olarak ön plana çıkmışlardır.

1990'lı yılların ilk yarısında da önemli büyüme oranları yakalayan Asya ülkeleri 1995 yılında itibaren ihracatın yavaşlamasıyla ivme kaybetmişlerdir. 1997 yılına gelindiğinde ise Tayland ile başlayan kriz yayılmak etkisiyle tüm Asya'yı etkisi altına almış ve dünya ekonomilerini de etkilemiştir. Kriz öncesi önemli bir ekonomik büyüme kaydeden Tayland sabit kur sistemini kullanmaktaydı. İhracata dayalı bir büyüme modeline sahip olan ülkede paranın değerlenmeye başlaması ekonomik gidişatı etkileyen ilk olumsuz unsur olmuştur. Finansal serbestleşmeyle birlikte ülkeye gelen fonlar borsa ve gayrimenkule yönelirken buralarda fiyat balonları oluşmaya başlamıştır. Hızlı ve denetimsiz finansal serbestleşme nedeniyle bankalar dış kaynakları hesapsızca kullanırken yaratılan finansman imkanları

verimsiz yatırımlarla gayrimenkul ve borsa gibi spekülâtif alanlara gitmiştir. Ekonomide beklentilerin bozulmasıyla borsa ve gayrimenkul fiyatları düşerken bankalar kredileri geri çağırmak zorunda kalmış, yabancı bankalardan yeni kredi bulmakta ise zorlanmaya başlamışlardır. Baskı altında tutulan kur nedeniyle merkez bankası rezerv satmak zorunda kalırken, sonunda sabit kur sistemi terk edilmiş ve kur dalgalanmaya bırakılmıştır. Tayland bahtı % 50 oranında değer kaybederken döviz darboğazını aşmak için İMF ile anlaşma imzalanmıştır. Yapılan anlaşmaya rağmen kur değer kaybetmeye devam etmiş ve Tayland'da başlayan krizi Endonezya, Malezya, Güney Kore gibi ülkelere sıçramıştır.

Kriz öncesi ekonomik göstergelerde olumsuz bir durum gözlemlenmemesine rağmen yaşanan büyük kriz birinci ve ikinci nesil kriz modelleriyle açıklanamamıştır. Uluslararası fon akımlarının denetimsiz ve kontrolsüz şekilde ülke ekonomilerine girmesi krizin en önemli nedenlerinden birisi olmuştur. Kriz öncesinde düşük enflasyon ve yüksek büyüme oranları ile dış yatırımlar için cazip durumda görünen Asya ülkeleri kendilerine akan fonları verimsiz ve spekülâtif alanlara aktarmış ve sürecin sonunda kriz kaçınılmaz olmuştur. Yaşanan krizin ardından Asya ülkelerinin uzun dönemdir süren büyüme trendleri sona ermiş ve 1998 yılında Tayland % 7.64, Endonezya % 13.12, Güney Kore % 5.47, Malezya ise % 7.36 oranında daralma yaşamıştır (Açıkgöz, 2020: 262).

1.3.4. 2008 Mortgage Krizi

2007 yılının ortalarında ABD'de emlak piyasalarında başlayan mortgage krizi zamanla tüm dünyayı etkisi altına alan küresel bir krize dönüşmüştür. Küresel kriz ile birlikte tüm varlık fiyatları önemli oranda değer kaybederken birçok finans kurumu ve firma da iflas etmiştir.

2000'li yılların başlarında uygulanan genişletici para politikaları sermayenin bollaşmasını ve getiri arayışını hızlandırmıştır. Artan likidite karşısında yatırımcılar yüksek getiri arayışıyla yüksek riskli yatırımlara yönelirken emlak piyasası başta olmak üzere balon fiyatlar oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde bankalar yüksek riskli konut kredilerini vermekte son derece cesur davranmış ve bireylerin geri ödeme gücü göz ardı edilmiştir. Bununla birlikte konuta dayalı varlıklar da ikincil piyasada işlem görmeye devam etmiştir. Bankalar vermiş oldukları kredileri menkul kıymetleştirmiş ve diğer banka ve kurumlara satmışlardır. Finansal piyasalarda yeterli denetim ve düzenlemeler olmadığı için konut kredileri riskli bir şekilde yükselmiş ve riski yüksek menkul kıymetleşen ürünler yatırım bankaları arasında satılmıştır.

Para arzının daralması ve sıkılaştırıcı politikalara dönülmesi piyasalarda likidite sıkıntısı yaşanmasına sebep olmuştur. 2007 yılının Ağustos ayında borsada başlayan şok zamanla tüm finans kuruluşlarını etkilemiştir. Konut kredisi imkanlarının daralmasıyla birlikte konut fiyatlarının yükselişi durmuş, bu durum kredi maliyetlerini arttırmıştır. Konutların değeri ödenecek kredinin altında kalmaya başladığında geri ödeme sorunları baş göstermeye başlamıştır.

İkincil piyasada ise kredi kullandıran bankaların menkul kıymetleştirerek sattıkları türev ürünlerin de fiyatları etkilenmiştir. Asimetrik bilgi, derecelendirme kuruluşlarının yanlış değerlendirmeleri ve denetim eksikliği gibi nedenlerle kredilerin taşıdığı risk hakkında yeterli bilgiye sahip olmayan yatırım bankaları türev ürünleri almış ve düşen konut fiyatları domino etkisiyle tüm finans piyasasını etkilemiştir. Finans piyasalarında başlayan iflaslar zamanla reel ekonomiyi ve tüm ülkeleri etkilemiştir. 1929 yılından sonra yaşanan en büyük ekonomik kriz olarak kabul edilen 2008 finans krizi küresel anlamda büyüme oranlarını düşürmüş ve birçok ülke için negatife çevirmiştir. Gelişmiş ülkeler sermaye enjeksiyonu ve kurtarma paketleriyle krize müdahale etmek isteseler de krizin yarattığı derin sonuçlarına önüne geçememişlerdir.

1.4. Ekonomik Krizlerden Sosyo Ekonomik Etkilere Aktarım Kanalları

Ekonomik krizler farklı piyasalarda meydana gelseler de zaman içerisinde çeşitli kanallarla genele yayılan sosyal etkiler yaratmaktadır. Finansal krizlerin sosyo ekonomik ve sosyal etkileri çeşitli kanallar aracılığıyla gerçekleşmektedir (Robe ve Podpiera, 2013: 3).

1.4.1. Mal ve Emek Piyasası Kanalı

Ekonomik krizler ekonomik aktiviteyi yavaşlatır ve tüketimin daralmasına sebep olur. Daralan tüketim ekonomik büyümeyi olumsuz etkilerken, işsizlik oranlarının da artmasına sebep olur. İş kayıplarının yanı sıra düşük ücretlerle ya da kayıt dışı çalışma gibi şartlarda kriz dönemlerinde ortaya çıkabilmektedir.

Kriz dönemlerinde büyümenin düşmesine bağlı olarak üretim azalmakta, bununla birlikte üretim için gerekli olan emeğe olan ihtiyaç da azalmaktadır. Gelirini tamamen ya da kısmen kaybeden ücretli kesimin efektif talebi düşmekte böylece mal ve emek piyasalarını birbirlerini olumsuz yönden ve iki taraflı olarak etkileyebilmektedir.

Genellikle krizden çıkmak için uygulanan devalüasyonlar ve kur artışları satın alma gücünü düşürerek hanehalkının refahını olumsuz etkilemektedir. Böyle bir durumda hem fiyat yükselmeleri hem de işsiz kalma ya da düşük ücretlere çalışma riski toplumsal refahı düşürücü önemli bir etki doğurmaktadır.

1.4.2. Finansal Piyasalar Kanalı

Finansal serbestleşme ile birlikte uluslararası fon akımları hızlanmıştır. Özellikle tasarruf oranları düşük olan gelişmekte olan ülkeler büyüme için dış kaynağa ihtiyaç duymaktadır. Kriz dönemlerinde özellikle Gelişmekte olan ya da Az Gelişmiş olan ülkelere olan fon akışı azalmaktadır. Genellikle döviz açığı olan bu ülkelerde yabancı fon girişinin azalması ülkenin döviz krizine girmesini hızlandırmakta ya da yaşamakta olduğu krizi derinleştirmektedir.

Yeterli kaynak bulunamadığında ülkelerin ekonomik büyümesi yavaşlamakta, yavaşlayan ekonomik aktivite nedeniyle genellikle yüksek nüfus hareketlerine sahip olan gelişmekte olan ülkelerde yeterli istihdam yaratılamamaktadır.

Böyle bir durumda başta bankalar olmak üzere ve finansal kurumlar nakit darboğazına düşebilmekte ve eğer ülkenin düzenleyici kurumları ile yasal altyapıları zayıf ise bireyler bu darboğazdan olumsuz etkilenebilmektedir. Geçmiş kriz örneklerinde kredilerin sıkılaştırılması veya tamamen durdurulması, mevduatların dondurulması gibi tedbirler uygulanmış ve bu tedbirler hanehalkı ve küçük firmaları doğrudan etkilemiştir (Robe ve Podpiera, 2013: 4).

1.4.3. Kamusal Mücadele Stratejileri

Ekonomik krizler devletleri, kamu maliyesini ve ödemeler dengesini doğrudan etkileyerek kamunun krizle mücadele stratejileri geliştirmesini zorunlu kılmaktadır. Krizin mahiyetine göre kamu otoritesi gerekli tedbirleri almakta ve kararları uygulamakta, bu uygulamalar zaman zaman bazı toplumsal kesimlerin sosyo-ekonomik durumunu daha da kötüleştirebilmektedir.

Kısa vadede krizden çıkmak için yapılan genişlemeci politikalar ve harcamacı anlayış uzun vadeli yatırımların ertelenmesine neden olabilmekte ve uzun vadede toplum refahını düşürebilmektedir. Bankacılık sektöründe yaşanan krizlerde kamu otoritesi krizin daha da derinleşmemesi için sektöre sermaye enjekte edebilmekte ya da doğrudan satın alma yoluna gidebilmektedir. Esasen verimli ve ekonomik olmayan bu kurumların kamu kaynaklarıyla kurtarılması, yatırımlar ve sosyal harcamalar başta olmak üzere başka alanlara harcanabilecek kamu gelirlerinin sektöre harcanmasıyla özellikle alt gelir grupları aleyhine bir adaletsizlik yaratabilmektedir.

Krizden çıkmak için uygulanan kemer sıkma politikaları, piyasalara yeniden güven sağlanması amacıyla kamunun önceliklerini değiştirmesi gibi etkenlerle kriz döneminde sosyal ve kamusal desteğe ihtiyacı olan gruplar göz ardı edilebilmektedir. Eğitim, sağlık

harcamaları, sosyal koruma programları gibi kamu harcamaları bu dönemlerde sınırlandırabilmekte ve bu da toplum refahını olumsuz etkileyebilmektedir.

1.4.4. Hanehalkının Mücadele Stratejileri

Hanehalkının kriz durumlarında verdikleri reaksiyonlar finansal krizin sırasında ya da sonrasında toplumsal refahı düşürebilmektedir. İstihdam ve gelir kaybı, hükümetlerin sosyal desteklerinin azalması gibi nedenlerle günlük ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanan bireyler ya da hanehalkı, ellerinde bulunan arazi, çiftlik hayvanları gibi varlıkları satmak zorunda kalmaktadır.

Geliri düşen hanehalkı, çocukları okula göndermemek, çocukları korumak için kendi tüketimlerini azaltmak gibi tedbirlere başvurmaktadır. Yine bu dönemlerde eğitim harcamaları kısılabilmekte, sağlık harcamaları ertelenebilmekte ya da yapılmamaktadır. Endonezya'da 1997 krizi sırasında sağlık tesislerinin kullanımında yaşanan önemli düşüş, Arjantin (1995) ve Venezüela (1994) krizlerinde günlük protein alımının sırasıyla % 4 ve % 3 düşmesi gelir kaybını telafi etmek için hanehalkının uygulamak zorunda olduğu tedbirlere örnek olarak verilebilir (Robe ve Podpiera, 2013: 5).

Ekonomik krizler yarattıkları sosyo ekonomik etkilerle ülkelerin refahını etkilediği gibi bireylerin temel bazı davranışlarını değiştirebilmekte, toplumların gelecek nesillerini riske atabilmektedir.

1.5. Ekonomik Krizlerin Sosyo Ekonomik Etkileri

Ekonomik krizler ilk olarak ortaya çıktığı piyasayı zaman içerisinde ise tüm ülkeyi etkileyecek makroekonomik göstergeleri olumsuz yönde değiştirmektedir. Finansal piyasalar, bankacılık sektörü, reel sektör birbirleri ile çeşitli kanallar ile bağlantılı olduklarından bir piyasada yaşanan kriz kısa sürede giderilemediğinde tüm ekonomiye yayılmakta ve ekonomiyi bir bütün olarak olumsuz etkilemektedir. Düşen büyüme hızları, artan döviz kurları, katlanılan yüksek enflasyon gibi ekonomik istikrarı bozucu etkiler ekonomik yapının tamamında olumsuz etkiler doğurmaktadır.

Zamanla makroekonomik göstergelerde yaşanan bozulmalar sosyal alanlara sirayet ederek toplumun tamamını etkilemektedir. Kriz dönemlerinde artan işsizlik, yaşanan iflaslar, yoksulluk, gelir dağılımı adaletinde bozulma, tasarrufların erimesi gibi nedenlerle hem hanehalkının hem toplumun refahı olumsuz etkilenmektedir. Krizin derinliğine ve süresine bağlı olarak ise yaşanan ilk etkilerin ardından sosyal yapının krizlerden etkilenmesi mümkün olmaktadır

Ekonomik krizlerin sosyo-ekonomik etkileri doğrudan ve dolaylı olarak birçok gösterge üzerinden değerlendirilebilir. Temel olarak ise geniş toplum kesimlerini doğrudan ilgilendiren etkiler belirli alt başlıklar halinde sıralanabilir.

1.5.1. İşsizlik

Genel olarak ekonomik krizlerin sonucunda ekonomik aktivite daralmakta, tüketim harcamaları düşmekte ve buna bağlı olarak üretim azalmaktadır. Ekonomilerin daralmasıyla birlikte üretim azalırken üretim faktörlerinden birisi olan emeğe olan talep düşmektedir. Bununla birlikte mal ve hizmetlere yönelik talebin düşmesi, işverenleri maliyetleri düşürme yoluna itmekte ve işçi çıkarmak da bunun önemli araçlarından birisi olmaktadır.

1929 Ekonomik krizi işsizlik oranlarının hızlı bir şekilde yükseldiği krizlere örnek olarak verilebilir. Borsada artan hisse satışlarıyla başlayan kriz zamanla tüm piyasaları etkilemiş ardından yayılma etkisiyle tüm dünya ekonomilerini sarsarken işsizlik oranlarını önemli ölçülerde yükseltmiştir.

Tablo 1.1. 1929-1932 Yılları Arası Muhtelif Ülkelerde İşsizlik Oranı (%)

	1929	1932	Artış
ABD	3,2	24,9	21,7
Almanya	-	31,7	-
Avusturalya	11,1	29	17,9
Avusturya	12,3	26,1	13,8
Belçika	4,3	39,7	35,4
İngiltere	10,4	22,1	11,7
Çekoslovakya	2,2	13,5	11,3
Danimarka	15,5	31,7	16,2
Hollanda	7,1	29,5	22,4
İsveç	10,7	22,8	12,1
İsviçre	3,5	21,3	17,8

Kaynak: (Açıkgöz, 2020: 136).

Kriz tüm dünyayı etkilerken, tüm kıtalarda da işsizlik oranları önemli oranda yükselmiştir. Tablo 1.1.' de görülebileceği gibi ABD'de 1929 yılında işsizlik oranı % 3.2 iken

krizin ardından 1932'ye gelindiğinde işsizlik oranı % 24.9'a fırlamıştır. Diğer dünya ülkelerinde de işsizlik oranlarının önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Belçika'da kriz öncesi çok düşük bir oran olan % 4.3 olan işsizlik, kriz sonrasında % 39.7'ye kadar yükselmiştir.

Ekonomik krizlerin ardından piyasalar belirli bir süre sonra toparlanma sürecine girmektedir. Yaşanan daralmalardan sonra krizin son ermesiyle yeniden ekonomik faaliyet canlanmakta ve büyüme oranları artış göstermeye başlamaktadır. İşsizlik oranları açısından ise süreç daha farklı gelişebilmektedir. Krizin ardından işçi çıkaran işletmeler ekonomik büyüme başladığında az sayıda işçi ile üretimi arttırma ya da üretim arttıkça yavaş bir şekilde istihdamı arttırma eğilimi göstermektedir. Bu durumda kriz makroekonomik göstergeler, özellikle büyüme bakımından sona ermiş gözüktükçe de işsizliğin yarattığı sosyal etkiler uzun süreler hissedilebilmektedir.

İşsizlik sonucunda oluşan gelir kaybı ile bir yandan toplumsal refah düşerken diğer yandan sosyal, psikolojik ve sosyolojik olarak toplumun tamamında izler bırakan etkiler görülebilmektedir. Krizler sonrasında ortaya çıkan işsizlik, diğer bazı sosyo-ekonomik sorunların da temelini oluşturmaktadır. Gelir kaybıyla birlikte yoksulluk artmakta, aile içi huzur kaybolmakta, bireylerin mental ve fiziksel sağlığı olumsuz etkilenmektedir.

1.5.2. Yoksulluk ve Gelir Dağılımı Adaletsizliği

Yoksulluk tarih boyunca ülkelerin yüzleşmek ve mücadele etmek zorunda oldukları bir sorun olarak varolmuştur. Yoksulluğun ekonomik, tarihi, demografik sebepleri bulunmaktadır. Her bölge ve ülke için yoksulluğun altyapısını oluşturan nedenler farklılaşmaktadır. Yaşanan ekonomik krizler hem yoksulluğu arttırmakta hem de yoksul kesimlerin içinde bulunduğu durumu daha da kötüleştirmektedir.

Ekonomik krizlerin yoksulluk üzerindeki etkileri farklı kanallarla birlikte ortaya çıkar. Kriz ve durgunluk dönemlerinde önce büyüme, üretim gibi göstergeler etkilenirken hemen arkasından işsizlik ön plana çıkmakta ve yoksulluğun önemli nedenlerinden birisi işsizlik olmaktadır. Kriz döneminde yoksulluğu arttıran nedenlerin başında işsizlik gelmektedir. Özellikle sosyal transfer harcamalarının düşük olduğu az gelişmiş ülkelerde günlük ihtiyaçları elde ettiği gelirle karşılamak zorunda kalan kesimler işsizlik nedeniyle yoksulluğa mahkum olmaktadır. Yoksulluğu arttırıcı bir diğer neden ise kriz dönemlerinde yükselen enflasyon oranlarıdır. Kriz dönemlerinde artan enflasyon yoksul kesimlerin yaşadığı problemleri arttırıcı etkilerde bulunmaktadır. Bir yandan yoksul kesimini günlük ihtiyaçlarını karşılamada ihtiyacı olan mal ve hizmetlere olan erişimi güçleşirken diğer yandan varlık fiyatlarının artmasıyla

gelir dağılımı yoksullar aleyhine daha da bozulmaktadır. Genellikle emek-yoğun sektörlerde çalışan yoksul kesimin ürettiği mal ve hizmetlere olan talebin kriz dönemlerinde düşmesi yoksulluğu derinleştiren bir diğer etmen olmaktadır. İşsiz kalınmasa dahi kriz dönemlerinde emeğe olan talep düşüş eğilimi gösterdiğinden reel ücretlerde azalma olabilmektedir. Böyle bir durumda da toplumun belirli bir kesiminin ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanması kaçınılmaz olmaktadır.

Ekonomik krizlerin yoksulluk üzerinde yarattığı etkiler ülkelerin gelişmişlik düzeyi ve yaşanan krizin türüne göre değişmektedir. Gelişmiş ülkelerde işsizlik ödenekleri, geçici istihdam, doğrudan gelir desteği gibi yöntemlerle alt gelir grupları desteklenirken; vergi indirimleri, finansman kolaylıkları gibi yöntemlerle de işverenler desteklenmekte ve işsizlik kaynaklı yoksulluk önlenmeye çalışılmaktadır. Gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerde ise kriz dönemlerinde kullanılabilecek imkanlar daha kısıtlı olduğundan krizin yıkıcı etkileri toplumun yoksul kesimleri üzerinde eşitsiz bir şekilde kalabilmektedir.

Ekonomik krizler farklı şekillerde ve farklı piyasalarda ortaya çıktıklarından yarattıkları etkiler bakımından da farklılıklar olmaktadır. Ülkelerin öznel özelliklerinden ortaya çıkan krizler etkileri bakımından farklılık göstermektedir. Doğrudan reel sektörü etkileyen krizlerin emek piyasası üzerindeki etkileri çok hızlı şekilde görülürken, finansal piyasalarda başlayan krizlerin emek piyasası ve dolaylı olarak yoksulluk üzerindeki etkileri ise daha sınırlı olmakta ve zamanla geçişkenlik yaşanmaktadır. Borç krizleri yoksul kesimler üzerinde daha ağır etkiler bırakırken, bankacılık krizlerinin etkileri ise nispeten daha düşük olmaktadır (Eroğlu vd., 2022: 59).

Yoksullukla birlikte görülen sosyo –ekonomik problemlerden birisi ise gelir dağılımında adaletsizliktir. Gelir dağılımı, bir ülkede sosyal dengeyi ve refahı gösteren anlamlı göstergelerden birisidir. Çeşitli yöntemlerle ölçülebilen gelir dağılımı adil olduğunda ülkede yaratılan katma değer adil bir şekilde gelir grupları ve toplum kesimleri arasında dağılmakta ve refah daha geniş tabana yayılmaktadır. Kapitalist sistemde gelişmiş ülkelerin de uğraşmak zorunda olduğu bir problem olan gelir dağılımı dengesizliği milli gelirin daha düşük olduğu ve emek yoğun sektörlerin üretimde geniş yer tuttuğu gelişmekte olan ülkeler ve az gelişmiş ülkelerde daha büyük sosyal problemlere yol açabilmektedir.

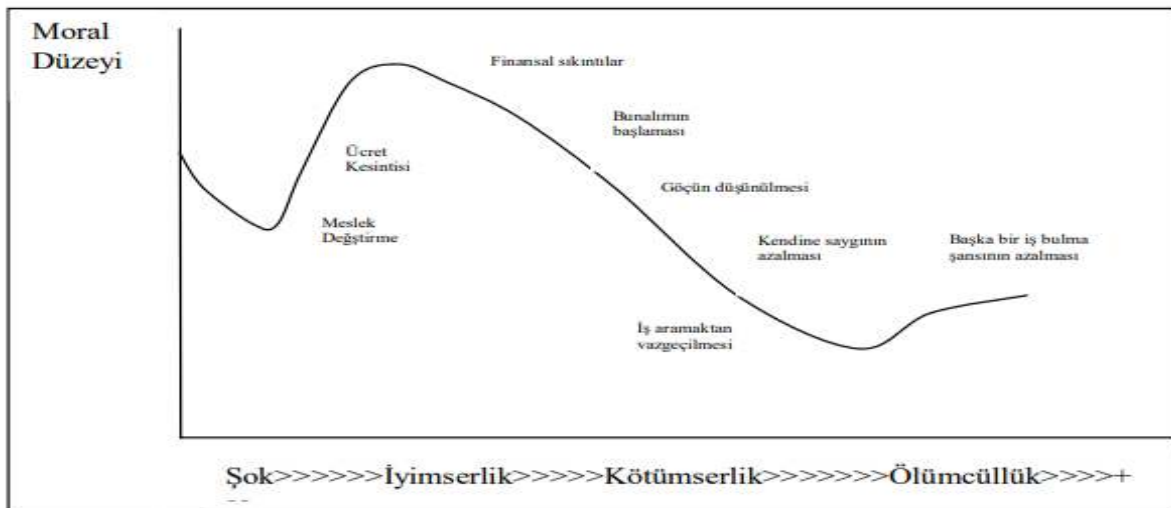
Kriz dönemlerinde ‘yedek işgücü ordusu’ olarak bilinen kavram ön plana çıkmaktadır. Şöyle ki; işverenler reel ücretleri düşürmek istediklerinde emek piyasasında daha düşük ücretlere çalışmaya hazır olan kesimler olduğundan işçiler daha düşük ücretlere razı olabilmekte ve bu da gelirlerinin düşmesine neden olmaktadır. Yine kriz dönemlerinde

yükselen varlık fiyatları gelir dilimleri arasındaki farkı daha da büyötmektedir. Enflasyon reel gelirleri eritirken kriz dönemlerinde sabit maaşla çalışan orta ve alt sınıfların refahı aşınmaktadır. Ekonomik krizlerin bir sonucu olan yoksulluk ve gelir dağılımı dengesinin bozulması gerek ölkelerin özel krizlerinde gerekse küresel finansal krizlerde gözlemlenebilmektedir.

1.5.3. Bireyler ve Aile Üzerindeki Etkiler

Ekonomik krizler hem bireyler hem de aile kurumu üzerinde psiko-sosyal bir takım sonuçlar doğurmaktadır. Genellikle işsizlikle birlikte hız kazanan psikolojik etkiler zamanla aileyi ve tüm toplumu etkileyen sosyal bir problem haline gelmektedir. Ekonomik krizlerle ile artan işsizlik ve yoksulluğun yarattığı mental sorunlar; endişe, kaygı bozukluğu, depresyon, paranoya ve diğer rahatsızlıklardır. Bu problemlerin biri veya birden fazlası bireylerin üzerinde görölebilmektedir.

Kriz dönemlerinde oluşan finansal baskı ortaya çıkan psikolojik etkilerin en önemli tetikleyicilerinden birisidir. Gelirin tamamen kaybolması ya da azalması aile tarafından karşılanması gereken giderlerin ödenememesine neden olur. Böyle bir durumda bireyler ailelerine karşı, aileler ise toplumun geri kalanına karşı zor durumda kalabilmektedir. Azalan gelirler ve yükselen fiyatlar karşısında aileler krizle mücadele edebilmek için harcama dağılımlarını değiştirmek zorunda kalmakta, en yoksul kesimlerde ise beslenme problemlerine varabilecek ölçüde sorunlar baş göstermektedir.

Şekil 1.2. İşsizliğin Mental Sağlığı Etkileme Süreci

Kaynak: (Dawson, 1992: 93 aktaran Kurt, 2006: 362).

Bireylerin mental sağlığının etkilenme süreci genellikle işsizlikle birlikte başlamaktadır. Ekonomik krizlerin başlangıç dönemlerinde krizin etkilerinin emek piyasasına yansması gecikmeli olarak gerçekleşebilmekte, böyle bir durumda sosyo-ekonomik etkilerin ortaya çıkması gecikebilmektedir. İşsizlik ile birlikte ise krizin ağır sonuçları artan oranda hissedilmektedir.

Şekil 1.2.' de bireylerin işsizlik kaynaklı mental sağlığının etkilenme süreci gösterilmektedir. Krizle birlikte başlayan büyük şok ilk dönemlerde bireylerin mental sağlığını bozmaktadır. Bunun hemen ardından ise krizde dibin görüldüğü, daha düşük ücretlerle olsa dahi iş bulma fırsatının doğacağı inancı ile bireylerin beklentilerinde olumlu bir seyir gözlemlenmektedir. Bu noktada itibaren krizin süresi bireylerin mental sağlığını etkilemede temel belirleyici olmaktadır. İşsizlikle ve ekonomik sıkıntılarla geçen bir süreç boyunca aileler ve bireyler bir yandan varsa tasarruflarını kullanmakta bir yandan da iş arama umudunu sürdürmektedir. Şekil 1.2.' de görüleceğı gibi iş bulma konusundaki umudun giderek azalması, krizin uzaması ve finansal sıkıntıların yüksek derecede hissedilmeye başlamasıyla bireylerin mental sağlıkları olumsuz etkilenmekte ve moral düzeyleri dramatik şekilde düşmeye başlamaktadır.

Psikolojik etkilerin artmaya başlamasıyla birlikte aile içerisinde sorunlar baş göstermeye başlamakta, toplumun huzuru olumsuz etkilenmektedir. Düşen gelir düzey ve refah ile artan huzursuzluklarla birlikte suç oranları, boşanma oranları gibi sosyal göstergelerde değişimler gözlemlenebilmektedir. İş arama umudunun azalması ve geleceğı yönelik beklentilerin kötüleşmesiyle göçler yaşanabilmektedir. Ailede tek çalışanın olduğı ve tek gelire bağımlı olunan ataerkil geleneğı sahip ülkelerde krizlerin aile içerisindeki etkileri de daha hızlı gelişmektedir. Şekil 1.2.' de görülen ölümcüllük evresi ise finansal sorunlar ile birlikte işsizliğin bireyleri getirebileceğı en umutsuz noktadır. Bazı toplumlarda ekonomik kriz dönemlerinde intihar oranları yükseliş göstermekte iken dini ve geleneksel yapının hakim olduğı ülkelerde bu durum daha az gözlemlenmektedir.

1.6. Ekonomik Krizlerin Sosyo-Ekonomik Etkilerine Yönelik Yapılan Çalışmalar

Ekonomik krizler çeşitli aktarım mekanizmaları üzerinden sosyo-ekonomik etkiler yaratmaktadır. Literatürde bu konuda çeşitli dönemlerde ve çeşitli ülkeler özelinde yapılan çalışmalar bulunmaktadır.

Choi ve Chung (2002), yapmış oldukları çalışmada 1997 Kore krizinin etkilerini araştırmışlardır. Ekonomik krizle birlikte işsizliğin arttığı, işsiz bireylerin % 23.9'nun aile içi huzursuzluk, şiddetli geçimsizlik, boşanma gibi sorunlar yaşadığı belirtilmiştir.

Topbaş ve Kurt (2007) ,yapmış oldukları çalışmada, ekonomik nedenlerle boşanma arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışma işsizlik başta olmak üzere ekonomik nedenlerin boşanmayı arttırdığına dair anlamlı bir nedenselliğin olduğu tespit edilmiştir.

Aytaç ve Rankin (2009), yapmış oldukları çalışmada 2001 krizi kapsamında Türkiye'de ekonomik krizler ve evlilik problemleri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma sonucunda ekonomik problemlerin evlilik sorunlarının ve boşanmanın doğrudan nedenlerinden biri olduğu gösterilmiştir.

Ayla ve diğerleri (2018) yapmış oldukları çalışmada 1980-2016 yılları arasında Türkiye'de yaşanan krizlerin etkilerini araştırmışlardır. Araştırma sonucuna göre ekonomik krizlerin boşanma rakamları üzerinde hem anlık etkilerinin olduğu, hem de zamana yayılmış ve üç yıl sonrasında ortaya çıkabilecek etkilerinin olduğu gösterilmiştir.

Paroma ve diğerleri (2010) 2008 küresel finans krizinin Bangladeş, Filipinler ve Meksika ekonomileri üzerindeki etkilerini değerlendirdikleri çalışmada her üç ülkede de yoksulluk oranının anlamlı ölçüde arttığını tespit etmişlerdir. Krizi takiben Bangladeş de 1.4 milyon, Filipinlerde ise 2 milyon yeni yoksul ortaya çıkmıştır. Yine aynı çalışmada ekonomik krizin orta ve alt kesimdeki gelir dağılımını daha olumsuz etkilediğini, özellikle orta sınıfların daha alt gelir dilimlerine itildiğini göstermişlerdir.

Şenses ve Koyuncu (2004), Arjantin'in 2001 krizini inceledikleri çalışmada hem yoksulluk oranlarında hem de gelir dağılımında önemli bozulmaların olduğunu tespit etmişlerdir. Krizin ardından yoksulluk oranı 3 kat artmış ve yoksul sayısı 21 milyon kişiye ulaşmıştır. Aynı krizin bir sonucu olarak gelir dağılımı adaletini gösteren göstergelerde önemli bozulmalar yaşanmış, gelirin en zengin kesimler ile en yoksul kesimler arasındaki dağılımı önemli ölçüde değişmiş ve varolan büyük fark daha da derinleşmiştir.

Baldacci vd. (2002), 1994 Meksika Para krizinin yoksulluk üzerine etkilerini değerlendirdikleri çalışmada yoksulluk oranlarının anlamlı şekilde değiştiğini, bununla beraber krizden en çok etkilenen kesimin en yoksul % 20'lik dilim değil bir üstteki dilim olduğunu göstermişlerdir. Meksika'da 1994 yılında nüfusun % 11 i yoksul iken 1996'ya gelindiğinde bu oran % 17'ye ulaşmıştır. Krizin derin etkileri en çok ücretli kesim üzerinde görülmüş, azalan reel gelir ve yükselen enflasyon ile orta-alt sınıflar yoksullaşma eğilimine

girmişlerdir. Kriz sonucunda orta gelir sınıfıyla en yoksul kesim arasındaki gelir farkı azalmış, orta sınıf en alt gelir grubuna yaklaşmıştır. Krizin orta gelirliiler üzerindeki etkilerinin diğer gelir gruplarına göre daha çok hissedildiği ortaya konmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİNE GENEL BİR BAKIŞ

2.1. 1923-1929 Dönemi Liberal Ekonomi Politikaları

Tarıma dayalı, sanayileşmesini tamamlayamamış, sermaye birikimini oluşturamamış ve yüksek borçlara sahip olan bir iktisadi mirası devralan Cumhuriyet yönetimi, bu sorunların üstesinden gelebilecek, askeri ve siyasi bağımsızlığın ekonomik alana da taşınmasını sağlayacak politikaların arayışında olmuştur. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde uygulanacak olan ekonomi politikalarına İzmir İktisat Kongresi'nde (1923) yön verilmiştir.

Kongreye kamu otoritesiyle birlikte çiftçi, işçi, sanayici ve tüccar grupları katılmıştır. Kongre sonucunda alınan kararlar iki ana başlık altında toplanmıştır. Bunlardan ilki ekonomi politikalarına genel hatlarıyla yön verecek olan 'Misak-ı İktisadi' kararları ikincisi ise kongreye katılan toplum kesimlerine yönelik alınan kararlardır. Misak-ı İktisadi kapsamında; ekonomik kalkınma için çaba gösterilmesi, yerli üretimin teşvik edilmesi, lüks ithalattan kaçınılması, ekonomik gelişmeye katkı sağlamak amacıyla yabancı sermayeye müsaade verilmesi gibi kararlar alınmıştır. Kongreye katılan gruplara yönelik ise; Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun yeniden düzenlenmesi, aşarın kaldırılması, koruyucu gümrük tarifeleri uygulanması, işçilerin çalışma saatlerinin düzenlenmesi ve sendikalar hakları verilmesi, rejî idaresinin kaldırılması gibi kararlar alınmıştır (Parasız, 1998: 3).

Dönemde uygulanan ekonomi politikalarıyla dışa açık, liberal ve özel sektör eliyle kalkınan bir model öngörülmüştür. Bununla birlikte devlet her kesime önemli destekler verirken, özel girişimin yeterli olmadığı alanlarda ekonomiye doğrudan müdahalelerde bulunmuştur. Bu dönemde Türkiye'de ekonomik altyapının hazır olmaması, özellikle de yeterli sermaye birikimi olmaması nedeniyle devletin verdiği büyük desteklere rağmen beklenen iktisadi başarının yakalanması zorlaşmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında denk bütçe politikası uygulanmış ve dönemin boyunca aşar vergisinin kaldırılması nedeniyle bütçe açığı verilen 1925 yılı hariç olmak üzere denk bütçe hedefine ulaşılmıştır. Dönem boyunca dış borçlanmadan mümkün olduğu kadar uzak durulmuş, gerekli hallerde ise kısa vadeli borçlanmaya gidilmiştir. Bu dönemde ekonomi politikasının temel amaçları; sermaye birikimini arttırarak yerli sanayinin geliştirilmesi, gerekli altyapıların kurulması, Osmanlı'dan kalan borçların ödenmesi olmuştur.

Tablo 2.1. TÜİK Verilerine Göre Uyumlaştırılmış Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (1923-1932)

Yıl	GSYH (Bin TL)	Yüzde Değişim %
1923	19.702.983	
1924	22.586.184	14,6
1925	25.416.116	12,5
1926	30.043.887	18,2
1927	26.215.155	-12,7
1928	29.045.087	10,8
1929	35.297.572	21,5
1930	36.163.198	2,5
1931	39.132.961	8,2
1932	34.997.956	-10,6

Kaynak: SBB

Tablo 2.1.' de görüldüğü gibi dönem boyunca ekonomi önemli oranda büyümüştür. 1927 yılı yaşanan kuraklık nedeniyle dönemde negatif büyümenin görüldüğü tek yıl olmuştur. Tarım sektöründe yaşanan sıkıntılar ekonomiyi doğrudan etkilemiş ve Cumhuriyetin kurulmasından itibaren süren büyüme eğilimi kesintiye uğramıştır.

Önemli reformların yapıldığı, özel teşebbüsleri desteklenmesi yoluyla ekonomik kalkınmanın sağlanmaya çalışıldığı Cumhuriyetin ilk yıllarında makroekonomik göstergelerde bozulma gözlemlenmemesine karşın özel kesimde istenilen gelişme düzeyi yakalanamamış ve 1929 krizinin ardından devletin ekonomi içindeki rolü giderek artmıştır.

2.1.1. 1929 Krizinin Türkiye Ekonomisine Etkileri

Küresel çapta yaşanan kriz Türkiye ekonomisi üzerinde etkili olmuştur. Tarıma dayalı bir ekonomiye sahip olan Türkiye, kriz sonrasında dünyada düşen tarım ürünü fiyatlarından olumsuz etkilenmiştir. Kriz nedeniyle ülkelerin tarım ürünlerinde korumacı politikalar

izlemesi ihracatı genellikle tarım ürünlerine dayanan Türkiye ekonomisinin dış ticaret gelirlerini düşürmüştür.

Cumhuriyetin ilk yıllarında devletin denetim ve gözetiminde özel sektör eliyle ulaşılmak istenen sanayileşme seviyesine ulaşamamıştır. Girişimci ve sanayici kesimine sağlanan desteklere rağmen ekonominin üretim yapısı dönüştürülememiş bu da Türkiye'nin krize kendi iç dinamiklerinin de hazır olmadığı bir ortamda yakalanmasına sebep olmuştur. Krizin başlamasıyla birlikte bir yandan üretim maliyetleri artarken bir yandan da tarım ürünlerinin fiyatları düşmeye başlamıştır. Böyle bir ortamda çiftçiler gelir elde edemeyeceklerini düşündüklerinden birçok tarım arazisi boş bırakılmıştır.

Tarımsal üretimin düşmesiyle ihracat gelirleri azalmış ve bununla birlikte ithalatta düşmüştür. Dönem boyunca denk bütçe yapılarak ve ek dış borçlanma yapılmadan sürdürülmek istenen ekonomi politikası artan finansman ihtiyacı nedeniyle değiştirilmek zorunda kalmıştır. Dış borç ödemeleri ertelenirken, finansman ihtiyacı artmıştır. 1930 yılından itibaren kısa vadeli finansman ihtiyaçları için dış borçlanmaya gidilmeye başlanmıştır.

Krizin bir diğer etkisi ise kur kanalıyla yaşanmıştır. Türk Lirası sterline endeksliyen sterlin altın standardından ayrılmış ve devalüe olmuştur. Sterlini frank ve dolarda yaşanan devalüasyonlar takip etmiştir. Yabancı paralar karşısında TL'nin değerinin yükselmesi bir yandan ihracatı olumsuz etkilerken diğer yandan kullanılan kredilerin geri ödenmesini de güçleştirmiştir.

Dış dünyada başlayan kriz birbirleri ile ilişki içinde bulunan; tarım piyasası, kur fiyatları ve dış ticaret dengesi üzerinden Türkiye ekonomisi üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Dış ticaret açığı yaklaşık iki kat artarken, firma iflasları yaşanmış ve kısa dönemli işsizlik artmıştır. Bununla birlikte, işgücünün yaklaşık % 80'nin tarım piyasasında çalışıyor olması nedeniyle kentlerde büyük çaplı işsizlik oluşmamıştır (Kazgan, 2021: 38). Finansal piyasaların henüz gelişmemiş olması nedeniyle dış dünyada yaşanan borsa şokları gibi krizlerin geçişkenliği ise sınırlı kalmıştır. 1929 Buhranı Türkiye üzerinde batılı ülkelerden daha az olsa da önemli etkiler yaratmış ve tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ekonomi politikalarının yeniden gözden geçirilmesine neden olmuştur. Dünyadaki uygulamalara paralel olarak korumacılık artmış, devletin ekonomi içerisindeki faaliyetleri genişlemiş ve çeşitli yasal düzenlemelerle istikrar sağlanmak istenmiştir.

2.2. 1930-1950 Devletçi Ekonomi Politikaları Dönemi

1929 yılında yaşanan Büyük Buhran'ın ardından tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ekonomi politikaları değişime uğramıştır. Cumhuriyet döneminde yaşanan ilk kriz ekonomiyi önemli ölçüde etkilemiş ve köklü politika değişikliklerine neden olmuştur. Krizin en önemli etkileri ilk olarak ulusal paranın değerinde ortaya çıkmıştır. İhraç malları fiyatlarının düşmesi dış ticaret dengesini olumsuz etkilemiştir. Ortaya çıkan kriz ilk kez ABD'den 10 milyon dolarlık borç alınmasına neden olmuştur. 1930 yılında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın kurulması ve yine aynı yıl Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu'nun çıkarılması dönemin para ve ekonomi politikaları bakımından önemli gelişmeleri olmuştur. Sabit kur rejimi uygulanırken sıkı bir kambiyo denetimi de gerçekleştirilmiştir. Dönemin başlarında ortaya çıkan bu gelişmelerle birlikte ekonominin tüm alanlarında Devletin etki gücü artmaya başlamış ve bu dönemin öne çıkan kavramları devletçilik ve korumacılık olmuştur.

Devletçilik döneminin başlıca özelliği kamunun hem yatırım planlamalarını yapması hem de bunları doğrudan kendisinin hayata geçirilmesi olmuştur. Kamu bu dönemde yatırımları hem planlamış, hem kurmuş hem de işletmiştir. Bu dönemde hazırlanan ve uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934 yılında uygulanmaya başlanmıştır. Bu plan temel tüketim maddelerinin yurt içinde üretilmesini amaçlayarak ithal ikameci bir anlayışla hazırlanmıştır. Plan çerçevesinde; dokuma, maden, kağıt, kimya ve taş toprak sektöründe fabrikaların kurulumuna hızla başlanmıştır (Sevgi, 1994: 51). Plan kapsamında 20 fabrikanın kurulması öngörülmüş, fabrikaların kurulması için gerekli kaynak ise İş Bankası ve Sümerbank aracılığı ile temin edilmek istenmiştir. Plan 33 ay gibi bir sürede büyük oranda bitirilerek beklenmedik bir başarı sağlamıştır. Türkiye ekonomisinde bu dönemin sonunda daha önceleri yurt içinde üretimi hiç olmayan ya da çok az durumda olan şeker, cam, çimento, yünlü ve pamuklu dokuma ürünlerinde iç talebin % 80'ninden fazlası üretilbilir hale gelmiştir (Alpay ve Alkin, 2020: 65).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın başarıyla uygulanmasının ardından İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlamış ancak İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle plan uygulanamamıştır.

1940 yılından itibaren dünyada değişen siyasi ve iktisadi  artlar Türkiye'yi de önemli  l de etkilemiştir. Bu dönemde yaklaşık bir milyon kişi silah altına alınmış ve bu nedenle tarımsal üretimde önemli oranda d    meydana gelmiştir. Nüfusun büyük bir kısmı üretimden çekilirken büyük bir ordunun ia esi de devlet tarafından sağlanmıştır. Bu halde

Üretim azalırken toplam talep artmış ve önemli derecede fiyat artışları yaşanmıştır. Ülkelerin ie kapanmaları nedeniyle bu dönemde ithalat oranlarında yarı yarıya bir düşüş yaşanmıştır. Hem üretim daralması hem de ithalatın düşmesi nedeniyle toplam arz yetersiz kalmış, piyasa dinamikleri bozulmuş ve karaborsacılık ortaya çıkmıştır. Artan giderleri nedeniyle kamu otoritesi para basma yoluna gitmiştir.1938’de 219 milyon 400 bin lira olan para arzı,1942’de 765 milyon liraya yükselmiştir (Alpay ve Alkin, 2020: 69). retimi aynı oranda arttırmak mümkün olmadığından para arzındaki artış enflasyona yol açmıştır.

Tablo 2.2. TÜİK Verilerine Göre Uyumlaştırılmış Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (1933-1950)

Yıl	GSYH (Bin TL)	Yüzde Değişim %
1933	40.384.790	15,5
1934	42.928.399	6,3
1935	41.629.960	-3,0
1936	51.231.752	23,1
1937	52.010.815	1,5
1938	56.931.567	9,5
1939	60.853.519	6,9
1940	57.943.684	-4,8
1941	51.937.570	-10,4
1942	54.800.795	5,5
1943	49.433.913	-9,8
1944	46.923.597	-5,1
1945	39.572.217	-15,3
1946	52.503.556	32,1
1947	54.680.939	4,1
1948	63.628.729	16,4
1949	60.456.974	-5,0
1950	66.139.059	9,4

Kaynak: SBB

Bu şartlar altında iktisat politikalarının temelini kalkınma ve büyüme hedefleri değil dönemin ağır ekonomik şartları altında ezilen kesimlerin günlük sorunlarını gidermek oluşturmuştur. Mal darlığını gidermek, enflasyon ve fiyat artışlarını dizginlemek, karaborsa ile mücadele, sosyal adaletsizlikleri gidermek gibi hedefler bu dönemde ön plana çıkmıştır. Bu hedefleri gerçekleştirmek için ise sert ekonomik ve hukuki tedbirler alınmak zorunda kalınmıştır.

Devlete ekonomiye müdahale bağlamında geniş yetkiler veren ‘Milli Koruma Kanunu’ 1940 yılında kabul edilmiştir. Kanunla hükümete hangi malların ne kadar üretileceğine karar verme, el koyma yetkileri, geniş dış ticaret düzenleme yetkileri, iç ticarete fiyat kontrolleri gibi önemli yetkiler verilmiştir. Yine bu dönemde savaş ortamı nedeniyle elde edilen olağanüstü kazançların vergilendirilmesi amacıyla bir seferlik uygulanmak üzere ‘Varlık Vergisi’ uygulaması hayata geçirilmiştir. 1942 yılında uygulamaya konulan varlık vergisinin konusunu servet ya da kazanç sahiplerinin olağanüstü gelirleri oluşturmuştur. Bu dönemde 1945 yılına kadar katı devletçi politikalar uygulanmaya devam edilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle birlikte 1946 yılından itibaren hem küresel hem de ulusal anlamda önemli iktisadi ve siyasi değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Savaş ortamının yarattığı kapalı ve içe dönük politikalar yerine daha liberal ve iş birliğine dönük politikalar ön plana çıkmaya başlamıştır. Türkiye bu dönemde uluslararası kuruluşlara üye olurken dış borç ve yardımları da ekonomik kalkınma amacıyla kullanmaya başlamıştır.

Dönem boyunca para arzının çok hızlı artması nedeniyle Türk Lirasının reel değerinde önemli bir düşme meydana gelmiştir. Mal ve hizmet üretimi aynı oranda artmadığından devalüasyon kaçınılmaz hale gelmiş ve Türk Lirası % 115 değer yitirmiştir (Kepenek Yentürk, 2005: 53). Dönem boyunca bütçe dengesi korunmaya çalışılmıştır. Daha önceki dönemlerde kaçınılan dış borçlanmaya bu dönemde gidilmek zorunda kalınmıştır. Savaş sonrası dönemde de borçlanmalar devam etmiştir. 1946 yılında ABD’den askeri malzeme alımı için 10 milyon dolar borç alınırken 1947 yılında ise IMF’den 5 milyon dolar borç alınmıştır. (Susam vd., 2020: 81).

Tablo 2.2.’ de dönem boyunca GSYH büyümesi gösterilmiştir. İkinci Dünya Savaşının ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri 1940 yılında yaşanan negatif büyümeyle başlamıştır. Devam eden süreçte savaş sonuna kadar 1942 yılı hariç negatif büyüme oranları devam etmiştir. Savaşın sona ermesi ve ekonomik aktivitenin yeniden canlanmasıyla ekonomi 1946 yılından itibaren toparlanma eğilimine girmiştir.

2.2.1. İkinci Dünya Savaşının Türkiye Ekonomisine Etkileri

Türkiye her ne kadar savaşa girmediyse de savaşın tüm dünyada yarattığı yıkıcı etkilerin yansımalarından kaçınmak mümkün olmamıştır. Savaş ihtimalinin ortaya çıkmasıyla birlikte bir milyonun üzerinde kişi silah altına alınmıştır. Üretken kesimlerin başta tarım piyasası olmak üzere emek piyasasından çekilip silah altına alınmaları üretimi olumsuz etkilerken aynı zamanda üretimden çekilen bu kesimlerin iâşesinin uzun süre sağlanması sorunu ortaya çıkmıştır. Bir yandan daralan arz diğer yandan artan tüketim ihtiyacı enflasyonu tetiklemiştir. Üretimin yetersiz olması, ithalat imkanlarının da kısılması nedeniyle ihtiyaç duyulan mallara ulaşım giderek zorlaşmış, karaborsa ortaya çıkmaya başlamıştır. Karaborsacılık nedeniyle tüketim malzemelerine toplumun yalnızca belirli bir kısmı ulaşabildiğinden toplumsal huzursuzluk bu dönemde artmıştır. Savaş yıllarında ortaya çıkan toplumsal problemlerin bir diğer nedeni de ihtikar olmuştur. Fiyatların yükselmesi nedeniyle bazı mallar ellerinde bulunduranlar tarafından stoklanmış bu da fiyatların daha da artmasına neden olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı döneminde ekonomik ve sosyal sıkıntıları gösteren en önemli göstergelerden birisi ekmeğın karneyle satışı olmuştur. Milli Koruma Kanunu ile her ne kadar tahıl fiyatları baskılanmak suretiyle ucuza ekmek arzı sağlanmak istense de başarılı olunamamıştır. Önce ekmeğın içeriğında değışikliğı gidilerek çavdar ve arpa karışımı kullanılmıştır. 1942 yılının Ocak ayında ise Milli Koruma Kanunu'na dayanılarak çıkarılan bir kararnameyle ekmeğın dağıtımını karne usulü ile yapılmaya başlanmıştır. Ekmeğın karneyle dağıtımına başlanmasının ardından un, patates ve pirinç kullanılarak yapılan çörek vb. ürünlerin de üretimi ve satışı yasaklanmıştır.

Arz kısıtı nedeniyle yaşanan sıkıntıların aşılabilmesi için fiyat kontrolleri ve devletin ekonomi üzerindeki doğrudan düzenleyici işlemleri çok sıkı şekilde uygulanmıştır. Bunun sonucu olarak ise baskılanan fiyatlar nedeniyle bazı ürünlerde üretim azalırken, karaborsa ve stokçuluk yaygınlaşmıştır. 1942 yılının temmuz ayında hükümet değışmiş ekonomi ve fiyatlar üzerindeki baskılar hafifletilmek istenmiştir. Kontrollerin olumsuz etkilerini kırmak için ekonomiyi denetim altına alan uygulamalarda esnekliğı gidilmesi başka bir olumsuzluk doğurmuş ve enflasyonu patlatmıştır. Fiyatlar genel düzeyi 1942 yılında % 90 1943 yılında ise % 75 yükselmiştir (Akın, 2021: 22).

Artan enflasyon gelir dağılımını önemli ölçüde bozmuştur. Sermaye ve varlık sahiplerinin servetleri artarken toplumun sabit gelirli kısmının reel gelirleri azalmıştır. 1942 yılından itibaren kontrol uygulanan fiyatların serbest bırakılmasıyla artan fiyatlar ve ithalatın

azalması gibi nedenlerle tüccar kesiminin gelirlerinde önemli bir düşüş olmamıştır. Çiftçilerin de gelirleri fiyat artışlarıyla bir düzelme göstermiştir. Ekonomik şartların en ağır sonuçlarını ise sabit gelirli memur ve işçi kesimi yaşamıştır. Milli gelir içinde memur ve ücretlilerin aldığı pay önemli oranda azalmıştır. Memura enflasyonun artmaması için nakdi destek yerine aynı destek yapılması kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda kışlık kömür ihtiyacı olan memura taksitle kömür alım imkanı sağlanırken elbise ve kundura gibi ürünler doğrudan dağıtılmıştır. Bununla birlikte bu dönemde dar gelirliyle yönelik gıda yardımları yapılmıştır (Bülbül, 2006: 25).

Savaş yılları yoksulluğun önemli oranda arttığı, temel bazı gıda maddelerine dahi ulaşım zorlukların yaşandığı bir dönem olmuştur. Türkiye savaşa girmemesine karşın savaşın yarattığı derin ekonomik tahribattan etkilenmiştir. Özellikle sabit ve dar gelirli kesimler sürekli yükselen enflasyon karşısında gelir kayıplarına uğrarken kamu yapmış olduğu müdahalelerle en azından temel ihtiyaçların sağlanmasını karşılamaya çalışmıştır. Bu dönemde gelir dağılımı ücretli kesimler aleyhine bozulurken, savaş ekonomisinin getirdiği fırsatlar ile bir kesim zenginleşmiştir. 1946 yılında yapılan devalüasyonla birlikte savaş yıllarının ekonomik tahribatının ortadan kaldırılması, ekonominin yeniden dışa açılması ve dünya ile entegrasyon sağlanması amaçlanmıştır.

2.3. 1950-1960 Liberal Ekonomi Politikaları

1950 yılından itibaren Türkiye’de önemli politika değişikliklerine gidilmiştir. Ekonomi politikalarında liberal anlayış öne çıkarken önceki dönemlerde uygulanmaya çalışılan denk bütçe anlayışı da terk edilmiştir. Yabancı sermayenin ülkeye çekilebilmesi için Petrol Kanunu ve Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu başta olmak üzere birçok yasal düzenleme yapılmıştır. Dış yardım ve dış borçların artmasıyla tüketim anlayışı önemli şekilde değişirken sermaye birikimi de artmaya başlamıştır. Uygulanan politikalar dönemin ilk dört yılında önemli etki yaratarak ekonomik büyümeyi desteklemiştir. Tarımda artan makine kullanımı ve olumlu mevsim koşullarının varlığı tarımsal üretimin önemli oranda artmasına neden olmuştur. Genişletici para ve maliye politikaları da hem tüketimi desteklemiş hem de yatırımcıların ihtiyacı olan finansmana erişimin sağlanmasına katkı sağlanmıştır.

Uygulanan politikalar başlangıçta olumlu sonuçlar vermiş olsa da genişletici politikalar enflasyon başta olmak üzere birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Dönem boyunca artan dış kaynak kullanımı dışa bağımlılığı arttırırken dış borçlar da büyümüştür. Ortaya çıkan enflasyon ve dış borç ödeme sorunları sebebiyle başta IMF olmak dış kaynak sağlayan kurumlardan devalüasyon baskısı yaşanmaya başlanmıştır.

1958 yılına gelindiğinde hükümet İMF ile anlaşma yaparak ekonomik istikrara yönelik kararlar almak zorunda kalmıştır. İstikrar programı altı başlık altında ele alınmıştır (Susam vd., 2020: 87). Devalüasyon, Dış Borç Ertelemesi, Para ve Maliye Politikalarına Kısıtlamalar, Dış Ticaretin Serbestleşmesi, Kit Fiyatlarının Serbestleşmesi. İstikrar kararları ile Türk Lirasının değeri 2.8 liradan 9.02 TL'ye yükseltilmiştir. Dış borçların ödenmesi ertelenerek 1959'dan 1971'e yayılan bir takvime bağlanmıştır. Genişletici maliye politikaları terk edilmiş, para arzı kısıtlanmış, krediler dondurulmuştur.

Tablo 2.3. TÜİK Verilerine Göre Uyumlaştırılmış Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (1950-1960)

Yıl	GSYH (Bin TL)	Yüzde Değişim %
1950	66.139.059	9,4
1951	74.600.499	12,8
1952	83.516.027	12,0
1953	92.890.782	11,2
1954	90.226.233	-2,9
1955	97.520.756	8,1
1956	100.692.511	3,3
1957	108.667.307	7,9
1958	113.621.139	4,6
1959	118.873.127	4,6
1960	122.331.042	2,9

Kaynak: SBB

Bu dönemde ilk yıllarda liberal politikalar başarıyla uygulandıysa da plansız ve hazırlıksız genişlemeci politikalar dönemin sonunda bir kriz olarak ortaya çıkmıştır. Dönemin ilk dört yılında %11.3 büyüme oranı yakalanırken dönemin ortalaması ise % 7 olarak gerçekleşmiştir. Dönemin başında KİT'lerin sınırlandırılması ve özel sektörün geliştirilmesi öngörülmüş olmasına rağmen dönemin sonuna gelindiğinde bu hedef gerçekleştirilememiş aksine kamu kesimi büyümüştür. Sonuç olarak aşırı genişleyen para arzı, iç borçlardaki artış, KİT yatırımlarının dış borçlarla finansmanı gibi etkenler ekonomiyi dış borç krizine sürüklemiş ve moratoryum ilan edilerek istikrar programı uygulanması zorunda kalınmıştır.

2.4. 1960-1980 Planlı Kalkınma Dönemi

1960'lı yıllardan itibaren ithal ikameci ve planlı bir kalkınma modeli uygulanmıştır. Bu dönemde beş yıllık kalkınma planları ile Devlet ekonomiye yön vermeye çalışmıştır. Kalkınma planlarında yer alan hususlar kamu için zorunlu özel sektör için ise yol gösterici bir nitelik taşımaktadır. Planlar beşer yıllık süreler için hazırlanmış ancak on beş yıllık bir perspektif ortaya konulmak istenmiştir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963 -1967 yıllarını içermektedir. Plan yüzde yedilik bir büyüme hedefi öngörmüştür. Planda diğer planlardan farklı olarak kamu yatırımları büyümenin itici gücü olarak öngörülürken ithal ikameci sanayileşme de planın temel stratejilerinden biri olmuştur. Planın uygulandığı süre boyunca sektörler içerisinde tarım sektörü ağırlığını sürdürmüştür ancak hizmet ve sanayi sektörlerinin payı yavaş da olsa artmaya başlamıştır. Plan boyunca büyüme oranı % 6.7 olarak gerçekleşmiş ve büyüme hedefi büyük oranda tutturulmuştur.

1968-1972 yıllarını içeren İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında da yüzde yedilik bir büyüme hedefi konulmuştur. Ekonominin sürükleyici gücü olarak sanayi sektörü görüldükçe özel sektörün de desteklenmesi öngörülmüştür. Karma ekonomik anlayışla hazırlanan plan kapsamında; ucuz kredi, yatırım indirimi, vergi indirimi, ayrıcalıklı döviz tahsisleri gibi özel sektörü destekleyici uygulamalar hayata geçirilmiştir (Şahin, 2006: 139). Plan'ın uygulanma sürecinde reformların yapılmasının gecikmesi, siyasi istikrarsızlıklar, ekonomideki dengesizlikler, 1970 yılında yaşanan devalüasyon gibi sebeplerle yapısal olarak ortaya konulan hedeflere ulaşılamamıştır. Bununla birlikte bu dönemde önemli büyüme oranları yakalanmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2007: 153).

Tablo 2.4. TÜİK Verilerine Göre Uyumlaştırılmış Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (1960-1980)

Yıl	GSYH (Bin TL)	Yüzde Değişim %
1960	122.331.042	2,9
1961	124.435.264	1,7
1962	131.993.671	6,1
1963	144.435.655	9,4
1964	150.417.609	4,1
1965	154.351.888	2,6
1966	172.431.405	11,7
1967	180.193.723	4,5
1968	192.179.535	6,7
1969	200.022.643	4,1
1970	206.490.287	3,2
1971	217.984.763	5,6
1972	234.172.089	7,4
1973	241.811.194	3,3
1974	255.339.244	5,6
1975	273.657.530	7,2
1976	302.285.568	10,5
1977	312.583.124	3,4
1978	317.281.252	1,5
1979	315.300.944	-0,6
1980	307.584.566	-2,4

Kaynak: SBB

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977 yıllarını içermektedir. Planda yirmi iki yıllık yeni bir perspektif ortaya konmuştur. Türkiye'nin 1995 yılında Gümrük Birliği'ne geçişini öngören Katma Protokol'ün 1970 yılında imzalanmış olması planının içeriğini etkilemiştir. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın temel hedefleri; toplumsal yaşam düzeyinin yükseltilmesi, sanayileşme ve AET ülkelerinin yakaladığı sanayileşme seviyesinin yakalanması, dış kaynaklara olan bağımlılığın azaltılması, istihdam sorunun çözülmesi ve gelir dağılımının sağlanması olarak belirlenmiştir. 1974 yılında yaşanan petrol krizi, iç siyasi istikrarsızlıklar gibi nedenlerle plandaki hedeflerin birçoğuna ulaşılamamıştır. Bu dönemde dış kaynaklarda yaşanan düşüş iç borçlanmayla telafi edilmeye çalışılmış, Döviz Çevrilebilir Mevduat (DÇM) uygulaması ile kısa vadeli ve pahalı bir borçlanma yöntemiyle kaynak ihtiyacı karşılanmak istenmiştir. Ekonomi bu riskli yöntemlerle 1975 ve 1976 yıllarında yüzde sekizlik büyüme oranlarını yakaladıysa da 1977 yılında kriz patlak vermiştir. Daha önceki dönemlerde istisna olarak görülen devalüasyonlar ise bu dönemde bir alışkanlık haline gelmiştir (Boratav, 1989: 360-369).

1979-1983 yıllarını içeren Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, önemli ekonomik ve yapısal dönüşümleri hedeflemiş ve üçüncü planının uygulama sonuçlarını yetersiz bularak farklı hedeflere yönelmiştir. Plan yaşanan derin siyasi istikrarsızlık ve ekonomik darboğazlar nedeniyle uygulama alanı bulamamıştır.

1960-1980 döneminde planlı karma ekonomik model uygulanmaya çalışılırken ithal ikameci sanayileşme anlayışıyla da korumacı bir anlayış benimsenmiştir. Gerek dış ekonomik şartlar gerekse Türkiye ekonomisinde yapısal sorunlar nedeniyle planlarda hedeflenen dönüşüme ulaşılamamış, bu dönemde yaşanan yüksek enflasyon nedeniyle ekonomide beklentiler bozulmuş, karaborsa ve döviz darlıkları ortaya çıkmış, TL'nin değeri sürekli olarak düşürülmek zorunda kalınmıştır. Dönem boyunca KİT'ler başta olmak üzere kamu kesiminin finanse edilmesi amacıyla Hazine Bonoları, Merkez Bankasının Hazineye verdiği kısa vadeli avanslar ve Merkez Bankası kredileri kullanılmıştır. Kamu kesiminin en büyük finansman kaynağının Merkez Bankası olması enflasyonist baskı oluşmasının en önemli nedenlerinden biri olmuştur (Şahin, 2006: 162).

Tablo 2.4' te 1960-1980 döneminde büyüme oranları gösterilmiştir. Planlı kalkınma döneminde önemli büyüme rakamları yakalamış ve genel olarak trend 1977 yılına kadar sürmüştür. Petrol krizinin etkilerinin gecikmeli yansımaları, ekonominin yapısal problemleri ve siyasi istikrarsızlıkların etkisiyle 1978 yılından itibaren durgunluk ve daralma yaşanmıştır.

Yaşanan darboğaz nedeniyle 1980 yılına gelindiğinde ekonomide köklü değişimler başlamıştır.

2.5. 1980 ve Sonrası Piyasa Ekonomisine Geçiş Dönemi

1970'lerin sonlarında yaşanan krizlerin ardından Türkiye Ekonomisi köklü bir değişime gitmiştir. Korumacı politikalar terk edilerek finansal serbestleşme ile neo liberal politikalar uygulanmaya başlanmıştır. 24 Ocak 1980 tarihinde ortaya konan istikrar programı ile yeni bir dönem başlamıştır. Programın temel amaçları; dış ödeme dengesizliklerini gidermek, enflasyonu düşürmek, vadesi gelen borçları ertelemek, yeni kredi imkanları sağlamak ve büyümeyi gerçekleştirmek olmuştur. Program kapsamında yapılan en önemli değişiklikler şu şekilde özetlenebilir (Susam vd., 2020: 126).

- Türk Lirası yüzde 32.7 oranında devalüe edilerek günlük kur uygulamasına gidilmiştir.
- Devletin ekonomi içindeki rolünü küçültücü önlemler alınmıştır.
- Gübre, enerji ve ulaştırma dışında sübvansiyonlar kaldırılmıştır.
- Dış ticaret serbestleştirilmiş, yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmiş, kar transferlerine kolaylık sağlanmıştır.
- Döviz alım satımı serbest bırakılmış, döviz piyasası üzerinde kontroller kaldırılmıştır.
- İthalat kademeli olarak serbestleştirilmiş, sektörlere göre farklılaşan ihracat teşvikleri getirilmiştir.
- Faiz oranları serbestleştirilmiş ve reel faiz politikası izlenmiş, fiyat kontrol ve sınırlamaları kaldırılarak piyasa kurallarının işleyişi hedeflenmiştir.

Bu değişiklikler ile devletin kamu içerisindeki rolünün daraltılması ve değişen şartlarla uyumlu olarak dışa açık ve piyasa ekonomisinin geçerli olduğu bir ekonomik modele geçiş sağlanmak istenmiştir. Önceki dönemlerde uygulanan ithal ikamesine dayalı sanayileşme yerine ihracata dönük sanayileşme modeli uygulanmaya konulmuştur. 24 Ocak Kararları 1980'lerde sıklıkla kullanılan IMF destekli Ortodoks bir istikrar programının özelliklerini taşımaktadır (Parasız, 1998: 198). Program; sıkı para ve maliye politikaları, faizlerin yükseltilmesi, KİT ürün ve hizmetlerine zam yapılması, ücretlerin baskı altına tutulması gibi tedbirleri içermektedir.

Programın başlangıcında Uluslararası kuruluşlardan sağlanan krediler ile kaynak ihtiyacı giderilmiştir. Bu dönemde ihracatta önemli artışlar sağlanırken, reel faiz politikası uygulaması ile mevduatlar yükselmiştir. Bankacılık sektörü yeniden düzenlenirken, kamunun

finansman ihtiyacı Merkez Bankası yerine Hazine tarafından sağlanmaya başlanmıştır. Sermaye Piyasası Kanunu bu dönemde çıkarılmış, borsa bu dönemde kurumsallaşmıştır. İhracatın artmasıyla sanayide kapasite kullanımları da bu dönemde artış göstermiştir. Reform niteliğindeki değişiklikler ve olumlu gelişmeler ile ekonomik göstergelerde 1987 yılına kadar önemli bir iyileşme gözlemlenmiştir. 1988 yılına gelindiğinde reform sürecinin yavaşlaması, mevcut kapasitenin arttırılamaması, sermaye yetersizlikleri gibi nedenlerle ekonomik büyüme yavaşlamıştır. Ödemeler dengesindeki göstergeler iyi olsa da işsizlik ve enflasyon artış göstermiştir.

1989 yılında Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu hakkında çıkarılan 32 Sayılı Karar ile finansal serbestleşme kapsamında önemli bir adım atılmıştır. Cari işlemler ve sermaye hareketleri büyük ölçüde serbestleştirilirken kambiyo rejimi de tamamen serbestleştirilmiştir. Böylece dünya ekonomileriyle bütünleşme ve finansal serbestleşme yolunda önemli bir atılım gerçekleştirilmiştir.

1980-1990 dönemi Türk ekonomisinde korumacılığın kaldırıldığı, dış ticaretin serbestleştiği, dünya ekonomileri ile bütünleşmenin amaçlandığı bir dönem olmuştur. Dış ticaret, sermaye piyasası, mali sektör gibi alanlarda önemli dönüşümler yaşanmıştır. Ayrıca bu dönemde ulaşım başta olmak üzere birçok altyapı yatırımı da gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin toplumsal ve sosyo- ekonomik olarak çok hızlı bir dönüşüm yaşadığı bu yıllarda, kamu otoritesinin istediği şekilde kamunun ekonomi içindeki rolü azalmıştır. Ancak piyasa mekanizmasının kurumsallaşamaması, bu dönemde yaşanan hızlı liberalleşme ve kambiyo rejimi ile sermaye hareketlerinin serbest bırakılması Türkiye ekonomisinde gelecek yıllarda yaşanacak bazı yapısal problemlerin de temelini oluşturmuştur.

Finansal serbestleşmeyle birlikte sıcak para akımlarının ülke ekonomisine girişi hızlanmıştır. Yüksek faiz nedeniyle ülkeye giren sermaye akımları dış açıkları finanse etmek için kullanılmıştır. Türk Lirası aşırı değerlenirken, ihracata yönelik olarak planlanan yapının tersine ithalata dayalı bir ekonomik yapı ortaya çıkmıştır. 1994 yılı başına gelindiğinde birçok makroekonomik göstergede önemli bozulmalar yaşanmış ve yapılan politika hatalarının da buna eklenmesiyle kriz kaçınılmaz olmuştur. Böyle bir ortamda ekonomik istikrarı yeniden sağlamaya yönelik olarak 5 Nisan 1994 İstikrar kararları uygulamaya konulmuştur.

Kısa dönemli olarak istikrar sağlansa da 1990'lı yıllar kriz yılları olmaya devam etmiştir. 1997 yılında Güney Asya'da başlayan kriz gelişmekte olan ülkelerin birçoğunu olumsuz etkilemiştir. Gerekli yapısal ve ekonomik altyapı hazırlanmadan hızlı şekilde finansal serbestleşmeye giden ve dış şoklara açık hale gelen Türkiye Ekonomisi de bu

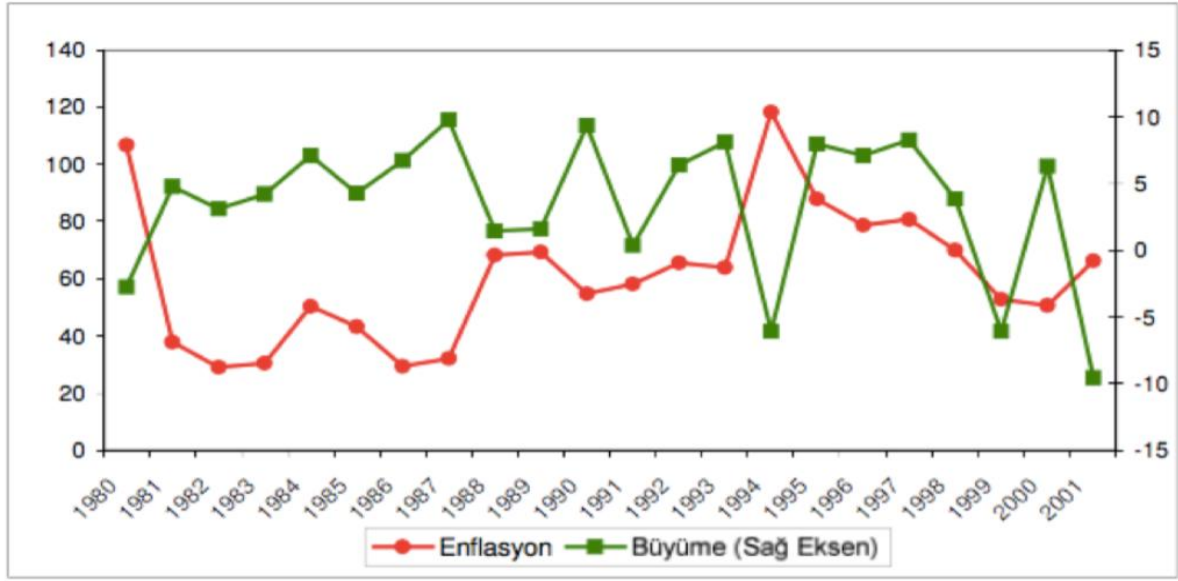
krizlerden etkilenmiştir. Siyasi istikrarsızlıklar, 1999 yılında yaşanan deprem felaketi, bankacılık sektörü başta olmak üzere kurumsal yapının yetersizliği gibi nedenlerle ekonomi tekrar darboğaza girmiştir. 1999 yılı sonunda ekonomik büyüme yüzde -6 olurken enflasyon ise yüzde 70'lere ulaşmıştır. 2000 yılında IMF ile yeni bir stand-by anlaşması yapılarak yeni bir istikrar programı ortaya konulmuştur. Programın amaçları ise şu şekilde sıralanabilir:

- Bütçe ve bütçe dışı kamu kesiminde mali disiplinin sağlanması. Bu amaçla sıkı bütçe uygulanması, KİT açıklarının azaltılması, kamu finansman açıklarının düşürülmesi ve tarım kesimine verilen desteklerin hedeflenen enflasyon oranında arttırılması.
- Önceden belirlenmiş sabit kur (crawling peg) uygulaması ile kurların belirlenmesi. Merkez Bankası kurun beklenen enflasyon oranında yükselmesine izin vermesi ve böylece döviz kurunun istikrar sağlayıcı çapa olarak kullanılması hedeflenmiştir.
- Yapısal reformların gerçekleştirilmesi ve özelleştirmelerin yapılması.

Tüm bu çerçevede asıl amaç enflasyonun düşürülmesi ve sürdürülebilir bir büyüme oranının sağlanması olmuştur (Eğilmez ve Kumcu, 2001: 322).

Program kısa vadeli olarak olumlu sonuçlar vermiş, enflasyonda düşüş büyüme oranlarında ise yüzde 6.5 ile bir önceki yıl kaybını telafi edecek olumlu bir tren gözlemlenmiştir. Ancak yapısal reformlarının yapılmaması, uygulanan sabit kur politikası ve faiz oranlarının artması, cari işlemler açığı gibi sebeplerle 2000 yılının Kasım ayına gelindiğinde ekonomi bir borç krizi içerisine girmiştir. Bu dönemde yapılmaya devam edilen politika hataları Şubat 2001'de siyasi krizle birleşince Türkiye Ekonomisi çok derin bir krizin içerisine girmiş ve önemli ekonomik kayıplar ortaya çıkmıştır. 2000 yılı sonunda 265 milyar dolar olan GSYH 2001 yılı sonunda 197 milyar dolara gerilemiştir (Eğilmez, 2020). 2001 yılında tekrar bir istikrar programı yürürlüğe konularak krizden çıkış yöntemleri aranmıştır.

1980'li yılların başlarında 2000'li yıllara kadar dışa açık, arz yönlü ve genişlemeci politikalarla ekonominin büyümesi hedeflenmiştir. Dönem dönem başarılar sağlanırken özellikle ekonomik altyapının hazır olmadığı bir durumda hızla büyüyen finansal piyasalar ve artan sermaye akımları ile siyasi istikrarsızlıklar krizlerin temel nedeni olarak ortaya çıkmıştır. Dönem boyunca krizlerin makroekonomik olarak ortaya çıkardığı en ciddi sorunlar bütçe açığı ve enflasyon oranları olmuştur. Bütçe açıkları yıllık % 5 ortalamaya ulaşırken enflasyon oranı ise % 66 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 2.1. 1980-2001 Dönemi Büyüme ve Enflasyon

Kaynak: TCMB

Grafik 2.1.' de 1980-2001 döneminde enflasyon ve büyümenin seyri görülmektedir. 1970'lerde başlayan yüksek enflasyon oranları uygulanan istikrar programlarıyla 1987 yılına kadar belirli düzeylerde tutulabilmektedir. Dönemde enflasyon ve büyüme arasındaki en dramatik fark ise 1994 krizinin etkisiyle 1994 yılında yaşanmıştır. Enflasyon üç haneli rakamlara ulaşırken büyüme ise negatif gerçekleşmiştir. Dönem boyunca enflasyon belirli düzeylerin altına hiç inmemiş ve 2000'li yıllara gelindiğinden ekonominin kronikleşmiş sorunlarından birisi olarak kabul edilmiştir.

2.6. 2000'li Yıllarda Türkiye Ekonomisi

1990'lı yıllarda yaşanan ekonomik çalkantıların ardından 2000 yılının Kasım ayı ve nihayet 2001 yılının Şubat ayında yaşanan derin ekonomik kriz Türkiye'nin ekonomi politikalarını ve ekonomiye ilişkin yaklaşımlarını derinden değiştirmiştir. 22 Şubat 2001 tarihinde kur dalgalanmaya bırakılırken, uygulanan istikrar politikasının etkinsizliği de ortaya çıkmış olmaktadır.

Yaşanan krizin ardından 14 Nisan 2001 tarihinde yeni bir istikrar programı olan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ilan edilmiştir. Yeni programın temelinde kurun dalgalanmaya bırakılmasıyla ortaya çıkan güvensizlik ortamının ortadan kaldırılması ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik altyapının oluşturulması yer almıştır. Programla birlikte;

enflasyonla mücadele edilmesi, mali hesapların güçlendirilmesi, büyümenin istikrarlı bir temele oturtulması, yapısal reformların gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu çerçeve programın alt hedefleri ise şunlar olmuştur:

- Dalgalı kur sistem içerisinde enflasyonla mücadelenin kararlı ve kesintisiz şekilde sürdürülmesi,
- Bankacılık sektöründe hızlı bir yeniden yapılandırma yapılması,
- Kamu Finansman dengesinin bir daha bozulmayacak şekilde düzeltilmesi,
- Tüm kesimlerce adil fedakârlığın yapılacağı enflasyon hedefleriyle uyumlu bir gelirler politikası uygulanması,
- Bütün bunları etkinlik, esneklik ve şeffaflık ile sağlayacak yapısal unsurların yasal altyapısının oluşturulması.

Program çerçevesinde öngörülen hedeflere ulaşılabilmesi için dört ana alanda yasal düzenlemeler hedeflenmiş, bunların büyük bir kısmı gerçekleştirilmiştir. Bunlardan birincisi, mali sektörün yeniden yapılandırılmasına yönelik olarak bankacılık kesimi ile ilgili yapılan düzenlemelerdir. İkinci alan devlette şeffaflığın artırılması ve kamu finansmanın güçlendirilmesidir. Buna yönelik olarak; Borçlar Kanunu, Kamu İhale Kanunu gibi kanunların değiştirilmiş, bütçe içi ve dışı fonlar kapatılmıştır. Rekabet ve Etkinliğin artırılmasına yönelik olarak ise, Şeker Kanunu gibi kanunlarda düzenlemelere gidilmiştir. Dördüncü ana alan olan sosyal dayanışmanın güçlendirilmesine yönelik olarak ise; iş güvencesi yasası ve Ekonomik ve Sosyal Konsey yasasının çıkarılması hedeflenmiştir.

Tablo 2.5. GEGP’de Yapısal Reformlar ve Yasal Düzenlemeler

Mali Sektöre Yönelik	Şeffaflık ve Kamu Yönetimine Yönelik	Rekabet ve Etkinliğe Yönelik	Sosyal Dayanışmayı Güçlendirmeye Yönelik	Reel Ekonomiye Yönelik
-Bankalar Kanunu -Mevduat garantisi uygulamasının sürdürülmesi -Kamu bankalarının sermaye artırım, birleştirilmesi, profesyonel yönetimi, özelleştirilmesi -BDDK sermaye yeterliliği kriterlerine göre özel bankaların sermaye arttırımı	-Borçlanma Yasası -Kamulaştırma Yasası -Kamu İhale Yasası -Bütçe ve bütçe dışı fonların kapatılması -Görev zararlarının düzenlenmesi	-Şeker Kanunu -Tütün Kanunu -Doğalgaz Kanunu -Sivil Havacılık Kanunu -Telekom Özelleştirmesi	-İş Güvencesi Yasası -Ekonomik ve Sosyal Konsey Yasası	-Eximbank kredilerinin arttırılması, ihracatta KDV ödemelerinin hızlandırılması -Destek sisteminde bürokratik işlemlerin azaltılması -Yabancı sermaye girişine yönelik uluslararası tahkim imkânının sağlanması -Esnaf, sanatkar ve KOBİ’lere kamu bankaları aracılığı ile kredi imkânlarının arttırılması

Kaynak: (Taşar, 2010: 83).

Yapılan yapısal reformlar ve programın disiplinle sürdürülmesi 2002 yılında itibaren makroekonomik göstergelerde sonuçlarını vermeye başlamıştır. Türkiye ekonomisi önemli bir yapısal dönüşüm içerisine girerken, kararlılıkla uygulanan istikrar programı ekonomiye yönelik güven bunalımını da zamanla ortadan kaldırmıştır. 2002 yılından itibaren örtük enflasyon hedeflemesi rejimine geçilmiş, TCMB daha özerk bir yapıya kavuşmuştur. Kamu

kesimindeki fiyat artışları hedeflenen enflasyon seviyelerine göre belirlenmiş, bununla birlikte enflasyonla mücadeleye uyumlu olarak uygulanan para ve maliye politikalarındaki istikrarla enflasyon düşürülmüştür.2006 yılından itibaren ise açık enflasyon hedeflemesine geçilmiştir.

Tablo 2.6. 2001-2004 Yılları Seçilmiş Göstergeler, %

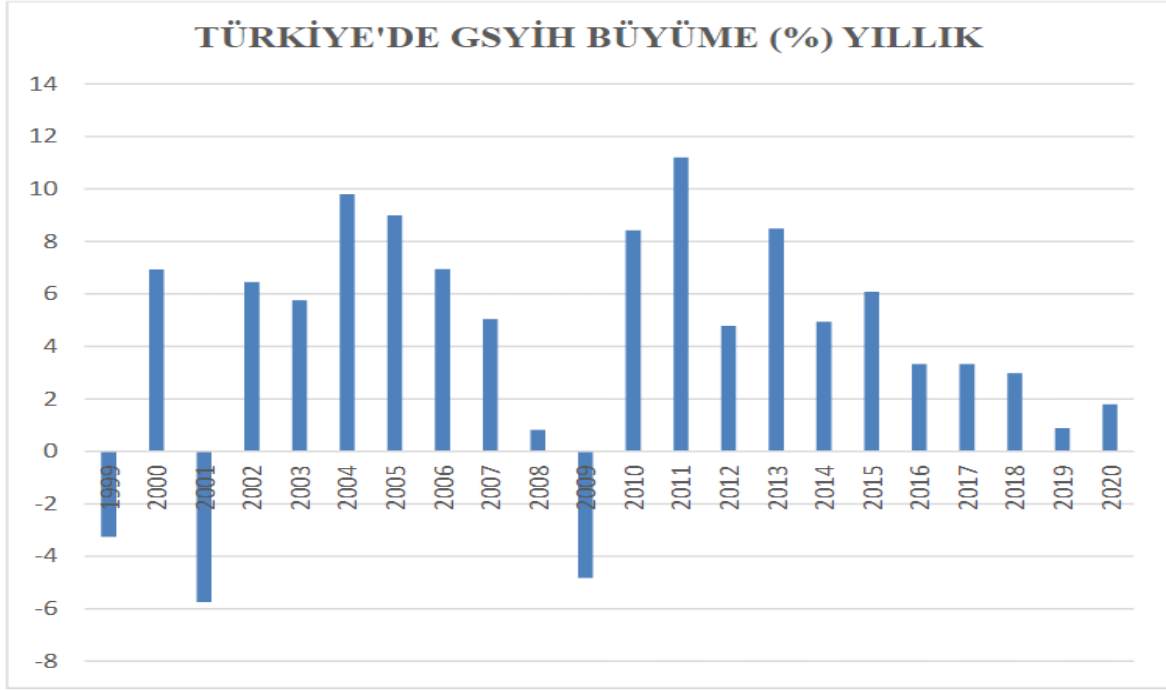
	2001	2002	2003	2004
GSMH Büyüme	-9,5	7,9	5,9	9,9
Cari İşlemler Dengesi/ GSMH	2,3	-0,8	-3,3	-5,2
Toplam Kamu Borç Stoku/ GSMH	101,3	89,4	84,0	79,0
Kamu Kesimi Borçlanma Gereği/ GSMH	16,4	12,7	9,4	4,7
TEFE %	88,6	30,8	13,9	14,3
TÜFE %	68,5	29,7	18,4	9,3

Kaynak: TCMB (2005), TCMB (2003), TCMB (2000)

Başarıyla uygulanan istikrar programı sayesinde Tablo 2.6.'da görüleceği gibi birçok makroekonomik göstergede pozitif değişiklikler yaşanmıştır. 2001 yılında yaşanan büyük daralmanın ardında ekonomi istikrarlı olarak büyümüştür. Bununla birlikte TÜFE 2004 yılında uzun yıllar sonra ilk kez tek haneleri rakamları görmüştür. Faiz dışı fazla ile birlikte Kamu'nun borç yükü de azaltılmaya başlanmıştır.

Avrupa Birliği ile ilişkiler bu dönemde önemli oranda geliştirilirken, AB'ye tam üyelik hedefi ve bu çerçevede yapılan yasal düzenlemeler ekonomiyi olumlu etkilemiştir. Yapılan hukuksal düzenlemeler ve ekonomik yönetimin verdiği güven sayesinde bu dönemde yabancı sermaye akımları artış göstermiş ve büyümeye katkı sağlayan unsurlardan birisi olmuştur. Bu dönemde başta FED olmak üzere küresel olarak izlenen genişletici para politikaları da Türkiye'yi olumlu yönde etkilemiş, yabancı sermaye ve yatırım gelişi kolaylaşmıştır.

Türkiye ekonomisi 2008 yılına kadar kesintisiz olarak büyümeyi başarmış, bu yılda ise küresel krizin etkisi altında kalmıştır. 2007 yılında ABD’de emlak piyasasında başlayan Mortgage Krizi zamanla yayılma etkisiyle tüm dünyayı etkileyen küresel bir krize dönüşmüş, Türkiye ekonomisi de bu krizden olumsuz etkilenmiştir.

Grafik 2.2. 1999-2020 Yılları GSYİH % Büyüme

Kaynak: (Erden, 2022: 37).

Grafik 2.2.’ de görülebileceği gibi 2008 yılında ilk durgunluk emareleri gözlemlenirken 2009 yılında Türkiye ekonomisi küçülmüştür. Büyüme için gerekli olan dış kaynak azalırken, küresel kriz sebebiyle azalan ekonomik aktivite ihracat ve ithalat rakamlarını etkilemiş, üretim azalmış, işsizlik artmıştır. 2010 yılında itibaren ekonomi baz etkisinin de etkisiyle hızlı bir şekilde toparlanmıştır. Krizden çıkmak için uygulanan genişletici politikalar sayesinde ekonomik aktivitenin artmasıyla dış ticaret rakamları yükselmeye başlamış bununla birlikte yabancı sermaye hareketleri de artmıştır. Türkiye’nin bu dönemde yakaladığı yüksek büyüme oranlarının en büyük eleştirisi ise cari açık rakamları olmuştur. 2011 yılında %9.7 olarak gerçekleşen cari açık oranının ardından bir takım önlemler ortaya konularak cari açık düşürülmek istenmiş bununla birlikte büyüme oranları da daha

düşük düzeylerde gerçekleşmiştir. Türkiye ekonomisi bu dönemde pozitif büyümeye devam etmiştir. Zaman zaman büyümeyi teşvik için uygulanan politikalar bu dönemde enflasyonu olumsuz etkilemiştir. 2000'lerin ilk 10 yılında düşük düzeylerde tutulabilen enflasyon 2016 yılından itibaren artış göstermeye başlamıştır.

Grafik 2.3. 2000-2020 Yılları Enflasyon Oranı

Kaynak: (Erden, 2022: 38).

Grafik 2.3.' te 2000'li yıllarda enflasyon oranlarının seyri gösterilmektedir. 2001 yılında uygulanmaya başlanan istikrar programı ve yapılan yapısal reformların etkisiyle ekonomide ciddi bir dezenflasyonist süreç yaşanmıştır. 2004 yılına gelindiğinde uzun yıllar sonra ilk kez tek haneli enflasyon oranları görülmüştür. 2008 krizinin etkileri bir kenara bırakıldığında, 2018 yılına kadar enflasyon rakamları geçmiş dönemlere kıyasla oldukça istikrarlı bir seyir göstermiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLER VE SOSYO EKONOMİK ETKİLERİ

3.1. 1994 EKONOMİK KRİZİ VE SOSYO-EKONOMİK ETKİLERİ

3.1.1. Ekonomik Krizin Nedenleri

24 Ocak 1980 kararları sonrasında Türkiye ekonomisi hızlı bir liberalleşme dönemine girmiştir. 1988 yılına kadar makroekonomik göstergelerde önemli iyileşmeler gözlemlenmiştir. 1989 yılına gelindiğinde ise piyasalarda tam serbestleşmeye gidilmiştir. Ekonomik altyapının ve kurumların tam olarak hazır olmadığı bir dönemde yaşanan hızlı serbestleşme önemli sorunları da beraberinde getirmiştir. Kısa vadeli sermaye akımlarının artması, ithalatın serbestleştirilmesi gibi politikaların uygulanması 1990’lı yılların başından itibaren dış ticaret açığı ve cari açık verilmesine neden olmuştur. Yine bu dönemde baskılanan reel ücretlerin serbest bırakılması da enflasyonu tetikleyici bir unsur olmuştur (Gaytancıoğlu, 2010: 142).

1994 yılında yaşanan kriz, özelde para krizi özelliklerini göstermektedir. Kamu açıklarının ulaştığı yüksek düzeyler ve politika yapıcıların yüksek iç borç faizi nedeniyle borçlanmadan kaçınan politika arayışları 1. nesil para krizi modelleriyle uyum sağlamaktadır.

3.1.1.1. Yüksek Kamu Açıkları

1994 krizinin en önemli nedenlerinden birisi sürdürülemez boyutlara ulaşan kamu açıklarıdır. Bütçe açığı ve cari açığın yüksek boyutlara ulaşması ekonomi için bir risk oluştururken hükümetin de bu açıkları borçlanma dışında yöntemlerle kapatma arayışına girmesi güven eksikliği yaratmış ve krizin ortaya çıkışını hızlandırmıştır.

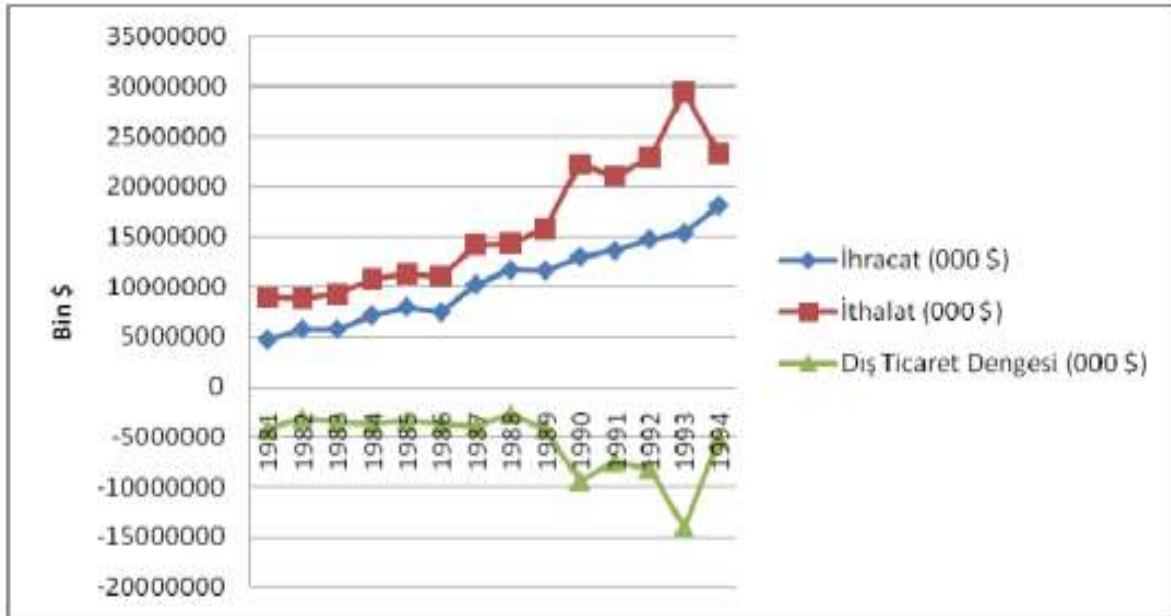
1989 yılından itibaren yurtiçi tasarrufların yetersiz olması nedeniyle iç borçlanmayla kapatılmaya çalışılmıştır. Özellikle kısa vadeli sermaye akımlarına olan bağımlılık yüksek faiz düşük kur gibi bir denge oluşmasına neden olmuştur. Böyle bir durumda yabancı sermayenin ani çıkışının ekonomi üzerinde tahribat yaratması kaçınılmaz olmaktadır.

1994 krizi öncesinde bütçe açıklarını arttıran bir takım sebepler bulunmaktadır. Baskılanan reel ücretlerin 1988 sonrasında serbest bırakılmasıyla kamu kesiminde çalışanlara önemli oranlarda zamlar yapılmıştır. Yapılan büyük zamlar personel giderlerinde önemli artışlara neden olmuştur. Yine bu dönemde tarım sektörüne yapılan aşırı desteklemeler de bütçe üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Körfez krizi ve terör olayları nedeniyle savunma

harcamaları da bu dönemde artış göstermiştir. Yine kamu kesimine ait olan KİT'ler ile kamu bankalarının görev zararları da kamu açıklarını etkileyen unsurlar olmuştur. Açıkları kapatmak amacıyla yapılan aşırı borçlanma ve sürekli artan faiz ödemeleri kısır bir döngüye sebep olmuş ve krizi tetikleyen etkenlerden birisi olmuştur.

3.1.1.2. Dış Ticaret Dengesindeki Bozulma

24 Ocak 1980 kararları ile ihracata dönük sanayileşme politikası hayata geçirilmiş ve ihracatın desteklenmesi ithalatın ise serbest bırakılması söz konusu olmuştur. 1989 yılında tam finansal serbestleşmeye geçilmesiyle birlikte Türk Lirası reel olarak değer kazanmaya başlamıştır. Değerli TL nedeniyle dış ticaret olumsuz etkilenmeye başlamıştır. İthal ürünlerin görece ucuz kalması nedeniyle nihai ürün niteliğinde olan mallara olan talep önemli ölçüde artmıştır.

Grafik 3.1. 1981-1984 Dönemi Dış Ticaret Dengesi

Kaynak: TCMB

1987 yılında 4 milyar dolar olan dış ticaret açığı 1993 yılına gelindiğinde 14 milyar dolara ulaşmıştır. 1993 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı % 52'ye kadar düşerken dış ticaret açıkları 1992 yılında GSMH'nın % 3 ü iken 1993 yılı sonunda % 8.5 'a kadar yükselmiştir (Celasun, 1998: 5).

Aşırı değerli hale gelen Türk lirası ve ithalat ihracat dengesinin bozulması dış ticareti sürdürülemez bir noktaya getirmiştir. Dönemin başında ihracata dayalı bir ekonomik büyümü hedeflendiyse de 1993 yılı sonuna gelindiğinde tam tersi bir durum ortaya çıkmıştır.

3.1.1.3. Enflasyon

Birçok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi Türkiye’de de enflasyon birçok dönemde bir ekonomik sorun olarak var olmuştur.1980’li yıllarda reel ücretlerin düşük tutulması yönünde bir politika izlenmiştir. Kamu kesimi KİT’ler üzerinden ürettiği ürünlerin fiyatlarını düşük tutarak mal fiyatlarının yükselmesini engellemeyi hedeflemiştir. Aynı dönemde reel ücretler de baskılandığından enflasyonun bir süre kontrol altında tutulması mümkün olmuştur.

1988 yılına gelindiğinde bu politika sürdürülemez hale gelmiştir. Hem siyasi hem de ekonomik gerekçelerle 1988 -1989 yıllarında ücretlerde önemli iyileştirmeler yapılmıştır. Bu dönemde ücretlerde özel sektörde % 129 kamu sektöründe ise % 188 oranında zamlar yapılmıştır (Celasun, 1998: 5). Artan gelirlerin tüketimi tetiklemesiyle bu dönemde enflasyon yükselmeye başlamıştır.1988 yılına kadar baskılanabilen enflasyon bu tarihten sonra yüksek ve yatay bir seyir izlemiş ve düşürülmesi mümkün olamamıştır.1993 yılı son çeyreğine kadar % 50’lerin üzerinde bir seyir izleyen enflasyon ekonomiye ilişkin beklentileri ve fiyat-ücret dengesini bozan bir unsur olmuştur. 1993 yılı sonuna gelindiğinde ise enflasyon büyük bir patlama yaparak hiperenflasyon oranlarına ulaşmıştır. Bu dönemde enflasyon ekonomik krizin hem sebebi hem de sonucu olan bir makroekonomik gösterge olarak öne çıkmıştır.

3.1.1.4. Yüksek Kamu Borcu

Türkiye ekonomisinde 1987 yılından 1993 yılına kadar açıkların dış borçlanma yerine iç borçlanmayla kapatılması tercih edilmiştir.1993 yılında iş başına gelen hükümet bu anlayışı terk etmiştir. Yurt içi faiz oranlarının yüksek olduğu gerekçesiyle dış borçlanma arttırılmaya başlanmıştır. Alınan borçla tüketim harcamaları ve iç borçlar finanse edilmeye çalışılmıştır. Yine bu dönemde para arzı arttırılarak hem borçların ödenmesi hem de iç borç faiz oranlarının düşürülmesi hedeflenmiştir.

Kamunun katlanmak zorunda olduğu aşırı faiz yükü hükümet tarafından suni bir şekilde düşürülmek istense de başarılı olunmamıştır.1993 yılında Kamu kesimi borçlanma gereği önemli oranda artmıştır.

3.1.1.5. Kamu Açıklarının Finansman Yöntemi

Bu dönemde kamu açıkları genellikle iç borçlanma yoluyla finanse edilmek istenmiştir. Birinci nesil krizlerde sıklıkla yapılan yüksek kamu açıklarının merkez bankası aracılığıyla finanse edilmesi hatası krizi tetikleyen unsurlardan olmuştur (Özatay, 2020: 89).

Hazinenin borçlanma faizleri ülkenin içerisinde bulunduğu şartlar nedeniyle oldukça yüksek seyretmektedir. Yüksek faizler nedeniyle borçlanma yönteminin değiştirilmesi istenmiş, iç borçlanma yerine Merkez Bankası'na Hazineye Kısa Vadeli Avans kullanımı olarak adlandırılan yöntem ile para basımı tercih edilmiştir.

Tablo 3.1.' de görüleceği gibi hazinenin borçlanma faizleri kriz öncesinde de oldukça yüksek seviyelerde seyretmektedir. Enflasyonun da üzerinde reel bir getiriye sahip faiz oranları uygulanmaktaydı. Böyle bir durumda finansman ihtiyacını azaltmadan doğrudan finansman yönteminde değişikliğe gidilmesi önemli sorunları beraberinde getirmiştir. 1993 yılı sonlarında hazine ihalelerinin iptal edilerek iç borçlanma yönteminden vazgeçilmesi ile finansman yöntemi başta olmak üzere yapılan suni müdahaleler Türkiye ekonomisine olan güvenin azalmasına yol açmıştır (Çöğür, 2012: 89). Yapılan bu değişiklik hem ülke ekonomisine güveni sarsmış, hem kriz sürecini hızlandırmış hem de kriz sonrasında daha yüksek faizler ödenmesine neden olmuştur.

Tablo 3.1. 1992-1997 Dönemi Makroekonomik Göstergeler

	GSYH'ye Oranlar							
	KKBG	Bütçe Dengesi	Faiz dışı bütçe dengesi	Faiz ödeme.	Kamu borç sto.	GSYH büyü.	Ort. enf.	Hazine faizi
1992	10,6	-4,3	-0,7	3,7	40,0	6,0	70,1	86,5
1993	10,3	-6,8	-0,9	5,9	41,0	8,0	66,0	86,7
1994	6,2	-3,9	3,8	7,7	53,8	-5,5	106,3	158,0
1995	5,0	-4,1	3,4	7,4	44,2	7,2	89,0	123,2
1996	8,8	-8,3	1,8	10,1	45,0	7,0	80,2	134,2
1997	7,8	-7,8	0,1	7,9	42,0	7,5	85,7	124,5
Ortalamalar								
1992-1993	10,5	-5,5	-0,8	4,8	40,5	7,0	68,1	86,6
1996-1997	8,3	-8,1	1,0	9,0	43,5	7,3	83,0	129,3

Kaynak: (Özatay, 2020: 86).

3.1.1.6. Merkez Bankası Rezervleri ve Bankacılık Sektörünün Açık Pozisyonu

1994 krizine gidilirken ekonomik yapının önemli sorunlarından birisi bankacılık sektörünün açık pozisyonları olmuştur. 1989 yılından itibaren yaşanan serbestleşme döneminde bankacılık sektörü de hızlı şekilde dışa açılmıştır. 1994 yılına gelen süreçte bankalar kıyı ötesi borçlanmalara giderken ellerinde çoğunlukla Türk Lirası varlıkları tutmuşlardır (Celasun, 1998: 2). Bankaların açık pozisyonları ve bu pozisyonların kapatılması gerekliliğine olan inanç krizin hem nedenlerinden biri olmuş hem de krizi derinleştirmiştir.

Merkez Bankası bu dönemde yaptığı döviz satışlarının büyük bir kısmını ticari bankalara gerçekleştirmiştir. Bankalar ise döviz ulaştıklarında dövizin daha da yükseleceği beklentisi ile açık pozisyonlarını kapatma yoluna gitmişlerdir. Bu durum bir yandan döviz talebi arttırırken diğer yandan Merkez Bankası rezervlerinin erimesine neden olmuştur. Böyle bir ortamda kur yükselişi ve kriz beklentisi oluşurken ekonomi yönetimine olan güven azalmıştır.

3.2. 1994 Krizinin Gelişimi

1980’li yılların sonunda yaşanan hızlı serbestleşme döneminin yarattığı yapısal birtakım problemler sürerken 1993 yılından itibaren ekonomi politikasında yapılan hatalar krizin gelişimini hızlandırmıştır. Hükümet öncelikle Hazinesin TCMB’ye olan borçlanma yasal sınırını değiştirmek istediğini ilan etmiştir. Yasal olarak Hazinesin TCMB’ye olan borcu o yıl bütçesinin % 15’ini geçememekteydi. Yapılan yasal değişiklikle hem hazinenin borcu silinmiş hem de ek bütçe yasalaştırılmıştır. Böylece Hazine’nin tekrar TCMB’den borçlanabilmesi için bir fırsat yaratılmıştır. Karşılıksız para basımı anlamına gelen bu hareket kurlara olan talebi arttıran ve krizi tetikleyen ilk unsurlardan birisi olmuştur.

Yine bu dönemde hükümet yüksek faizlerden rahatsız olduğunu belirtmiş hazinenin borçlanma ihalelerinde bankalardan gelen taleplerin çok azını karşılarken birçok ihalede iptal edilmiştir. Tahvil ve bono ihalelerinin yapılamamasından kaynaklı ihtiyaç ise TCMB avanslarından kullanılmaktaydı. Hazinesin çekmiş olduğu avanslar TCMB rezervlerini önemli ölçüde eritmiştir.

Düşük faiz politikası izleneceğinin ilan edilmesi ve izlenen gevşek para politikası bu dönemde borsanın bir süre yükselmesine sebep olmasında dövizin yükseleceği beklentisiyle borsadan çıkışlar yaşanmaya başlamıştır. Döviz talebi sürekli artarken, kamu otoritesinin yüksek olduğunu düşündüğü faizlerden borçlanmama ısrarı sürmüştür.

Bu dönemde yapılan bir başka hata ise DİBS tutanların gelirlerine % 5 vergi getirilmesi olmuştur. Zaten talebin oldukça azaldığı tahvil ve bono piyasası bu gelişmeden de olumsuz etkilenmiştir.

Yapılan zincirleme hataların ardından dolara talep giderek artmış Ocak 1994'te 19.000 TL/dolar olan kur Nisan ayına gelindiğinde 38.000 TL/dolar seviyesine çıkmıştır. Yaşanan kriz sonrasında enflasyon % 130'ların üzerine çıkarken, ortalama faizler %400'lere yükselmiştir (Özatay, 2020: 79-95).

3.3. 5 Nisan 1994 İstikrar Kararları

1994 yılı başında yaşanan krizin ardından enflasyon ve kur başta olmak üzere birçok makroekonomik gösterge bozulurken geleceğe dönük olumsuz beklentiler de artmıştır. Hazine iç borçlanma yapmakta zorlanmaya başlamıştır. Bu ortamda ekonominin yeniden istikrara kavuşabilmesi için 5 Nisan 1994 kararları alınmıştır. Bu kararların başlıcaları şunlardır: (Susam vd., 2020: 150).

- Türk lirasının %39 oranında devalüe edilmesi,
- Döviz kurlarının serbest bırakılması, kurların 10 banka verilerine göre belirlenmeye başlaması,
- 10 yıllık aranın ardından İMF ile stand by anlaşmasına gidilmesi,
- Hazinenin Merkez Bankası'ndan alacağı avansa sınır getirilmesi,
- Kit ve Tekel ürünlerinin pahalılaştırılması, akaryakıtı ilişkin kesintilerin arttırılması,
- Konsolide de bütçe açığının ve kamu kesimi borçlanma gereğini düşürülmesi,
- Bazı vergiler konulması.

Alınan tedbirlerin ardından para ve döviz piyasalarında rahatlanma sağlanmış, yükselen faizler ve mevduat garantisıyla mevduatlar artış göstermiş, ekonomide kısa süreli istikrar sağlanmıştır.

3.4. 1994 Krizinin Sosyo-Ekonomik Etkileri

1994 yılında hem enflasyon hem de işsizlik artışı bir arada yaşanmıştır. Uzun süre ısrar edilen yanlış para politikası uygulamaları ekonomik yapıda önemli tahribatlar yaratmıştır. Krizin ardından özelleştirmelerde geç kalınırken kamu gelirleri istenen düzeyde arttırılamadığından bu yıllardan sonra da yüksek faizle borçlanma mecburiyeti devam etmiştir.

1994 yılında kontrolsüzce uygulanan genişletici para politikasının hane halkı açısından en negatif yanlarından birisi yükselen enflasyon oranları olmuştur. Grafik 2.1'de görüldüğü

gibi enflasyon oranları daha önceki yıllarda görülmedik düzeyde yükselişler göstermiştir. Krizin bu yönüyle en olumsuz etkilediği kısım ücretli çalışanlar olmuştur.

Tablo 3.2. Türkiye: İşgücü Piyasası Göstergeleri, 1993-1995

	1993	1994	1995
İşsizlik Oranı (%)	7.8	8.2	6.9
Eksik İstihdam Oranı (%)	6.9	8.2	6.7
<i>İmalat Sanayi İstihdam Endeksi (1992=100)</i>			
Özel Sektör*	100.6	98.4	108.0
Kamu	93.8	86.9	74.9
<i>Reel Ücret Endeksleri (1993=100)</i>			
Asgari Ücret	100.0	78.6	74.4
Özel Sektör	100.0	79.9	68.4
Kamu	100.0	94.7	74.5
Memur Maaşları	100.0	78.0	74.3

Kaynak: (Koyuncu ve Şenses, 2004: 20).

İşsizlik oranı ve eksik istihdam oranı 1994 yılında bir önceki yıla göre artmıştır. İşgücü piyasasında görülen en olumsuz etki ise reel ücretlerde yaşanmıştır. Çok yüksek enflasyonun yaşandığı bu dönemin ardından uygulanan istikrar politikalarında krizin yükü çalışan kesime yüklenilmiştir. Tablo 3.2.' de görüldüğü gibi, kamu kesimi dışındaki ücretli çalışanların reel gelirleri bu dönemde % 20'nin üzerinde azalmıştır (Koyuncu ve Şenses, 2004: 20).

1994 yılında GSMH % 6.1 oranında düşmüştür. 1993 yılında KBDMG 3,004 dolar iken 1994 krizi sonrasında 2,184 dolar olmuştur. Yaşanan bu gelir kaybı toplumsal refahı olumsuz etkilemiştir. Devam eden dönemde yaşanan diğer siyasi ve ekonomik krizler 1990'lı yılların kriz yılları olarak da anılmasına neden olmuştur.

1989 yılında başlayan finansal serbestleşme süreci ile 1994 krizine giden dönemde uygulanan politikalar ve yaşanan ekonomik krizin bir diğer olumsuz etkisi de gelir dağılımı üzerinde gözlemlenebilmektedir.

Tablo 3.3. Türkiye: Kentsel ve Kırsal Gelir Dağılımı Göstergeleri, 1987, 1994 ve 2002

	Türkiye			Kentsel			Kırsal		
%20'lik Dilimler	1987	1994	2002	1987	1994	2002	1987	1994	2002
1. Dilim (En Yoksul)	5.2	4.9	5.3	5.4	4.8	5.5	5.2	5.6	5.2
2.	9.6	8.6	9.8	9.3	8.2	9.7	10.0	10.1	10.3
3.	14.1	12.6	14.0	13.6	11.9	13.9	15.0	14.8	14.7
4.	21.2	19.0	20.8	20.7	17.9	20.5	22.0	21.8	21.7
5. Dilim (En Zengin)	50.0	54.9	50.1	50.9	57.2	50.4	47.8	47.7.	48.0
Gini Katsayısı	0.44	0.49	0.44	0.44	0.52	0.44	0.42	0.41	0.42
En Zengin %20/En Yoksul %20 Oranı	9.6	11.2	9.5	9.4	11.9	9.2	9.2	8.5	9.2

Kaynak: (Koyuncu ve Şenses, 2004: 24).

DİE ‘nin 1987 ve 1994 yıllarında gerçekleştirdiği hane halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi gelir dağılımındaki bozulmayı göstermiştir. Buna göre toplumun en yüksek gelirli % 20’lik bölümü toplam gelir içerisindeki payını % 10 oranında arttırırken bunun dışında kalan tüm gelir gruplarının payı azalmıştır (Şenses ve Koyuncu, 2004: 23).

Gelir dağılımı üzerinde yaşanan bu bozulma Gini katsayısına da yansımıştır.1987’de 0.44 olan Gini katsayısı 1994’e gelindiğinde 0.49 a çıkmış, yani gelir dağılımı anlamlı bir şekilde bozulmuştur.

Sonuç olarak 1994 krizi sonrasında enflasyon patlamış, işsizlik artmış, reel ücretler gerilemiştir. Bununla birlikte devam eden süreçte uygulanan istikrar politikalarında krizin yükü krizden en çok etkilenen kesimlerin üzerinde kalmaya devam etmiştir. Bu dönemde tasarruf sahipleri gerek kurlardaki yükseliş gerekse yüksek faiz oranlarıyla önemli gelirler elde edebilmişken, daha alt gelir düzeyinde bulunan kesimler enflasyonun getirdiği hayat pahalılığını derinden hissetmiş ve krizin en çok etkilediği kesim olmuştur. 1994 krizi sonrasında emek piyasası başta olmak üzere ekonomik göstergelerdeki değişimler krizin sabit ücretliler ve düşük gelir grupları aleyhine önemli sosyoekonomik etkiler yarattığını göstermektedir.

3.5. 2001 EKONOMİK KRİZİ VE SOSYO EKONOMİK ETKİLERİ

3.5.1. 2001 Ekonomik Krizinin Nedenleri

1994 Ekonomik krizinin ardından Türkiye ekonomisindeki yapısal problemler var olmaya devam etmiştir. Yüksek kamu açıkları, yüksek enflasyon, sürdürülmesi güç hale gelen iç ve dış borçlanma, bankacılık sektörünün taşıdığı riskler ve yüksek açık pozisyonları 2001 krizine giden süreçte Türkiye ekonomisinin temel problemleri olmaya devam etmiştir. Bunlarla birlikte 1997 yılında yaşanan Asya krizinin yayılma etkisi, siyasi istikrarsızlıklar, hatalı ekonomi politikası uygulamaları ve kamu bankaları başta olmak üzere kamu kaynaklarının verimsiz kullanımı da krizi tetikleyen diğer unsurlar olmuştur.

3.5.1.1. Yüksek Kamu Açıkları ve Kamu Harcamaları

Kamu açıkları 1990'lı yıllar boyunca ekonominin önemli sorunlarından birisi olmuştur. Kamu kesiminin büyüklüğü ve uygulanan yanlış politikalar nedeniyle kamu açıkları sürekli artış göstermiştir. Vergi sisteminin etkin olmayışı, kayıt dışı ekonomi, düşük sermaye birikimi, KİT'ler ve sosyal güvenlik kuruluşları başta olmak üzere kamunun finansman açıkları gibi yapısal nedenler kamu açıklarının giderek artmasına neden olmuştur (Dönek, 1999: 41).

Kamu açıkları yaşanan krizlerin hem nedeni hem de sonucu olmuştur. 1980 sonrası yaşanan ekonomik krizler sonrasında oluşan açıklar devlet tarafından yüklenilmiştir. Artan kamu açıkları ekonominin temel problemlerinden birisi olarak diğer krizlere zemin hazırlayan etkenlerden biri olmuştur. Yüksek kamu açıkları; iç ve dış borçlanma, para basma gibi yöntemlerle finanse edilmeye çalışıldığından makroekonomik göstergeleri de olumsuz etkileyerek istikrarsızlığı arttıran ve krizleri tetikleyen önemli nedenlerden birisi haline gelmiştir. 1995 yılında KKBG'nin GSMH'ya oranı % 5,2 iken 2000 yılına gelindiğinde ise bu oran % 12.5 e ulaşmıştır. Bu dönemde KKBG'deki artışların en önemli nedenini bütçe açıkları oluşturmuştur.

Kamu Harcamaları/GSMH oranı 2000 yılına gelindiğinde % 49.3 e ulaşmıştır. Kamu harcamalarının dağılımında ise faiz harcamalarını da içeren transfer harcamaları 2000 yılında GSMH'nin % 25'ine ulaşmıştır. Faiz harcamalarının transfer harcamaları içerisindeki oranı 1997 yılında % 49'a kadar düşürebildiyse de 2000 yılına gelindiğinde % 67,5 e yükselmiştir (Sakal, 2002: 187-190).

Tablo 3.4. 1995-2000 Yılları Kamu Harcamaları ve Alt Göstergeleri, %

	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Kamu Harcamaları/ GSMH	22,00	26,40	27,40	27,60	34,7	49,3
Transfer Harcamaları/GSMH	12,41	16,15	15,72	17,61	22,10	25,06
Transfer Harcamaları/Konsolide Bütçe Harcamaları	56,6	61,1	57,4	60,4	61,8	67,1
Borç Faizleri/Transfer Harcamaları	59,1	61,9	49,3	65,5	61,7	67,5

Kaynak: (Sakal, 2002: 187-190)

3.5.1.2. Borçlanma

Kamu kesiminin artan açıkları borçlanmayı kaçınılmaz hale getirmiştir. TCMB'nin Hazine'ye kısa vadeli avans kullandırması enflasyonist baskıların artmasına neden olması başta olmak üzere geçmişteki olumsuz tecrübeler nedeniyle sınırlandırılmıştır. Bu dönemde gerek dış konjüktür gerekse ulusal piyasaların istikrarsız görünümü sebebiyle gerekli miktarda dış borçlanma yapılamamıştır. Bu nedenlerle bu dönemde iç borçlanmaya ağırlık verilmiştir.

Kamu açıklarının para basılması yerine borçlanmayla finanse edilmesi tercih edilirken bu yöntemle borçlanma sürdürülebildiği sürece enflasyonun da kontrol edilebileceği öngörülmüştür. KKBG'deki artış zamanla sürekli borçlanmayı gerektirmiş, iç borçların artan faiz oranlarının ödemeleri için ise daha yüksek faizle borçlanılmış ve ekonomi borç-faiz sarmalına girmiştir.

İç borçlanma hem parasal tabanı hem de talep miktarını arttırarak enflasyonist bir etki oluşturmuştur (Özgen, 1999: 362). Ayrıca iç borçlanmadaki yüksek faiz oranları nedeniyle özel sektör yurtdışından borçlanmış, sağladıkları kaynakları ise Hazineye satmıştır. Böylece özel sektörün borçları dış ülkelere kaynak transferine dönerken refah kaybına neden olmuştur.

Tablo 3.5. 1995-2000 Yılları Borçlanmaya İlişkin Göstergeler, %

	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Dış Borç Stoku/GSMH	42,7	43,2	47,4	50,8	55,4	59,4
İç Borç Stoku/GSMH	17,3	21,0	21,6	21,8	29,3	29,0

Kaynak: TCMB

Dönem boyunca hem iç borçlanma hem de dış borçlanma artarken, iç borçlanmadaki artış hızı kayda değer ölçüde daha fazla gerçeklemiştir. Artan borçlanma nedeniyle ekonomi üzerindeki riskler artarken, kamu gelirlerinin büyük kısmının faiz ödemelerine ayrılması kaynak dağılımını da olumsuz etkilemiştir. Kamu açıklarının finansmanı ve sürekli finansman ihtiyacı nedeniyle ortaya çıkan borç-faiz sarmalı 1990'lı yıllar boyunca ekonomi üzerindeki önemli risklerden birisi olmuştur.

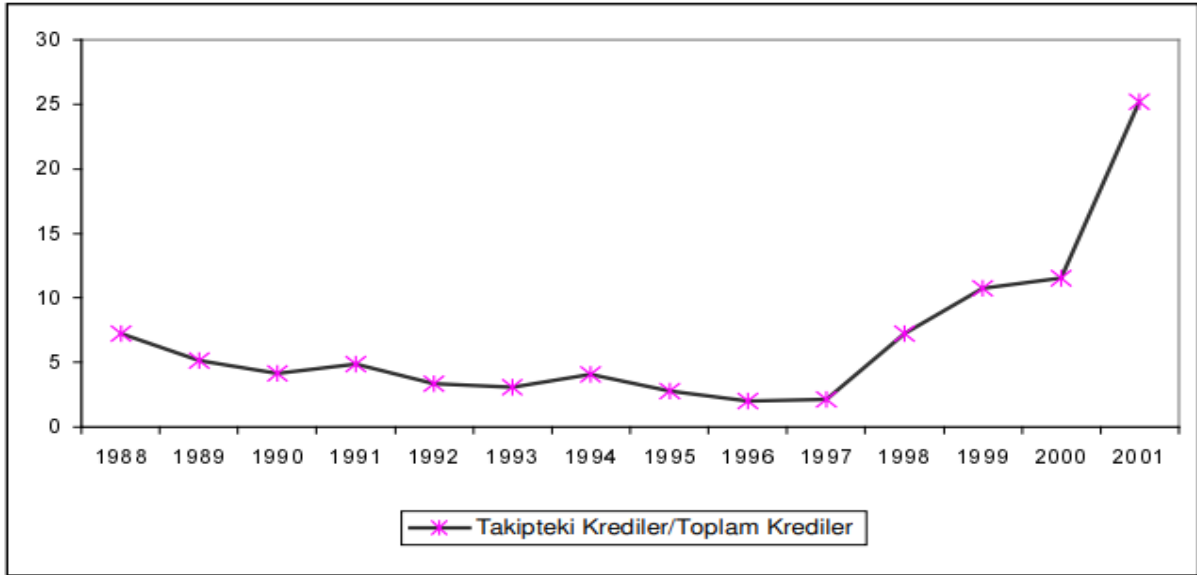
3.5.1.3. Bankacılık Sektörü Sorunları

Ekonominin büyümesi ve kalkınması için yatırımların finansmanı özellikle Türkiye gibi tasarruf açığı olan ülkeler için büyük önem arz etmektedir. Bu anlamda bankacılık sektörü önemli bir aracı rolünü üstlenmektedir. 1980'li yıllarda başlayan finansal liberalleşme dönemi bankacılık sektörünün gelişimini hızlandırmıştır. Bu dönemde kurumsal altyapı tam anlamıyla hazır olmadan başlanan dönüşüm sürecinin problemleri diğer alanları olduğu gibi bankacılık sektörünü de etkilemiştir. Gerekli yasal düzenlemelerin ve regülasyon kurumlarının olmadığı bir ortamda bankaların faiz yarışına girmesiyle dönemin ilk Bankacılık krizi 1982 yılında yaşanmıştır.

1980'li yılların ikinci yarısından itibaren bankacılık sektöründe kırılganlık yaratan gelişmelerin ilki iç borçlanma yönteminin kullanılması olmuştur. TCMB kaynakları ile kamu açıklarının kapatılmasının enflasyonist etki doğuracağı öngörüsü ile iç borç ile finansman yöntemi tercih edilmeye başlanmıştır (Ardıç, 2004: 135). Böyle bir ortamda bankaların önceliği kamuya borç vermek olmaya başlamıştır. Üretken yatırımlara kaynaklık etmek yerine bankacılık sektörü kamu sektörünün yüksek faizli kâğıtlarını almayı tercih etmeye başlamıştır.

Devlet garantisinin olduğu kamu tahvil ve bonoları bankalar için risksiz getiri aracı olarak kullanılmıştır. Ticari ve sınai kredilerle ekonomik büyümeyi desteklemek yerine bankalar kısa vadeli hazine bonolarına yatırım yapmaya devam etmiş ve banka kaynakları verimsiz kullanılmıştır.

1990'lı yıllarda Bankacılık sektöründe ahlaki tehlike problemleri de ortaya çıkmaya başlamıştır. 1994 krizi sonrasında riski azaltıcı bir önlem olarak devreye konulan mevduat garantisi uygulaması sonraki yıllarda sektörü olumsuz etkilemiştir. Kamu tarafından verilen güvence ile riskleri kamu üstlenirken bankacılık sektörü özensiz ve kontrolsüz bir tutum sergilemeye başlamıştır.

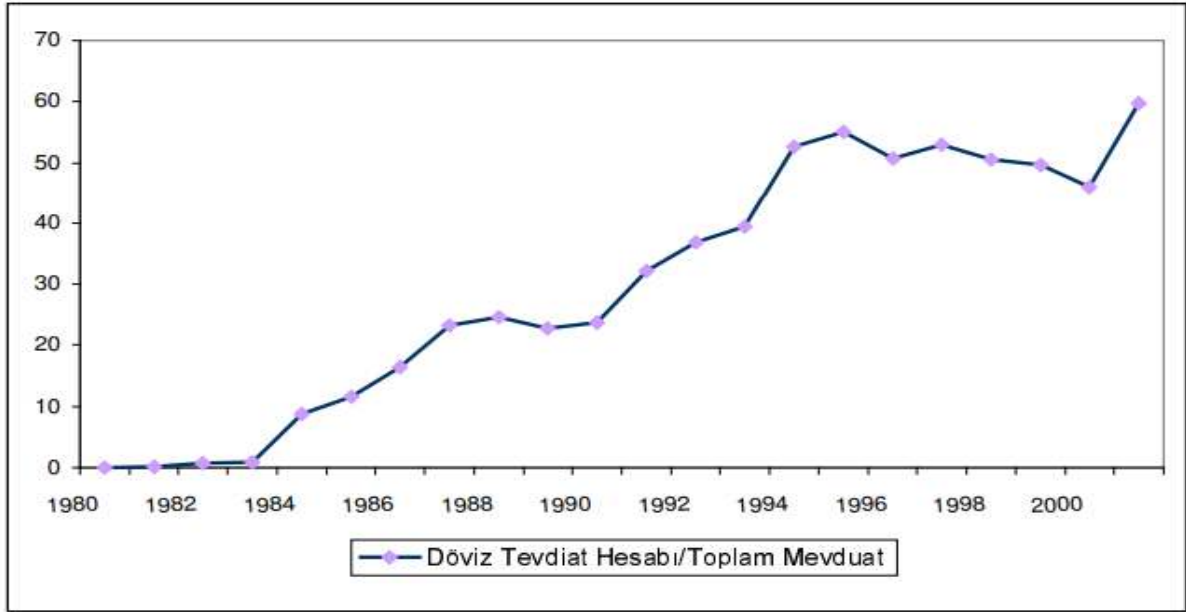

Grafik 3.2. 1988-2001 Yılları Takipteki Krediler/Toplam Krediler (%)

Kaynak: (Ardıç, 2004: 142).

Bu dönemde ahlaki tehlike artışının nedenlerinden birisini de bankaların sahiplik yapıları ve verdikleri krediler oluşturmuştur. Bazı özel bankalarca aile şirketleri ve holdinglere verilmiş olan krediler bankaların bilançolarını olumsuz etkilemeye başlamıştır (Uygur, 2003: 50). Takipteki kredi oranları 2001 yılına doğru önemli bir artış göstermiştir. Kamu bankaları ise bu dönemde oluşturdukları görev zararı ile ahlaki tehlike artışına neden olmuşlardır.

Bankacılık sektörü için bir diğer risk unsurunu ise açık pozisyonları ve döviz yükümlülükleri yaratmıştır. Finansal serbestleşmeyle birlikte dışarıdan borçlanmanın kolay hale gelmesi bankaları yabancı kaynaklara yöneltmiştir. Bankalar döviz cinsinden borçlanıp yüksek getirili kamu kâğıtlarına yatırım yapmışlardır. TL'nin nispi olarak değerli olduğu dönemde yapılan dış borçlanmalar bankacılık sektörü için bir kur riski oluşturmuştur. Bununla birlikte aynı dönemde yüksek enflasyon ve kriz beklentisi nedeniyle dövize bir talep oluşurken bankalardaki Döviz Tevdiat Hesapları da önemli oranda artış göstermiştir.

Grafik 3.3. 1980-2000 Yılları Döviz Tevdiat Hesabı/ Toplam Mevduat (%)

Kaynak: (Ardıç, 2004: 145).

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizine giden süreçte bankaların içinde bulunduğu durum krizi tetikleyen unsurların başında gelmiştir. Bu dönemde kamu bankaları ve özel bankaların riskleri farklılık göstermiştir. Kamu bankalarında görev zararları temel problem olmuştur. Her ne kadar zararların hazine tarafından karşılanacağı taahhüt edildiyse de ödemelerin zamanında yapılamaması kamu alacaklarını hızla büyötmüştür. Nakit açıklarının hızla büyümesi kamu bankaları için likitide riskinin oluşmasına neden olmuştur. Özel bankalar ise aktiflerini daha çok dış borçlanma yolu ile finanse etme yoluna gittiklerinden kur riski ile karşı karşıya kalmışlardır (Özatay ve Sak, 2002: 14).

3.5.1.4. Diğer Nedenler

Türkiye ekonomisi kendi dinamiklerinden kaynaklanan sorunların yanı sıra 1997 Asya krizinin de bulaşıcılık etkisine maruz kalmıştır. Krizden çıkmak için Güneydoğu Asya ülkeleri ve Rusya ihracat gelirlerinin arttırmak amacıyla ulusal paralarını devalüe etmiş bununla birlikte damping benzeri uygulamalara başvurmuşlardır. Bu durum Türkiye'nin üçüncü ülkeler karşısındaki rekabet gücünü zayıflatmıştır. Ayrıca Rusya'ya yapılan bavul ticareti düşüşe geçtiğinden ihracat gelirleri azalmış, turizm gelirlerinde de önemli düşüşler yaşanmıştır (Kazgan, 2021: 223).

1999 yılında Marmara bölgesinde yaşanan deprem ekonomi üzerinde olumsuz etkilere neden olmuştur. O dönemde Türkiye'nin GSMH'nın % 34.7'sini üreten bölgede yaşanan doğal afet ekonomiyi derinden etkilemiştir. Özel sektör kanalında yaşanan sıkıntıların yanı sıra; vergi ertelemeleri, artan kamu harcamaları, kamu bankalarının görev zararları gibi etkilerle kamu maliyesine önemli yükler eklenmiştir. Deprem mali yükünün GSMH'e oranı 1999 yılında %1, 2000 yılında ise % 1.7 olarak gerçekleşmiştir (Aktürk ve Albeni, 2002: 12).

3.5.2. Kriz Öncesi Gelişmeler ve Krizin Oluşumu

1990'lı yılların sonuna gelindiğinde yapısal problemleri devam etmekte olan Türkiye ekonomisinde gerek ulusal düzeyde hazırlanan programlar gerekse de IMF ile yapılan anlaşmalar ile enflasyon başta olmak üzere ekonomideki olumsuz gidişatın önüne geçilmeye çalışılmıştır.

3.5.2.1. 1998 IMF Yakın İzleme Anlaşması

1998 yılında hükümet yapısal sorunlara çözüm bulmak amacıyla reformları içeren bir Ulusal Program hazırlamıştır. Para arzının düzenlenmesi ve maliye politikası önlemlerini içeren paket, 1998 yılında beklenen enflasyonun % 50 olacağı hedefiyle yürürlüğe girmiştir. Kamu kesimindeki ücret artışları ve desteklemelerin hedeflenen enflasyon oranına göre düzenlenirken, döviz kurlarındaki artışın da hedeflenen enflasyon oranı ile sınırlanması öngörülmüştür.

1998 yılının Haziran ayında IMF ile 1.5 yılı kapsayan bir Yakın İzleme Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre; bankacılık, sosyal güvenlik, tahkim, özelleştirme ve tarımsal destekleme alanlarında gerekli kararlar alınacak ve düzenlemeler yapılacaktır. Anlaşma sonunda ise 2000 yılından başlayarak orta vadeli bir Enflasyonla Mücadele Programı uygulanması hedeflenmiştir.

1998 yılı sonunda TEFE %71.8 e düşürülebildiyse de programda öngörülen %50 enflasyon hedefine ulaşamamıştır. 1999 yılında ise dışsal faktörler ekonomi üzerinde olumsuz etkilere neden olmuştur. Marmara bölgesinde yaşanan iki büyük deprem, kuraklık nedeniyle tarımsal üretimde meydana gelen düşüş gibi etkenler ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. 1999 yılında GSMH %6.1 oranında küçülürken, iç ve dış borcun GSMH'ya oranları ile bütçe açığı artış göstermiştir.

3.5.2.2. 2000 Enflasyonu Düşürme Programı

1999 yılı sonunda IMF'ye yazılan bir niyet mektubu ile 2000 yılından itibaren üç yıllık bir dönemi kapsayan Enflasyonu Düşürme Programı uygulanmaya başlanmıştır. IMF destekli bir istikrar programı ile makroekonomik göstergelerin düzeltilmesi ve ekonominin sürdürülebilir bir büyüme ortamına kavuşması amaçlanmıştır. 2000 yılında uygulanmaya başlanan istikrar programı, 24 Ocak 1980 kararları ve 5 Nisan 1994 kararlarından uygulanmaya başlanması bakımından ayrılmaktadır. Daha önceki ekonomik krizlerde istikrar programı kriz sonrası uygulanmışken 2000 yılı Enflasyonu Düşürme Programı ise henüz kriz ortaya çıkmadan yürürlüğe konulmuştur.

Ekonominin içinde bulunduğu durum kamu otoritesini bir istikrar programı uygulamaya zorunlu kılmıştır (Kazgan, 2021: 226). GSMH'nın % 29'na ulaşan iç borç oranının çevrilebilirliği konusundaki kuşkuvarın hükümeti IMF destekli bir program uygulamak zorunda bıraktığını belirtmektedir (Yükseler ve Çanakçı, 2000: 11-12). Kamu sektörünün açıklarını iç borçlanma ile finanse etmek zorunda olduğu gibi aynı zamanda net dış borç ödeyici pozisyonunda olmasından dolayı yüksek faizlerin sürdürülemez olduğunu, böyle bir ortamda enflasyonun da düşürülemeyeceğini dolayısıyla iç borcu dış borca çevirebilecek ve uluslararası piyasalara güven verecek bir programa ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir.

Programın temel amaçları üç yıllık bir sürenin sonunda enflasyonu tek haneye indirmek, reel faiz oranlarının düşürmek, ekonominin sürdürülebilir büyüme potansiyelini arttırmak ve kaynakların etkin kullanımını sağlamaktır.

Tablo 3.6. 2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programındaki Makroekonomik Hedefler

	2000	2001	2002
TEFE %	25,0	12,0	7,0
TÜFE %	20,0	10,0	5,0
GSMH Büyüme %	5,6	5,2	5,8
Faiz Dışı Bütçe Dengesi/GSMH %	3,9	5,3	5,6
Cari İşlemler Açığı/GSMH %	-1,8	-1,6	-1,5
Kamu Net Borç Stoku/GSMH %	57,9	56,6	54,6

Kaynak: TCMB

Bu amaçlar çerçevesinde programın üç temel ayağı bulunmaktadır. İlki sıkı maliye politikası uygulamaları ile faiz dışı fazla yaratılması ve yapısal reformlar ile özelleştirmelerin gerçekleştirilmesidir. İkincisi enflasyon hedeflemesi ile uyumlu bir gelirler politikası uygulanmasıdır. Üçüncü ayak ise enflasyonu düşürmeye odaklanmış, ekonomide öngörülebilirliği arttıracak ve ekonomik birimlere uzun vadeli bakış açısını sağlayabilecek bir kur ve para politikası uygulanmasıdır.

Türkiye’de döviz kuru ile enflasyon arasındaki geçişkenlik nedeniyle politika yapıcı döviz kurunu programın çapası olarak belirlemiştir. Döviz kurunun çapa olarak kullanılması sonucunda belirli bir vadede ulusal paranın değerli hale geleceği ve bunun sonucunda dış ticaret dengesinin olumsuz etkileneceği öngörüldüğünden döviz kuru uygulaması belirlenen takvim üzerinden iki aşamaya ayrılmıştır. Öncelikli olarak 1 ABD doları +0.77 eurodan oluşan bir kur sepeti oluşturulmuştur. Program bu sepetin aşınmasının TCMB’nin ilan edeceği günlük kurlarla belirlenmesi ve yılsonuna kadar değer kaybı % 20 olacak şekilde uygulanmıştır. İkinci 18 aylık dönemde ise 6 aylık sürelerle kur bandı uygulamasına geçilmiştir. Bant içerisinde kur değişimlerine müdahale edilmemesi bant dışına çıkıldığında ise alım ve satımlarla kurun tekrar bant içerisine dönmesi öngörülmüştür. Aynı dönemde net iç varlıklar ve net dış varlıkların toplamından oluşan para tabanı da sınırlandırılmıştır. Para tabanındaki artış net dış varlıklara endekslenmiş böylece enflasyonist baskının önüne geçilmek istenmiştir.

Döviz kurunun öngörülebilir hale gelmesiyle ekonominin istikrar kazanması amaçlanmıştır. Döviz kuru belirsizliğinin ortadan kalkmasıyla faizler üzerindeki risk priminin azalması ve böylece reel faizlerin düşmesi beklenmiştir. Düşük faiz ortamında kredi stokunun artması ve özel sektörün düşük maliyetle finansmana erişimi ile birlikte maliyetlerde düşüş öngörülmüş ve bunun da enflasyonun düşmesine katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

Programın yapısal reformlar ayağında ise özelleştirmeler, kamu maliyesini düzenleyici önlemler, BDDK'nın kurulması, bütçe dışı fonların kapatılması, tarımsal desteklemelerde doğrudan gelir modeline geçilmesi gibi adımlar atılmıştır. 2000 yılının ilk yarısında reformlara ilişkin önemli adımlar atılırken devam eden süreçte reform düzenlemeleri tıkanmaya başlamıştır. Özelleştirmelerde yaşanan gecikmeler, bütçe dışı fonların kapatılmasına ilişkin kararnamenin çıkmasının gecikmesi gibi gelişmeler IMF ile olan ilişkileri olumsuz etkilemiştir.

Programın para politikası ayağında ise parasal tabandaki artışın net dış varlıklara bağlanması ile TCMB para kurulu benzeri bir görevi yerine getirmeye başlamıştır. Bu model ile ülkeye yabancı para girişi ile para tabanının artması ve bu yolla da faizlerin düşmesi beklenmiştir. TCMB 2000 yılının Kasım ayında yaşanan krize kadar yılın büyük bir bölümü boyunca belirlenen hedefleri tutturmuş ve net iç varlıklar belirlenen bant içerisinde dalgalanmıştır.

Programın uygulamasının ilk aylarında önemli başarılar gözlemlenmiştir. Bir yandan sermaye akımları artarken faiz oranları düşüş göstermiştir. Bununla birlikte yapısal reformların bir kısmı 2000 yılının ilk yarısında hayata geçirilmiştir. Programın başarıyla uygulanması sonucunda sepet kurdaki artışlar, net varlıklar ve net dış varlıklara yönelik hedefler tutturulmuştur. Kamu kesimi dengesine yönelik maliye politikası hedeflerinde de olumlu sonuçlar gözlemlenmiştir. Büyüme oranı ise % 6 olarak gerçekleşirken programda öngörülen hedef tutturulmuştur.

Esas amaçlarından birisi enflasyonu düşürmek olan istikrar programı uygulaması sonucunda enflasyon oranları hedeflenen seviyelere düşürülebilmiştir. 2000 yılında TEFE %32.7 olarak gerçekleşmiş ve programda hedeflenen % 20 oranı yakalanamamıştır. Bu durumda % 20 enflasyon hedefiyle uygulanan sepet kurun değeri düşük kalmış ve TL yabancı paralar karşısında değer kazanmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak ithalat artmış, iç talep artarken ihracat gelirleri azalmış ve cari işlemler açığı % 4 e ulaşarak programdaki hedefin oldukça uzağında kalmıştır. Dış ticaret açığının GSMH'ya oranı ise % 11 düzeyine ulaşarak son yirmi yılın en yüksek seviyesine ulaşmıştır. İthal ikamesi ve ihracatın artışı beklenirken

düşük kalan reel kur iç talebi ve ithalatı arttırmış, tasarruf eğilimini de düşürüp yatırımları olumsuz etkilemiştir. Programın ilk uygulamalarında düşen faiz hadleri çok kısa dönemde olumlu etkiler gösterdiyse de TL'nin değerlenmesi sonucu artan talep ile hem enflasyon hem de dış ticaret dengesi olumsuz etkilenmiştir.

Bankacılık, özelleştirme, tarım gibi alanlarda ise reformların yapılmasında geç kalınmış ve riskler giderek artmaya başlamıştır. İstikrar programı uygulanmaya başlandığında özel bankaların bilançolarında yüksek oranda bulunan devlet borçlanma senetlerinin çevrilebilirliği hakkında kuşku artmış ve bu da Kasım 2000 krizinin önemli tetikleyicilerinden olmuştur (Özatay ve Sak, 2002: 4).

3.5.2.3. Kasım 2000 KRİZİ

2000 yılının sonlarına gelindiğinde ekonominin gidişatı kriz beklentisi yaratmıştır. Cari işlemler açığı bu dönemde yükselmiştir. Bankacılık sektörünün yapısal problemleri de kriz beklentisini arttırmıştır. Böyle bir ortamda devalüasyon beklentisi artarken bu da spekülatif amaçlı döviz talebini arttırmıştır.

Bu dönemde TCMB uygulanan istikrar programı nedeniyle sıkı para politikasını sürdürmek istemiştir. Bankalar bir yandan açık pozisyonlarını kapatmak için döviz arayışına girerken döviz talebindeki artış TL talebini de arttırmıştır. Ticari bankaların artan döviz talebine bir de spekülatif amaçlı yabancı talepleri eklenince döviz ve TL üzerindeki talep baskısı giderek artmaya başlamıştır.

2000 Kasım krizine giden süreçte bankacılık sektörü önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde kamu bankalarının görev zararlarının iç borç oranına dahil edilmediğinin anlaşılması bir güven bunalımı yaratmıştır. Özel bankaların ise ellerinde bulunan Devlet İç Borçlanma senetleri artan faizler nedeniyle önemli bir sorun haline gelmiştir. Cari işlemler açığının çok yüksek rakamlara ulaşacağı beklentisi ve TL'deki aşırı değerlenme ile devalüasyonun kaçınılmaz olacağı beklentisi de krizin önemli nedenlerinden birisi olmuştur.

Sonuç olarak likitide darlığı ve artan TL talebi karşısında bankalar arası piyasada ortalama faizler çok hızlı şekilde artarak Kasım ayında % 80.5'e, en yüksek olarak ise % 316'ya ulaşmıştır (Kazgan, 2021: 229). Krizin temel kaynakları olan iç faiz artışı ve piyasadaki TL darlığı nedeniyle ellerinde önemli ölçüde hazine kağıtlarını bulunduran ticari bankalar kriz içerisine girmiş ve bir kısmı TMSF'ye devredilmiştir. Özellikle dönemin en kurumsal bankalarından birisi olarak görülen Demirbank'ın içine düştüğü durum nedeniyle TMSF'ye devri Kasım 2000 krizinin en önemli göstergelerinden birisi olarak öne çıkmıştır.

Kura dayalı istikrar programı uygulaması yılın büyük bölümünde enflasyonla mücadelede başarılı olmuş gibi görünse de yapısal reformların ve kamuya ek kaynak sağlaması öngörülen özelleştirmelerin yapımında geç kalmıştır. Uygulanan düşük faiz ve kur çıpası nedeniyle büyüme suni olarak artarken TL aşırı değerlenmiş ve ithalat artma eğilimine girmiştir. TCMB uygulanan para ve istikrar politikasını değiştirmekte geç kalmış 2000 yılı sonuna gelindiğinde kırılgan durumda olan bankacılık sektöründe likidite kaynaklı Kasım 2000 krizi yaşanmıştır. Krizin sonucunda önemli döviz rezervi kaybı yaşanırken, kısa süreli yüksek faizler verilmek zorunda kalmıştır.

3.5.2.4. Şubat 2001 Krizi

Kasım ayında yaşanan yoğun döviz talebi sonrasında önemli oranda döviz rezervi kaybı yaşanırken faiz oranları arttırılarak kriz durdurulmak istenmiştir. Bununla birlikte bu dönemde IMF'den 10.5 milyar dolarlık ek bir kredi kullanılarak döviz kuru çapasına dayalı istikrar programı sürdürülmeye çalışılmıştır.

Kasım 2000 krizinin ardından IMF'ye 62 maddelik bir ek niyet mektubu yazılmıştır. Bu dönemde maliye ve para politikalarının sıkı şekilde uygulanmaya devam edileceği gelirler politikasının sürdürüleceği ve yabancı bankaların Türkiye'de bulunan kredilerinin hükümet güvencesi altına alındığı belirtilmiştir. Ayrıca yapısal reformların hızlandırılacağı açıklanmış özellikle özelleştirmeye ilişkin detaylı bir süreç öngörüsü yapılmıştır.

2000 yılı Kasım ayında yaşanan kriz kısa süreli olarak atlatılmış gibi gözüke de ekonominin yapısal problemleri devam etmekteydi. Bankacılık sektörünün riskleri ve kısa vadeli yabancı sermaye girişine olan ihtiyaç ortadan kalkmamıştı. Faiz oranları Kasım ayında çok daha yüksek seviyelere ulaştı. Yüksek Faizler bankacılık sektörünü daha da kırılgan hale getirmiştir

19 Şubat 2001 tarihinde Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasında yaşanan siyasi gerginlik krizi tetiklemiştir. Siyasi gerginlik uygulanan ekonomik programın kredibilitesini düşürerek ekonomiye olan güveni sarsmıştır. 21 Şubat'ta bankalar arası piyasada gecelik faizler %6.200'e kadar ulaşmış, ortalama faizleri ise %4.018 olmuştur TCMB'nin döviz rezervleri ise bir hafta içerisinde 27.94 milyar dolardan 22.58 milyar dolara düşmüştür.

Şubat krizi sonrasında mevcut kurt rejimi terk edilerek dalgalı kur sistemine geçilmiştir. Dalgalı kur rejimine geçişin ardından da Mart ayında Türk Lirası kur sepeti karşısında yüzde 14.8 değer kaybetmiştir (TCMB, 2002). Artan döviz kurları, sorunlu bilançolara sahip bankaları derinden etkilemiştir. Bankaların Öz kaynakları erirken

varlıklarının değeri de düşmüştür. Bankacılık sektörünün aldığı yara kamunun mali yükümlülüklerini arttırmış, bununla birlikte ödemeler dengesi sermaye hesabında büyük miktarda net çıkışlar gerçekleşmiştir (Celasun, 2002: 17).

Sonuç olarak 2001 krizinin ortaya çıkmasına bankacılık sektörünün kırılgan yapısı ile sürdürülmekte ısrar edilen döviz kuru çapasına dayığı istikrar programı neden olmuştur Yüksek cari açık ve aşırı değerli Türk lirası krizi kaçınılmaz hale getirirken yaşanan siyasi belirsizlikler ve siyasi krizler ekonomik krizin fitilini ateşlemiştir

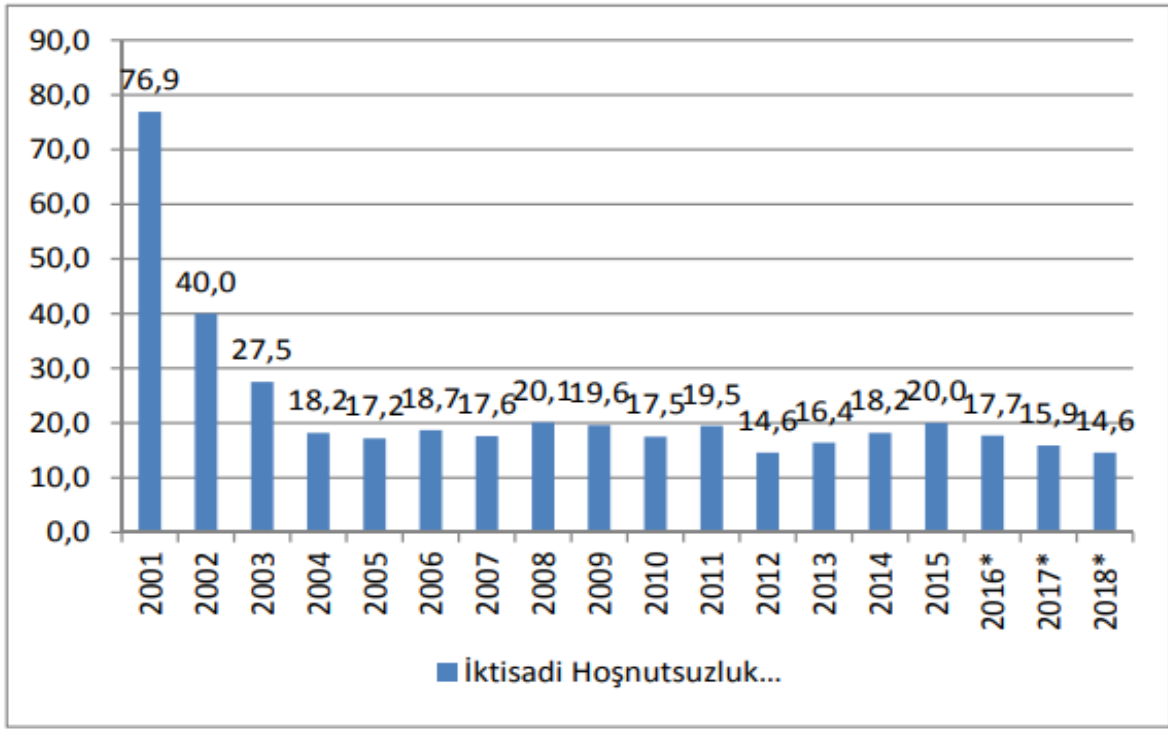
Krizin ardından dalgalı korut rejimine geçilirken, istikrar sağlayıcı çapa olarak parasal taban belirlenmiştir. Enflasyon hedeflemesi rejimi doğrultusunda adımlar atılarak ön koşullar gerçekleştirilmiştir.

3.6. 2001 Ekonomik Krizinin Sosyo Ekonomik Etkileri

2001 ekonomik krizi sonuçları bakımından Türkiye'nin yaşadığı en ağır ekonomik kriz olmuştur. Arka arkaya yaşanan iki krizin ardından GSMH %9.5 daralmış, enflasyon oranı %68.5'e, kamu borç stoku % 101.3 seviyelerine ulaşmıştır. Kişi başına düşen milli gelir 725 dolar azalırken, bu dönemde 19 banka kapanmış, birçok firma iflas etmiş ve işsizlik oranları önemli ölçüde artmıştır (Turan, 2011: 75).

İşsizlik ve enflasyonun aynı anda arttığı ekonomik kriz, sosyal hayatı ve toplumsal yapıyı derinden etkilemiştir. Artan fiyatlar karşısında bir yandan alım gücü düşerken, iflaslar ve kapanan firmalar işsizliği de arttırmıştır. Böyle bir ortamda refahın düşmesi ve beklentilerin bozulması kaçınılmaz olmaktadır.

Hane halkının yaşam memnuniyetini ve ekonomik şartlara bakışını açıklamaya yönelik olarak kullanılan en önemli göstergelerden birisi de iktisadi hoşnutsuzluk endeksidir. Arthur Okun tarafından geliştirilen iktisadi hoşnutsuzluk endeksi, işsizlik ve enflasyon oranlarının toplanmasıyla elde edilir ve her iki değişkene de eşit ağırlık verir. Hem enflasyon hem de işsizlik doğrudan hane halkını etkileyen ve sonuçları hemen görülen makroekonomik göstergelerdir. İktisadi hoşnutsuzluk endeksinin yükseldiği dönemlerde insanların alım gücünün ve refahının düşmesiyle, toplumda huzursuzluğun ekonomik geleceğe bakışta ise karamsarlığın hakim olduğundan söz etmek mümkündür (Akın, 2016: 12).

Grafik 3.4. 2001-2008 Yılları İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi

Kaynak: (Akın, 2016: 13).

Grafik 3.4.' e bakıldığında 2001 yılında iktisadi hoşnutsuzluk endeksinin % 76.9 ile rekor bir seviyeye ulaştığı görülmektedir. Yaşanan en derin ekonomik krizlerden birisi olan 2001 krizinin toplumsal ve sosyal hayatı olumsuz olarak etkilediği net şekilde ortaya konulabilmektedir. Ekonomik krizisin sosyo ekonomik etkileri bakımından diğer önemli sonuçları ise emek piyasasında gözlemlenmektedir. 2001 krizine giden süreçte işgücüne katılım oranı % 2.9 oranında düşmüştür. Bu da kriz yıllarında iş bulma umudunun azaldığının bir yansımasıdır.

Tablo 3.7. 1996-2004 Yılları İşgücü Durumuna Göre Kurumsal Olmayan Nüfus

Yıl	İşgücü	İşgücüne Dahil Olmayan	İşgücüne Katılma Oranı
	BİN		%
1996	22.697	19.546	53,7
1997	22.755	20.544	52,6
1998	22.385	20.911	52,8
1999	23.878	21.433	52,7
2000	23.078	23.133	49,9
2001	23.491	23.667	49,8
2002	23.818	24.223	49,6
2003	23.640	25.272	48,3
2004	20.016	25.527	46,3

Kaynak: (TÜİK, İşgücü İstatistikleri)**Tablo 3.8.** 1996-2004 Yılları İşgücü Durumuna Göre Kurumsal Olmayan Nüfus

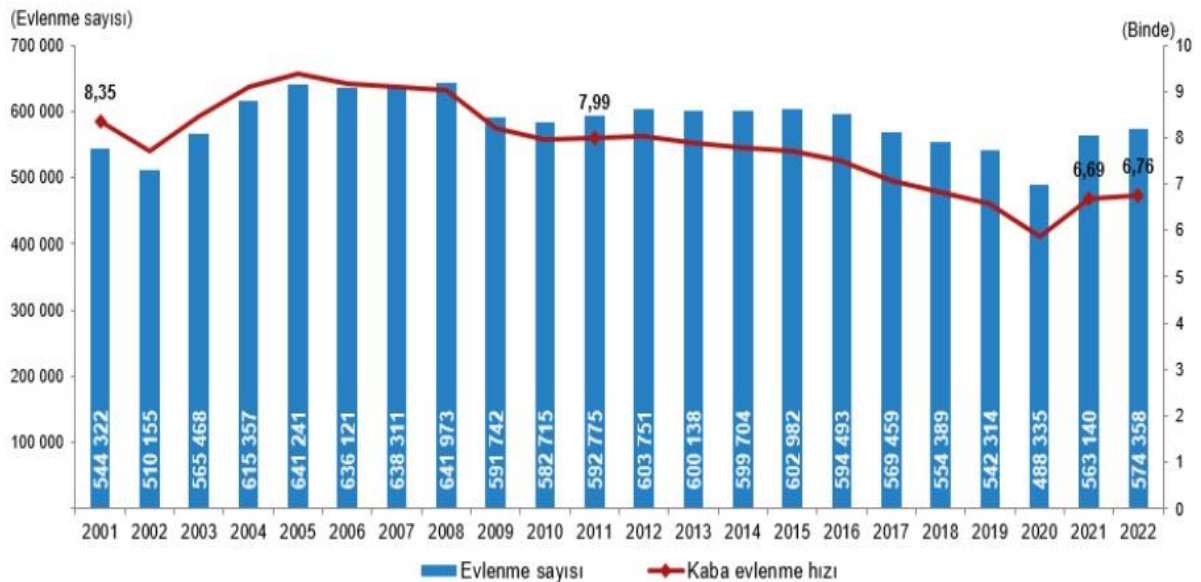
Yıl	İstihdam	İşsiz	İşsizlik Oranı	İstihdam Oranı
	BİN			%
1996	21.194	1503	6,6	50,2
1997	21.204	1552	6,8	49
1998	21.779	1607	6,9	49,2
1999	20.048	1830	7,7	48,7
2000	21.581	1497	6,5	46,7
2001	21.524	1967	8,4	45,6
2002	21.354	2464	10,3	44,4
2003	21.147	2493	10,5	43,2
2004	19.632	2386	10,8	41,3

Kaynak: (TÜİK, İşgücü İstatistikleri)

Aynı dönemde istihdam oranıyla birlikte işsizlik oranları da yükseliş göstermiştir. 2001 yılında % 8.4'e ulaşan işsizlik oranı 2001 krizinin etkisiyle sonraki yıllarda %10'ların üzerinde gerçekleşmiştir. Bunun birlikte istihdam oranları da önemli bir şekilde ve düzenli olarak düşmeye devam etmiştir.

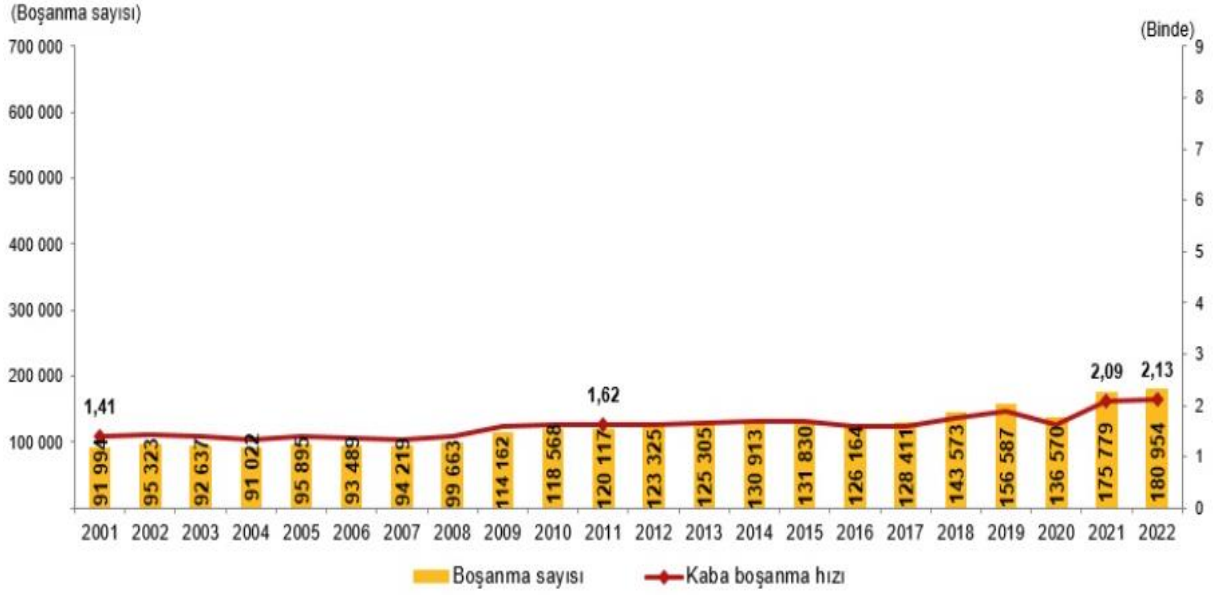
Krizin bir diğer sosyo-ekonomik sonucu ise gelir dağılımının bozulmasıdır. Kriz döneminde verilen yüksek faizler ve artan döviz kurları nedeniyle tasarruf sahipleri lehine hem gelir hem de servet dağılımında önemli eşitsizlikler ortaya çıkmıştır. Artan enflasyon ve işsizlik karşısında toplumun bir kesimi önemli bir refah kaybı yaşarken gelir dağılımı da düşük gelir gruplarının aleyhine bozulmuştur. Yüksek faizler girişimcileri ve varlık sahiplerini reel yatırımlardan daha çok mali yatırımlara yöneltmiş, bu yoldan servetleri artarken ekonomik büyüme hızını yavaşlatan bir etki yaratmıştır. Diğer yandan ekonomik büyüme olmadığı için iş bulamayan, tasarruf yetersizliği nedeniyle yüksek faiz ve döviz yükselmelerinden de fayda sağlayamayan yoksul kesimler daha da yoksullaşmıştır (Kazgan, 2021: 256).

Gelir dağılımını ölçmede kullanılan göstergelerden birisi Gini katsayısıdır. 0 ile 1 arasında değer alan gini katsayısı, 0'a yaklaştıkça eşitlik artarken 1'e doğru yaklaştıkça gelir dağılımı bozulmaktadır. 2001 krizinin sonrasında 2002 yılında Türkiye'de gini katsayısı 0.44'e ulaşmış, devam eden yıllarda ise 2004 yılında 0.40'a düşmüştür (Eğilmez, 2014: 46).

Grafik 3.5. Evlenme Sayısı ve Kaba Evlenme Hızı, 2001-2022

Kaynak: (TÜİK, Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2022)

Grafik 3.6. Boşanma Sayısı ve Kaba Boşanma Hızı, 2001-2022

Kaynak: (TÜİK, Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2022)

2000 ve 2001 yıllarında yaşanan iki ekonomik krizin ardından gerek makroekonomik göstergelerde gerekse sosyo ekonomik göstergelerde kayda değer bozulmalar yaşanmıştır. Artan işsizlik, bozulan gelir ve servet dağılımı toplumsal yapıyı önemli oranda etkilemiştir. Krizin bir önemli sosyal sonucu aile yapılarını etkilemiş olmasıdır. Artan işsizlik, düşen gelir, toplumsal huzursuzluk nedeniyle evlenme ve boşanma oranlarında kayda değer değişimler gözlemlenmiştir.

Grafik 3.5. incelendiğinde evlenme sayısının 2001 yılından 2002 yılına gelindiğinde 544 binden 510 bine düştüğü görülmektedir. Krizin etkilerinin hissedilmeye başlamasıyla evlenme kararları ertelenebilmekte ve ekonomik nedenlerle evlilik sayıları düşmektedir. Devam eden yıllardaki seyir ile birlikte değerlendirildiğinde ekonomik krizin önemli bir değişken olarak evlilik sayılarını olumsuz etkilediği görülmektedir. Grafik 3.6. da ise yıllara göre boşanma sayıları görülmektedir. 2001 yılında 91.944 olan boşanma sayısı 2002 yılına gelindiğinde 95.323'e yükseldiği görülmektedir.

Kriz bireylerin psikolojileri üzerinde yıpratıcı etkiler göstermiştir. Sosyal etkiler zamanla gelişirken bireysel psikolojik çöküntü nedeniyle yaşanan yıkımlar ilk anlarda da gözlemlenebilmektedir. Krizin intihar sayısında artışa neden olduğu görülebilmektedir. 2000

yılında geçim zorluğu nedeniyle intihar edenlerin sayısı 323 iken 2001 yılında bu sayı 525'e yükselmiştir (TÜİK).

3.7. 2008 Küresel Finans Krizi ve Sosyo Ekonomik Etkileri

2007 yılının sonlarında ortaya çıkan 2008 yılı küresel Finans krizi 1929 ekonomik buhranından sonra yaşanan dünya ekonomilerini etkileyen en önemli kriz olarak kabul edilmektedir. Dünya Finans piyasalarının merkezi olan ABD'de başlayan kriz, tüm ülkeleri etkileyen bir krize dönüşmüştür. Krizin temelinde konut piyasalarında artan borçlanmalar rol oynamıştır. Başlarda bölgesel etkiler gösteren finansal dalgalanmalar kredilerin ödenememe sorunlarıyla birlikte tüm ABD'yi etkileyen bir krize dönüşmüş, devamında ise küresel bir likitide krizine dönüşmüştür.

3.7.1. Krizin Nedenleri

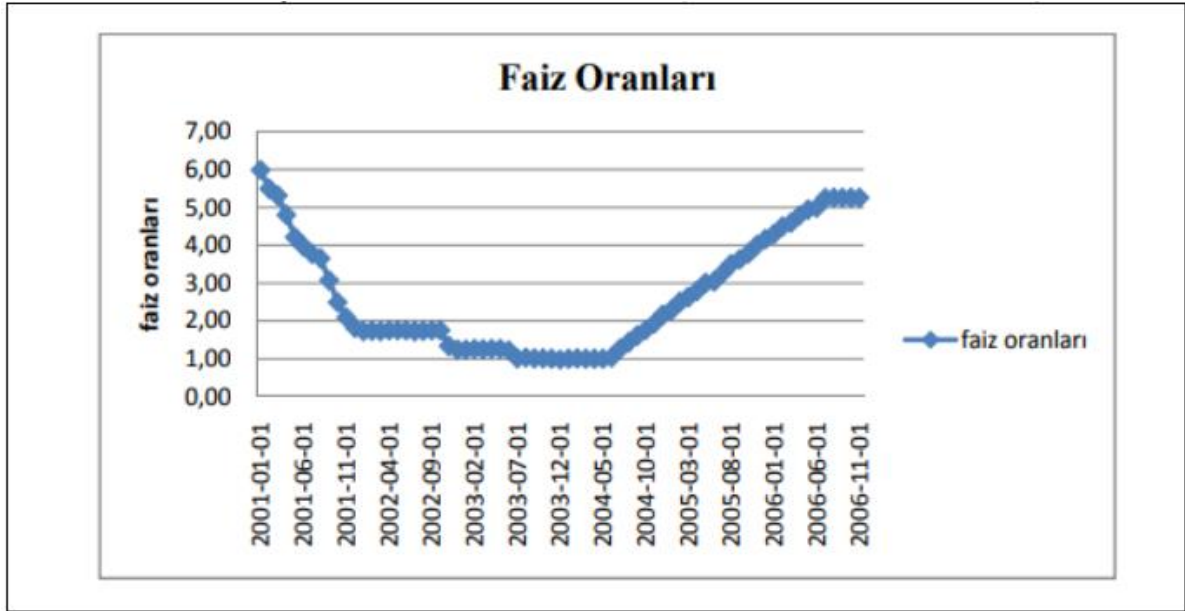
2008 ekonomik krizinin birbiriyle bağlantılı birden fazla nedeni bulunmaktadır. Krizin oluşum sürecinde önceki dönemlerde izlenen ekonomi politikalarının da etkisi olmuştur

3.7.1.1. Likidite Bolluğu

2000'li yılların başında ABD'de önemli ekonomik ve siyasi gelişmeler yaşanmıştır. 2000 yılında dot-com balonu olarak isimlendirilen bir borsa krizi yaşanmıştır. Teknoloji firmalarının yer aldığı borsa endeksi olan NASDAQ endeksinde yaşanan büyük değer kaybı sonrasında kriz ortaya çıkmıştır. 2001 yılında yaşanan 11 Eylül saldırıları ve devamında ABD'nin gerçekleştirdiği kıta ötesi askeri hareketler bu dönemin bir diğer önemli gelişmesi olmuştur. Bu gelişmeler nedeniyle para otoritesi para arzını arttırmayı tercih etmiştir.

Bu dönemde ekonominin büyümesi için uygulanan genişletici para politikası nedeniyle önemli bir likidite bolluğu oluşmuştur. Uygulanan düşük faiz ve yüksek likidite politikası başlarda ekonomik istikrarın bir göstergesi olarak kabul edilmiş ve piyasalar tarafından da olumlu karşılanmıştır. Likiditenin artmasıyla birlikte gerek finans sektörü gerekse hane halkı daha cesur yatırımlar yapabilme imkanına kavuşmuştur.

Bol likidite ortamında paranın yönlendiği en önemli sektör konut sektörü olmuştur. Yatırımcılar düşük faizle borçlanarak konut almanın karlı bir yatırım olduğunu düşünmüşler ve yatırımlarını bu kanala yönlendirmişlerdir. Likiditenin bol olması sebebiyle bankalar ve finans kuruluşları bu dönemde verdikleri kredilerde özensiz davranmışlardır. Düşük gelirli veya ödeme gücü olmayan bireyler de konut kredilerine rahatlıkla ulaşabilmişlerdir.

Grafik 3.7. 2001-2006 Yılları Arasında ABD Faiz Oranları (Effective Federal Funds Rates)

Kaynak: (Polat, 2018: 189).

2004 yılından itibaren ekonomik istikrarın sağlanması amacıyla FED tarafından uygulanmaya başlanan daha sıkı para politikası sonrasında konut fiyatları düşerken faizler yükselmiştir. Bu durumda bireylerin ellerinde kredi değerinden daha düşük konutlar kalmaya başlamıştır. Zamanla riskli krediler bankalar tarafından geri çağırılırken, satışa çıkan birçok ipotekli konutta fiyatların düşmesinin bir diğer nedeni olmuştur.

Bankalar bir yandan kredilerini geri çağırırken, aldıkları evlerin değerleri kredi borcunun altında kalan konut sahipleri de evlerini iade ederek kredi ödemelerinden vazgeçmeye çalışmışlardır. Böyle bir ortamda kredi riskleri bankalar tarafından diğer mali kuruluşlara da dağıtılmış olduğundan finansal piyasalar bir bütün olarak risk altına girmiştir. Konut fiyatlarının düşmesiyle ortaya çıkan zarar, bir finansal kuruluştan diğerine sirayet ederken mali sistemin temeli niteliğinde olan banka ve finans kurumlarının iflasına kadar giden bir süreci başlatmıştır (Alantar, 2008: 2).

3.7.1.2. Menkul Kıymetleştirme

Klasik Bankacılık anlayışında bankalar verilen krediye karşılık alınan konutu ipotek etmekteydi. Borcun karşılığı olarak ipotek edilen konut gerektiğinde banka tarafından geri alınabilmekte ya da satılabilmekteydi. Gelişen finansal piyasalar ise konut kredilerinde yeni bir anlayışı getirdi. Amerika Birleşik Devletleri'nde bankalar verilmiş krediyi ya da ipoteği

üçüncü bir tarafa satabilmeye başladı. Bu üçüncü taraf devlet tarafından desteklenen Kredi Garanti Kurumu benzeri yapılar olabilirken aynı zamanda özel finansal kuruluşlarda olabilmektedir. Böylece ipotekler, finansal piyasalarda alınıp satılabilen varlıklara dönüşebilmektedir.

Bankalar ve finans kuruluşları hem riski dağıtmak hem yasal yükümlülüklerini daha rahat yerine getirebilmek amacıyla konut kredilerini menkul kıymetleştirme yoluna gitmişlerdir. Böylece bankalar geri ödenmeme riskini de bir başka kuruluşa aktarmışlardır. Böyle bir sistem, kredilerin ödenemediği bir kriz anında ise hem bankayı veren krediyi hem de menkul kıymetleri satın alan finans kuruluşlarını risk altına sokmaktadır. 2008 finansal krizinde, bankaların kredileri geri çağırması ve kredilerin ödenememesi sorunu karşısında domino etkisiyle bütün finans sektörü olumsuz etkilenmiştir.

3.7.1.3. Saydamlık Eksikliği

Asimetrik bilgi, yani bir tarafın diğerine göre daha fazla bilgi sahibi olması riski, piyasa bozulmalarının önemli nedenlerinden birisidir. Özellikle karmaşık bir yapıya sahip olan finansal piyasalarda zaman zaman tüm aktörlerin eşit bilgiye sahip olabilmesi mümkün olmamaktadır. Sıradan bir yatırımcının günümüzün karmaşık ve küresel finans dünyasında farklılaşan yatırım araçlarını ve bu araçlar arasındaki değişimleri sürekli takip edebilmesi mümkün değildir. Bu tarz piyasalarda saydamlığın artırılması, piyasa mekanizmasının etkin kılınmasını sağlamak ve adil şartları oluşturarak krizlerin oluşmasını engellemektedir.

2008 Finansal krizine giden süreçte Konut piyasasında asimetrik bilgi problemi yaşanmıştır. Konut piyasasında yatırım yapanlar ile konut arzını gerçekleştirenler arasında bulunan bilgi farkları piyasa etkinliğini bozucu bir etki yapmıştır. Banka ve finans kuruluşlarının hangi çeşit varlıklara sahip oldukları, varlıkların dayanaklarının değerleri, varlıkların konu edildiği işlemlerin muhatabının kim olduğu gibi konularda yeterli saydamlık ortaya konulamamıştır. Şeffaflık eksikliği nedeniyle karmaşık türev sözleşmeleri ve menkul kıymetler gibi önemli varlıklarda risklerin hesap ve analizi güçleşmiştir (Afşar, 2011:152).

3.7.1.4. Kredi Derecelendirme Kuruluşları

Kredi derecelendirme kuruluşları bankaların ve diğer finans kuruluşlarının yatırım derecelendirmelerini yapmaktadır. Kredi veren kurumların değerlendirilmesinde en önemli hususlardan birisi verilen kredilerin geri dönüşünün olup olmayacağı konusudur. Yatırımcılar kararlarını derecelendirme kuruluşlarının raporlamaları doğrultusunda yönlendirebilmektedir.

2008 Finansal krizi öncesinde ise Kredi Derecelendirmek Kuruluşları ile bankalar arasında çift taraflı bir ilişki bulunmaktaydı. Bu kuruluşlar, bankalar ve finans kurumları hakkında değerlendirmeler yaparken aynı zamanda aynı bankalar tarafından finanse edilmekteydiler. Böyle bir ortamda kredi derecelendirme kuruluşları adil ve tarafsız değerlendirmelerden uzaklaşırken, verilen yüksek kredi derecelendirme notlarıyla riskli menkul kıymetlere olan talep sürmüştür.

Bununla birlikte bu kuruluşlar, değerlendirdikleri kurumlar hakkında her zaman tam bilgiye sahip olamamakta ve bu nedenle yanlış değerlendirmelerde de bulunabilmektedirler. Kriz öncesinde hatalı değerlendirmeleriyle krizin etkenlerinden birisi olarak bu kuruluşlar öne çıkmıştır. Her ne kadar krizin başlamasıyla birlikte kredi derecelendirme notları düşürülse de bu kurumlar 2008 ekonomik krizinde önemli bir itibar kaybı yaşamışlardır.

3.7.1.5. Düzenleyici ve Denetleyici Kuruluşların Eksikliği ve Denetim Yetersizliği

Finansal piyasalarda düzenleyici ve denetleyici otoriteler piyasa mekanizmasının sağlıklı işlemesi için gerekli idari düzenlemeleri yapmak ve uygulamakla sorumlu kuruluşlardır. ABD bankacılık sistemi içerisinde FED birincil otorite olarak sorumlu kuruluştur. Kriz öncesinde FED gelişmeleri okuyamamış ve müdahale etmekte geç kalmıştır.

Diğer yandan, finansal piyasalarda menkul kıymetlerin ve türev ürünlerinin rolünün artması riskleri de arttırmıştır. Çok hızlı ve aşırı gelişen yeni ürünler bir süre boyunca otoritelerin ve düzenlemelerin dışında kalmış ve bu ürünlere yüksek riskli yatırımlar yapılmıştır. Denetim mekanizmasının sağlıklı olarak işletilememesi 2008 krizine giden süreçte önemli etkenlerden birisi olmuştur.

3.7.2. 2008 Küresel Finans Krizi'nin Gelişimi

2006 yılının sonlarından itibaren konut piyasasında ilk bozulmalar gözlemlenmeye başlamıştır. Düşük faiz politikasının sonlanmasının ardından artan faizler karşısında ev satışları düşmeye başlamış, konut stokları artarken yeni konut üretimi de azalmıştır. Faiz oranlarının değişmesiyle birlikte konut kredisi sahipleri ipotekli konut kredilerini ödemekte zorlanmaya başlamıştır. Bankalar konutların bir kısmını satışa çıkarırken, verdikleri kredileri tahsil edememeye başlamışlardır. Piyasa oluşan güvensizlik ortamı bankaların işini daha da zorlaştırmıştır.

2007 yılının yaz aylarında krizin ilk işaretleri görülmeye başlanmıştır. Finansal piyasalarda likidite darlığı nedeniyle bir kriz beklentisi oluşmaya başlamıştır. Ağustos ayında

ABD borsalarında çok önemli dalgalanmalar yaşanmış ve bir borsa şoku meydana gelmiştir. Bu dönemde finansal piyasalar ile ilgili riskler artsa da sistematik bir kriz öngörülmemiştir.

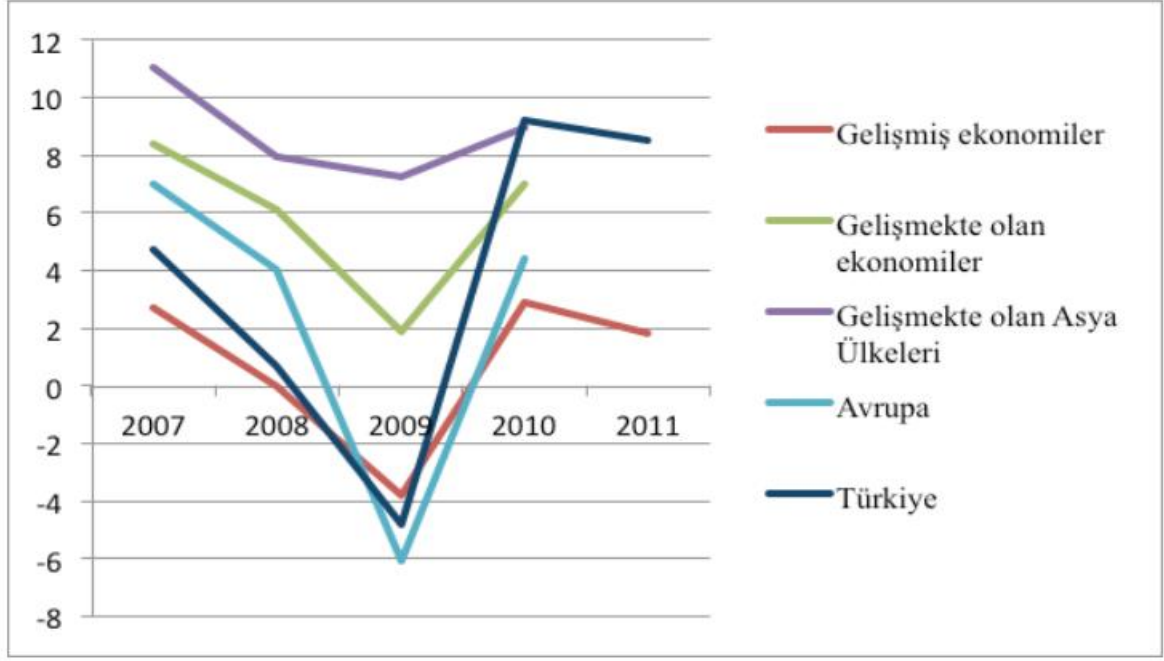
2008 yılına gelindiğinde konut piyasası ve dolaylı olarak bankacılık kesiminde başlayan dalgalanmaların tüm ekonomiyi etkilemesi ihtimali giderek kabul görmeye başlamıştır. Mart ayından itibaren bazı yatırım bankalar ve finans kuruluşları piyasa değerlerinin çok altında el değiştirmişlerdir. Ağustos ve Eylül aylarında krizin ayak sesleri iyice yükselirken FED ve ECB başta olmak üzere birçok gelişmiş ülke merkez bankaları piyasaya eş zamanlı olarak likidite sürmeye başlamışlardır. Ne var ki alınan önlemler yeterli olmamış ve finans kurumları arka arkaya iflaslarını açıklamaya başlamışlardır. Özellikle köklü bir kurumsal yapısı bulunan ve kredi derecelendirme kuruluşlarınca da olumlu raporlara konu edilen Lehman Brothers'ın iflasıyla kriz herkesçe kabul edilmiş ve bu olay 2008 Dünya Finansal Krizi'nin sembolü haline gelmiştir.

3.7.3. 2008 Finansal Krizin Sonuçları

Finansal kriz ilk ortaya çıktığında yalnızca konut piyasasını etkileyen sektörel bir problem olarak algılanmıştır. Krizin devam eden sürecinde ise kamu otoriteleri krizi bir likidite krizi olarak yorumlamışlar ve buna yönelik tedbirler almaya çalışmışlardır. Özellikle Avrupa ülkelerinin ABD'de yaşanan krizden aynı ölçüde etkilenmeyeceği düşünülmüştür.

2008 yılının yaz aylarından itibaren kriz derinleşirken Lehman Brothers'ın iflas etmesi ve eş zamanlı olarak yapılan para arzı artışlarına karşın krizin giderilememesi dünyanın geri kalanında da krize olan bakışı değiştirmiştir. Avrupa'daki büyük finans ve sigorta şirketlerinin de krizden derin olarak etkilenmeye başlamasıyla kriz ikinci evresine geçmiştir (Kaya ve Kaygısız, 2015: 174-175). İtalya, Yunanistan, Portekiz, İspanya gibi ülkeler borç krizleri başta olmak üzere önemli ekonomik sorunlar yaşamışlardır. Avrupa'daki finans kuruluşları da önemli zararlar yazarken bazıları iflas noktasına gelmiş bir kısmı kamu otoriteleri tarafından kurtarılmıştır.

Krizin davranışsal etkilerinin de ortaya çıkmaya başlamasıyla tüketici güveninde bir bunalım oluşmuştur. Beklentiler bozulmuş, tüketim eğilimi azalırken tasarruf eğilimi ön plana çıkmaya başlamıştır. Borsalar değer kaybederken, uluslararası sermaye akımları da bu dönemde azalmaya başlamıştır. ABD ve AB ekonomilerinde yaşanan sarsıntılar bu ülkelerle ticari ve ekonomik ilişkiler bulunan diğer ülkeleri de etkilemiş ve nihayet kriz 3.evresi olan küresel boyuta ulaşmıştır.

Grafik 3.8. 2007-2011 Yılları Kriz Öncesi ve Sonrası Büyüme

Kaynak: (Kaderli ve Küçükkaya, 2012: 88).

Grafik 3.8.' de görülebileceği üzere 2008 finansal krizi tüm ülkelerin büyüme oranlarını olumsuz etkilemiştir. Krizin ağır sonuçları tüm ülkeleri derinden etkilerken uzun yıllar sonra tüm gelişmiş ülkeleri kapsayan bir negatif büyüme ortamı oluşmuştur. Krizden önce de yapısal problemleri olan AB ülkeleri kırılgan yapıları nedeniyle krizden en çok etkilenen ülkeler olmuştur. Bununla birlikte gelişmekte olan ülkelere fon akışının durması bu ülkeleri olumsuz etkilemiştir. Yine aynı dönemde gelişmiş ülkelerde tüketim eğiliminin azalması nedeniyle ithalat oranları da düşmüş, bu da gelişmekte olan ülkelerin ihracatını olumsuz etkilemiştir.

Büyüme oranlarının yanı sıra enflasyon oranları ve işsizlik oranlarında da bozulmalar yaşanmıştır. ABD'de 2007 yılında % 4.6 olan işsizlik oranı 2009 yılına gelindiğinde % 9.3'e ulaşmıştır. Aynı şekilde AB ülkeleri ve gelişmekte olan ülkelere de bu dönemde hem enflasyon hem işsizlik oranları artış göstermiştir.

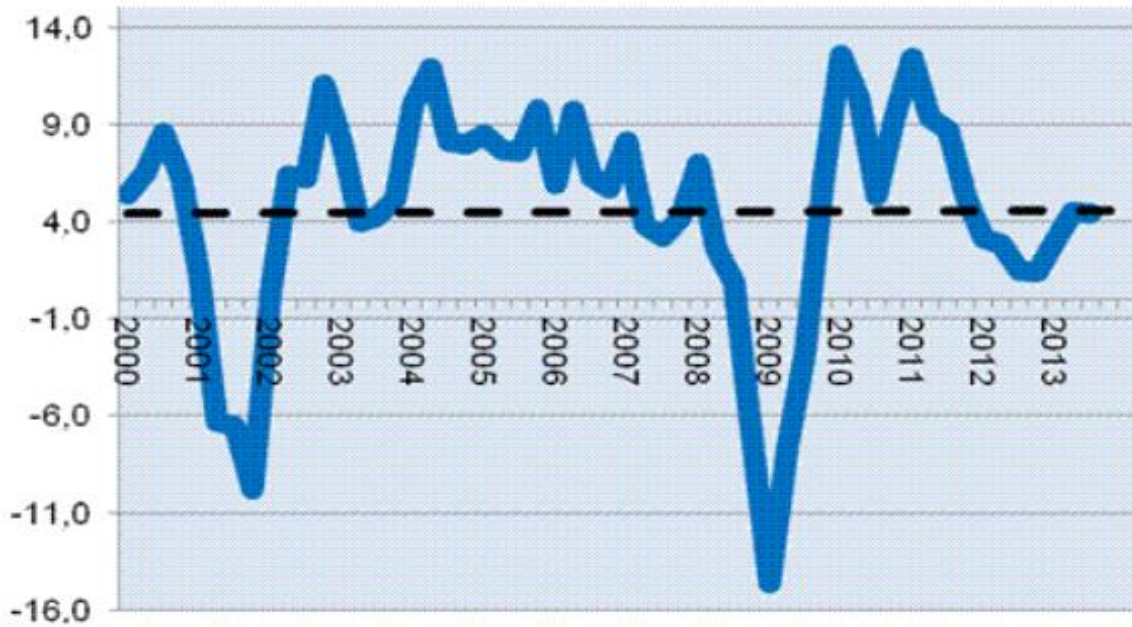
3.7.4. 2008 Finansal Krizin Türkiye'ye Etkileri

Türkiye 2001 yılında ağır bir ekonomik bunalım yaşamasının ardından başta TCMB'nin görev yapısı ve bankacılık sistemi olmak üzere kamu kesimini de içeren önemli

reformlar gerçekleştirmiştir. Diğer ülkelerin aksine Türkiye’de bankacılık sektörü ve finans kesiminde iflas eden ya da el değiştiren önemli bir kurum olmamıştır. Aynı dönemde uygulanan sıkı maliye politikası nedeniyle kamu borç stoku ve bütçe açığı oranları da birçok gelişmiş ülkeden daha iyi durumda bulunduğundan bir borç krizi de yaşanmamıştır.

Küresel finansal kriz Türkiye ekonomisini temel olarak dört kanaldan etkilemiştir. Bu kanallar; dış ticaret kanalı, iç ve dış kredi kaynaklarında azalış, yabancı portföy yatırımlarında düşüş, iç talep daralması olarak sayılabilir (Susam vd., 2020: 207).

Türkiye’nin önemli dış ticaret partnerleri olan AB ülkelerinde yaşanan daralma ve talep düşüşü nedeniyle Türkiye’nin ihracatı olumsuz etkilenmiştir. Döviz kurlarındaki artışla beraber daralan ithalatta dış ticaret hacmini küçültmüştür. Her ne kadar bankacılık sektörü güçlü olsa da finansal kriz kredi olanaklarını düşürmüştür. Finansmana erişimde yaşanan güçlükler yatırımları olumsuz etkilemiş bu da dolaylı olarak istihdam düzeyini düşürmüştür. Büyüme için her zaman dış kaynağa ihtiyaç duyan ve tasarruf oranlarının düşük olduğu Türkiye, finansal krizde uluslararası sermaye akımlarının ve portföy yatırımlarının azalmasından olumsuz etkilenmiştir. Ayrıca kriz algısının yarattığı riskler nedeniyle düşen tüketici güveni, tüketim mallarına olan talebi anlamlı şekilde daraltmıştır.

Grafik 3.9. Yıllara Göre Büyüme Oranları, 2000-2012

Kaynak: (Eğilmez, 2014).

Tüm bu gelişmelerin sonucunda Türkiye ekonomisinin büyümesi finansal kriz döneminde kesintiye uğramıştır. 2001 yılından itibaren düzenli olarak pozitif büyüme gösteren Türkiye ekonomisi, kriz yıllarında önemli bir daralma yaşamıştır.

Grafik 3.9.' da ekonomik büyüme üçer aylık dönemler itibariyle gösterilmektedir. Ekonomik büyüme kriz yıllarında hem üç aylık hem yıllık bazda negatif gerçekleşmiştir. 2008 Finansal krizi makroekonomik göstergeler bakımından en olumsuz etkisini milli gelir üzerinde göstermiştir.

3.7.5. 2008 Finansal Krizi'nin Sosyo-Ekonomik Etkileri

Kriz dünya ticaretini ve ülkelerin büyümelerini olumsuz etkilediğinden bunun emek piyasasına sirayet etmesi kaçınılmaz olmuştur. Kriz yıllarında yaşanan daralmayla birlikte işsizlik oranları artarken, eş zamanlı olarak ücretlerde de düşüş gözlemlenmiştir.

Tablo 3.9. Yıllar İtibariyle İşgücüne Katılma Oranı-İşsizlik Oranı-İstihdam Oranı, 2005-2010

Yıllar	İşgücüne Katılma Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)
2005	44.9	9.5	40.6
2006	44.5	9	40.5
2007	44.3	9.2	40.3
2008	44.9	10	40.4
2009	45.7	13.1	39.8
2010	46.5	11.1	41.3

Kaynak: TÜİK, Tüketici Güven Endeksi, 2005-2010.

Tablo 3.9.'a bakıldığında yaşanan krizle birlikte işgücüne katılım oranının arttığı görülmektedir. Aynı dönemde işsizlik oranı ise 2009 yılına gelindiğinde % 13'lere ulaşmaktadır. İşsizliğin en yüksek düzeyine ulaştığı dönemde istihdam oranı da % 39.8 ile en düşük seviyede gerçekleşmiştir. Daralan üretim hacmiyle birlikte işsiz sayısı artarken kriz en önemli etkilerinden birini emek piyasası üzerinde göstermiştir.

Aynı dönemde işsizlikle birlikte gelir dağılımında bozulmalar yaşanmıştır. 2009 yılına gelindiğinde Gini katsayısı 0.415'e yükselmiş, yani gelir dağılımı bozulmuştur.

Tablo 3.10. Yıllar İtibariyle Hane Halkı Kullanılabilir Gelire Göre Gini Katsayısı, 2006-2010

Yıllar	2006	2007	2008	2009	2010
Türkiye	0.428	0.406	0.405	0.415	0.402

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2006-2010.

Gelir dağılımındaki bozulmanın yanı sıra kriz yılında reel ücretlerde de düşme yaşanmıştır. Özellikle alt gelir gruplarındaki toplumsal kesimler krizin etkisini daha ağır hissetmişlerdir. Artan işsizlik ve yükselen enflasyon karşısında bu kesimler refah kaybı yaşamıştır. Tablo 3.10.'da görüldüğü gibi asgari ücret 2008 yılından 2009 yılına gelindiğinde TL olarak artsa da dolar bazında bir düşüş yaşamıştır. Buna karşın yoksulluk sınırı 2009 yılında bir önceki yıla göre dolar bazında da artış göstermiştir.

Tablo 3.11. 2006-2010 Yılları Asgari Ücret ve Yoksulluk Sınırı Karşılaştırmaları

Ortalama Net Asgari Ücret			Ortalama Yoksulluk Sınırı	
Yıllar	TL/Ay	\$/Ay	TL/Ay	\$/Ay
2006	380	265	1875	1311
2007	419	355	2091	1787
2008	503	326	2347	1524
2009	546	364	2441	1627
2010	599	394	2733	1798

Kaynak: (Kesgingöz, 2016: 135).

Bu dönemde enflasyon oranı ise 2008 yılında % 10.1 iken 2009 yılında % 6.5 olarak gerçekleşmiştir. Daralan talep ve azalan ekonomik hareketlilik nedeniyle 2008 finansal krizinin ardından enflasyon çok fazla yükselmemiş ve TCMB hedefi olan %7.5'in de altında kalmıştır. Krizin ardından büyüme oranlarının düşmesiyle birlikte 2008 yılında 10.438 dolar olan KBDGSHY 2009 yılına gelindiğinde 8.559 dolara düşmüştür. Tüm dünyayı derinden etkileyen 2008 Küresel Finans Krizi bulaşıcılık etkisiyle Türkiye'yi de olumsuz yönden etkilemiştir. Her ne kadar yapılan düzenlemeler ile bankacılık ve finans kesimi kurumsal olarak güçlendirilmiş olsa da küresel bir krizin etkilerinden kaçınmak mümkün olamamıştır. Finansal kriz daha önce yaşanan krizlerde olduğu gibi toplumun önemli bir kesimini olumsuz etkilemiştir. Gelir dağılımı adaletsizliği, yoksulluk sınırı, işsizlik oranı gibi sosyo-ekonomik göstergeler bir arada değerlendirildiğinde kriz yılında toplumsal bir refah kaybı yaşandığı gözlemlenebilmektedir.

2008 krizinin artan işsizlikle birlikte aile kurumu üzerinde de olumsuz etkiler ortaya çıkmıştır. Grafik 3.5'te görüleceği gibi krizin etkilerinin hissedildiği 2009 yılında evlenme sayısı anlamlı şekilde düşmüştür. 2008 yılında evlenenlerin sayısı 641.973 olurken 2009 yılına gelindiğinde bu sayı 591.742 olmuştur. Uzun dönemli sayılara bakıldığında 2008-2009 döneminde kriz kaynaklı anlamlı bir düşüş yaşandığı gözlemlenmektedir. Krizin aile kurumu üzerindeki bir diğer yıkıcı etkisi ise boşanma oranlarında görülmektedir. Grafik 3.6'ya bakıldığında boşanma sayılarının 2009 yılında dramatik şekilde yükseldiği görülmektedir.

2008 yılında 99.663 olan boşanma sayısı 2009 yılına gelindiğinde 114.162'ye yükselmiştir. 2001 krizinin ardından boşanma oranlarında yaşanan en yüksek artış yine bir kriz yılı ve ertesi olan 2009 yılında gözlemlenmiştir. Krizin psikolojik etkileri de toplumsal huzuru bozmuştur. 2001 krizi ve sonrasında olduğu gibi 2008 krizi ve izleyen yıllarda intihar sayıları yükselmiştir. 2008 yılında 289 2009 yılında ise 318 kişi geçim zorluğu nedeniyle hayatlarına son vermiştir.

Esasen iç dinamiklerden kaynaklanmayan ve yayılma etkisiyle Türkiye'ye ulaşan 2008 finansal krizi tüm dünyayı olduğu gibi Türkiye'yi de olumsuz etkilemiştir. Krizin makro-ekonomik göstergeler üzerindeki etkileri kısa sürede toparlanmış gibi gözükse de başta emek piyasası olmak üzere sosyal alanlar üzerindeki olumsuz etkileri toplumun bir kesimi için kalıcı olmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

1980’li yıllardan itibaren politik alanda başlayan liberal yaklaşım ekonomik anlayışı da etkilemiştir. Artan küreselleşme ile birlikte dünya ticareti hacim kazanmış, korumacı politikalardan daha çok işbirlikleri öne çıkarılmak istenmiştir. Uluslararası ekonomik ve siyasi örgütler bu dönemde güç kazanırken, mal ve hizmet ticaretinin yanı sıra üretim faktörlerinin hareketliliği de önem kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde teknolojinin de hızla gelişmesiyle uluslararası ekonomi-politik ilişkilerin derinleştirilebilmesi için daha uygun bir ortam oluşmuştur. İki kutuplu dünya siyasetinin, Soğuk Savaşın, sona ermesinden sonra finansal serbestleşme özgürlüklerin bir parçası olarak algılanmış ve ülkeler bu yönde adımlar atmaya başlamışlardır.

Türkiye de bu dönemde dünyanın gidişatıyla paralel bir yol izlemiştir. 24 Ocak 1980 kararları ile ithal ikameci anlayış terk edilerek ihracata dayalı bir sanayileşme politikası kabul edilmiştir. Devam eden yıllarda önemli finansal serbestleşme adımları atılırken Türkiye çok hızlı bir dönüşümün içerisine girmiştir. 1989 yılında 32 sayılı Kararname ile tam serbestleşmeye geçilmesi Türkiye ekonomisi için bir dönüm noktası olmuştur. Finansal engellemelere yönelik engeller kaldırılmış sermaye hareketleri tamamen serbestleştirilmiştir.

Sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle portföy yatırımları kolaylaşmış, ülkeler arası fon akımları artmaya başlamıştır. Getiri arayışında olan fon sahipleri, gelişmiş ülkelere daha dinamik ekonomileri ve büyüme potansiyelleri olan gelişmekte olan ülkelere yönelmiştir. Hızlı finansal serbestleşmeye geçen ülkelerin en büyük handikapları ise kurumsal altyapının hazır olmayışı, düzenleme ve denetim eksiklikleri, dış şoklara açıklık ve siyasi istikrarsızlıklardır.

1990’lı yılların başında bu ülkelere birisi olan Türkiye, serbestleşmeyle birlikte ekonomik bir atılım gerçekleştirmiş ancak tam anlamıyla hazır olunmadan başlanılan bu süreç 1994 krizine giden yolu açmıştır. Devamında ise alınan önlemlere ve uygulanan istikrar programlarına karşın ekonominin kronik problemleri devam etmiş, köklü yapısal reformlar ancak 2001 krizinden sonra gerçekleştirilebilmiştir.

2001 yılının Şubat ayında yaşanan kriz, sonuçları bakımından Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en ağır ekonomik krizi olmuştur. Tüm makroekonomik göstergeler bozulurken, toplumsal refah bu dönemde düşmüştür.

2008 finansal krizi ise diğer krizlerden farklı olarak küresel bir krizin Türkiye’ye yayılması şeklinde gerçekleşmiştir. Krizin sebebi olan emlak ürünlerine bağlı türev ürünler

Türkiye'nin finansal yapısında bulunmadığından ve 2001 krizi sonrası bankacılık sektöründe önemli düzenlemeler yapıldığından Türkiye bu krizden daha hızlı şekilde çıkabilmiştir.

Yaşanan krizlerin ekonomik yapıda yarattığı tahribat toplumu ve bireylerin refahlarını doğrudan etkilemektedir. İşsizlik, gelir kaybı gibi nedenlerle hanehalkının tüketim potansiyeli düşerken toplumsal huzur bozulmaktadır. Krizlerin bir diğer önemli sonucu ise gelir dağılımını ve sosyal adaleti bozucu etkileri olmaktadır. Özellikle yüksek enflasyon dönemlerinde işsizlik rakamları artmasa dahi gelir kaybı olmakta bu da refahı düşürücü bir etki gerçekleştirmektedir. Bununla birlikte varlık sahiplerinin varlık değeri artmakta, tasarruf sahipleri tasarruflarını getiri elde edecek şekilde kullanabilmekte, alt gelir gruplarıyla olan gelir ve refah farkı açılmaktadır.

Kentleşmenin giderek artması, eğitim seviyesinin yükselmesi gibi etkenlerle tüketim alışkanlıkları son 40 yılda önemli oran değişmiştir. Önceki dönemlerde hanehalkının harcamalarında düşük bir yer kaplayan eğitim, sağlık, sosyal harcamalar gibi kalemler tüketim dağılımında önemli bir yer tutmaktadır. Kriz dönemlerinde oluşan refah kaybı nedeniyle bireyler tüketim alışkanlıklarını sürdüremez duruma gelebilmektedir. Kriz öncesi ulaşılabilir olan mal ve hizmetlere erişimin kriz sonrasında aynı oranda sürdürülememesi hanehalkının refahını olumsuz etkilemektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan finansal krizlerden çıkılabilmesi için genellikle kemer sıkma politikaları ve istikrar politikaları ön plana çıkmaktadır. Yüksek enflasyon dönemlerinde uygulanan gelirler politikası da krizlerle mücadelenin önemli araçlarından birisidir. Uygulanan bu politikalar sosyo-ekonomik dengeyi bozucu etkiler bulunabilmektedir. Kriz karşısında katlanılan külfet toplumsal gruplara eşit olarak dağıtılmadığında hem gelir dağılımını bozucu hem de toplumsal refahı düşürücü etkiler gözlenebilmektedir.

Bankacılık ve finans kesimi kaynaklı krizler kaynak dağılımını değiştirmesiyle sosyo-ekonomik etkiler yaratabilmektedir. Hem finansal piyasaları hem de reel sektörü doğrudan etkilediği için bankacılık sektörü önemle takip edilmektedir. Bir bankacılık krizi yaşandığında ve iflaslar başladığında krizin etkilerinin sınırlandırılması için kamu otoriteleri bankaları kurtarma arayışına girmektedir. Burada ise kamu bankalarına hazine aracılığıyla sermaye enjekte edilmesi, özel bankaların ise devlet tarafından alınması ve el değiştirmesi gündeme gelmektedir. Nitekim Türkiye 2001 krizinde böyle bir süreci yaşamıştır. Böyle bir durumda normal şartlar altında üretim, yatırım, sosyal yardım gibi alanlarda kullanılabilecek olan kaynaklar krizden çıkış için harcanmakta ve bu yönüyle toplumsal refahı düşürücü etki yaratmaktadır.

Sonuç olarak Türkiye’de yaşanan ekonomik krizler benzer ülkelerde olduğu gibi toplumsal huzur ve refahı bozucu etkiler göstermiştir. Hızlı finansal serbestleşme, yüksek büyüme isteği gibi nedenlerle yapılan politika hataları krizlerin gelişimini hızlandırmış, düzeltilmesi zor yapısal problemlerin oluşmasına neden olmuştur. Her kriz döneminde belirli toplumsal kesimlerin refahı düşerken yeniden aynı refah seviyesine gelinebilmesi bir süre almıştır. Planlı, istikrarlı, verimli ve istihdam yaratan bir ekonomik büyüme trendinin yakalanması hem ekonomiyi dış şoklara karşı daha korunaklı hale getirecek hem de toplumun sosyo-ekonomik dengelerinin korunmasına yardımcı olacaktır.

Ekonomik krizlerin yaşanmasının ardından ortaya çıkan etkileri gidermek adına kamu otoritesi tarafından bazı önlemler alınmalıdır. Ekonomik krizlerin yarattığı sosyo ekonomik etkilerin en önemli kanallarından birisi emek piyasası olduğundan işsizliğin azaltılmasına ya da artmasının önüne geçilmesine yönelik bir takım tedbirlerin ortaya konması krizin yaratacağı muhtemel etkilerin önlenmesine yardımcı olabilir. Bu tedbirlerin önemli bir kısmı işverenlere sağlanacak destekler olmalıdır. Krizden etkilenen sektörler başta olmak üzere işsizliğin artmamasını sağlamak amacıyla şirketlere vergi yükümlülükleri ve sosyal güvenlik primlerinde dönemsel erteleme ve ödeme kolaylığı sunmak suretiyle kriz dönemindeki yükleri azaltılabilir. Yeni işe alınacak olan kişilerin sosyal güvenlik primleri ve vergi yükleri kriz süresince kamu tarafından yüklenilebilir. Kriz döneminde işçi çıkarmamak ya da yeni istihdam yaratmak gibi çeşitli şartlar altında firmalara finansmana erişimde kolaylık sağlanabilir. Krizin derinliğine ve mahiyetine göre kamu otoritesi işsizliğin artmaması adına işten çıkarma yasağı dahil olmak üzere daha sert tedbirleri de uygulamaya koyabilir ancak bu önlemlerin ekonominin genel yapısında yaratacağı etkiler iyi analiz edilmelidir.

Türkiye’de geçmiş krizlerde krizin ağır etkilerini en çok hisseden toplum kesimleri orta ve alt sınıflar olmuştur. Kriz süresince toplumsal huzur ve refahın sürdürülebilmesi açısından bu kesimlere yapılacak destekler önem arz etmektedir. Düşen reel gelir nedeniyle hem bazı toplumsal kesimlerin refahı düşerken hem de azalan harcama gücü nedeniyle iç talep daralmakta ve krizden çıkış süresi uzamaktadır. Böyle bir durumda nakdi destek şeklinde yapılacak sosyal transfer harcamaları krizin etkilerinin azaltılmasına yardımcı olacaktır. Emekliler, 2022 sayılı Kanun kapsamında maaş bağlanan yaşlı, malul ve engelli aylığı alan kesimler nakdi desteklerden faydalandırılmalıdır. Bu destekler krizin derinliğine ve etkilerine göre tek seferlik olabileceği gibi üçer aylık ya da altışar aylık dilimlerde verilebilir. İşsizlik sigortası ödemeleri de kriz dönemlerinde önemli bir araç olarak kullanılmalıdır.

Genellikle krizler sonrasında krizden çıkış için istikrar programları uygulanmaya konulmaktadır. Uygulanan istikrar programlarında belirli bir dönem için katı tedbirler ortaya konulabilmektedir. İstikrar programları hazırlanırken yaşanması muhtemel sosyo-ekonomik etkiler göz önüne alınmalıdır. Krizin yarattığı tahribat karşısında toplumsal kesimlerin krizin yükünü adil bir şekilde taşıması toplumsal huzur ve refahın sürdürülebilirliği açısından kritik bir öneme sahiptir. Maliye politikası araçları başta olmak üzere kriz dönemlerinde kullanılan kemer sıkma yöntemleri uygulanırken orta ve alt gelir grubundaki toplum kesimlerinin ekonomik refahının mümkün olduğu kadar korunabilmesine özen gösterilmelidir.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, B.** (2020), Siyah Kuğu: Ekonomik Krizler 1634-2020, Dora Yayıncılık: Bursa.
- Afşar, M.** (2011), Küresel Kriz ve Türk Bankacılık Sektörüne Yansımaları, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(2), 143-171.
- Aktan, C. C. ve Şen, H.** (2001), Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri, *Yeni Türkiye Dergisi*, 42(2), 1225-1230.
- Akın, D.** (2021), II. Dünya Savaşı'nın Türkiye'de Sosyal Hayat Üzerindeki Etkileri, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 07(04), 19-26.
- Akın, F.** (2016), 2001 Krizi Sonrası Türkiye Ekonomisinin Makro Ekonomik Performansı Üzerine Bir Değerlendirme, Sayı 43.
- Aktürk, İ. ve Albeni M.** (2002), Doğal Afetlerin Ekonomik performans Üzerine Etkisi: 1999 Yılında Türkiye'de Meydana Gelen Depremler ve Etkileri, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 1-18.
- Alantar, D.** (2008), Küresel Finansal Kriz: Nedenler ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme, *Maliye ve Finans Yazıları*, 1(81), 1-10.
- Alpay, Y. ve Alkin, E.** (2020), Olaylarla Türkiye Ekonomisi: Yirminci Yüzyıl Türkiye Ekonomi Tarihi, Hümanist Kitap Yayıncılık, İstanbul.
- Altaşlı, Y. ve Işık, M.** (2017), Türkiye'de Yaşanan Ekonomik Krizlerin İstihdam Üzerine Etkileri (1980-2013), *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 567-585.
- Ardıç, H.** (2004), *1994 ve 200 Yılı Ekonomik Krizlerinin, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bilançosunda Yarattığı Hareketlerin İncelenmesi*. Uzman Yeterlilik Tezi. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Muhasebe Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Ayla, D., Karış, Ç. ve Kızıltan A.** (2018), Ekonomik Krizlerin Sosyal Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama (1980-2016), *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(2), 415-434.
- Aytaç, I. ve Rankin, B.** (2009), Economic Crisis and Marital Problems in Turkey: Testing The Family Stress Model, *Journal of Marriage and Family*, 71, 756-767.

Baldacci, E., Mello, L. ve Inchauste, G. (2002), Financial Crises, Poverty, and Income Distribution, International Monetary Fund, 39(2). (Erişim: 06.04.2023, file:///C:/Users/win10/Downloads/_wp0204%20(1).pdf)

Boratav, K. (1989), Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908-1980, Milliyet Kitabevi, İstanbul.

Bülbül, İ. (2006), İkinci Dünya Savaşının Türkiye’de Sosyal Hayata Olumsuz Yansımaları, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 0(9), 1-51.

Celasun, O. (1998), The 1994 Currency Criss İn Turkey (WPS 1913), *World Bank Group*.

Celasun, M. (2002), 2001 Krizi Öncesi ve Sonrası: Makroekonomik ve Mali Bir Değerlendirme. <https://content.csbs.utah.edu/~ehrbare/erc2002/pdf/i053.pdf>.

Choi, Y. ve Chung, C. S. (2002), Social Impacts of The Korean Economic Crisis, EADN Regional Project on The Social Impact of The Asian Financial Crisis, EADN RP1 -4, ss1-19.

Çöğürçü, İ. (2012), Türkiye’nin İç Borç Genel Yapısı Üzerine Geçmişten Günümüze Bir Değerlendirme, *USES Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2(1).

Dawson, G. D. (1992), Inflation and Unemployment, Hants Edward Elgar Publishing.

Doruk, Ö. T. ve Yavuz, H. B. (2018), 1980’den Sonra Türkiye’de Uygulanan İstikrar Politikalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(15), 2237-2265.

Dönek, E. (1999), Türkiye’de Bankacılık Sektörü ve İç Borçlanma, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 14(165), 38-57.

Durmuş, S. (2010), Finansal Krizleri Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlar, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (5), 31-46.

Eğilmez, M. (2014a), *Örneklerle Kolay Ekonomi*, Remzi Kitabevi: İstanbul.

Eğilmez, M. (2014b), Türkiye Ekonomisinin Görünümü. (Erişim: 22.05.2023, <https://www.mahfiegilmez.com/2014/01/turkiye-ekonomisinin-gorunumu.html>)

Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2001), Ekonomi Politikası ve Teori ve Türkiye Uygulaması, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Eğilmez, M. (2020), Türkiye Ekonomisinin Son 17 Yılı. (Erişim: 20.04.2023, <https://www.mahfiegilmez.com/2020/01/turkiye-ekonomisinin-son-17-yl.html>)

Erden, D. (2022), Effects Of Economic Crises And Applied Monetary Policies In Turkey, *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, (42), 31-44.

Erdoğan, B. (2006), *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizler ve Finansal Kriz Modelleri*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Eroğlu, İ., Özbek, M., ve Özbek, E. (2022), Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Yoksulluk Üzerindeki Etkisi: Ekonometrik Bir Yaklaşım, *Ekonomi Tek Dergisi*, 11(1), 41-61.

Gaytancıoğlu, S. (2010), Rasyonel Beklentiler Teorisi Çerçevesinde Türkiye’de 1994 Krizi, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 139-146.

Işık, N. ve Duman, H. (2012), Reel ve Finansal Göstergeler Açısından 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi: Karşılaştırmalı Bir Analiz. Yönetim ve Ekonomi, *Celal Bayar Üniversitesi İİBF*, 19(2), 239-260.

Işık, S., Duman, K., ve Korkmaz, A. (2004), Türkiye Ekonomisinde Finansal krizler: Bir Faktör Analiz Uygulaması, *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 19(1), 45-69.

Kaderli, Y. ve Küçükakaya, H. (2012), 2008 Dünya Finansal Krizi Sonrası Türkiye Ekonomisinde Yaşanan Gelişmelerin Bazı Ülkelerle Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (12), 85-96.

Kanca, O. C. (2012), 1950-1960 Arası Türkiye’de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 47-63.

Kaminsky, G. L. ve Reinhart, C. M. (1998), Financial Crises in Asia and Latin America: Then and Now, *The American Economic Review*, 88(2), 444-448.

Kaya, D. G. ve Kaygısız, A. D. (2015), 2008 Küresel Krizi ve Sonrasında Türkiye’de Uygulanan maliye Politikalarına Genel Bir Bakış, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(26), 171-194.

Kaytancı, B. ve Afşar, M. (2013), Para Politikası, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Kazgan, G. (2021), *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.

Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2005), *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Kesgingöz, H. (2016), Türkiye’de Yaşanan 2008 Ekonomik Krizinin Yoksulluk ve Emeklilik Kararları Üzerine Etkisi, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 6(1), 126-158.

Kibritçioğlu, A. (2001), Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001, *Yeni Türkiye (Ekonomik Kriz Özel Sayısı)*, 7(1), 174-182.

Koyuncu, M. ve Şenses F. (2004), Kısa Dönem Krizlerin Sosyoekonomik Etkileri: Türkiye, Endonezya ve Arjantin Deneyimleri, *ERC Working Papers in Economics*, 4(13), 1-42.

Kurt, Ş. (2006), İşsizliğin Psiko-Sosyal Sonuçları ve Türkiye Üzerine Muhtemel Etkileri, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (51), 357-379.

Obstfeld, M. (1996), Models Of Currency Crises With Self-Fulfilling Features, *European Economic Review*, Number 40.

Özatay, F. (2020), *Finansal Krizler ve Türkiye*, Doğan Kitap, İstanbul.

Özatay, F. ve Sak, G. (2002), The 2000-2001 Financial Crisis in Turkey, *Brookings Trade Forum 2002*.

Özgen, F. B. (1999), Türkiye’de İç Borç Sorunu ve İç Borçların Sınırlandırılması, *Yeni Türkiye Dergisi Türk Ekonomisi Özel Sayısı*, (27), 353-375.

Paramo, C. S., Narayan, A., Olivieri, S. ve Habib, B. (2010), The Impact of the Financial Crisis On Poverty and Income Distribution: Insights From Simulations in Selected Countries. (Erişim: 06.04.2023, <https://cepr.org/voxeu/columns/impact-financial-crisis-poverty-and-income-distribution-insights-simulations-selected>)

Parasız, İ. (1998), *Kriz Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi, Bursa.

Polat, M. (2018), Küresel Finans Krizinin Nedenleri, *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 177-195.

Robe, İ. ve Podpiera A. (2013), The Social Impact of Financial Crises, The World Bank, *Policy Research Working Paper*, 6703.

Sakal, M. (2002), Türkiye’de Mali Disiplinsizliğin Yapısal Sorunları, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 175-198.

Sevgi, C. (1994), Sanayileşme Sürecinde Türkiye ve Sanayi Kuruluşlarının Alansal Dağılımı, Beta Basın Yayın Dağıtım, İstanbul.

Susam, N., Özgül, H. B., ve Yavuz, E. (2020), Türkiye Ekonomisi ve Maliyesi 1923-2023, Beta Basın Yayın Dağıtım, İstanbul.

Şahin, H. (2006), Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitabevi, Bursa.

Taşar, O. (2010), Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve Makro Ekonomik Etkilerin Analizi, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(1), 76-97.

TCMB, Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Dönemi. (Erişim: 12.04.2023, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/26640b7b-9641-4c35-99ec-cd10a9d4e51b/program.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-26640b7b-9641-4c35-99ec-cd10a9d4e51b-m3fB7oF>)

TCMB, (2000). 1999 yıllık rapor. Ankara.

TCMB, (2003). 2002 yıllık rapor. Ankara.

TCMB, (2006). 2005 yıllık rapor. Ankara.

Topbaş, F. ve Kurt, S. (2007), İşsizlik ve Boşanma İlişkisi: 1970-2005 Var Analizi, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(7), 30-43.

Turan, Z. (2011), Dünyadaki ve Türkiye’deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(1), 56-80.

TÜİK, Evlenme ve Boşanma İstatistikleri. (Erişim: 18.06.2023, <https://www.tuik.gov.tr/>)

TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması. (Erişim: 10.06.2023, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2021-45581>)

TÜİK, İşgücü İstatistikleri. (Erişim: 19.06.2023, <https://www.tuik.gov.tr/>)

TÜİK, Nedenine Göre İntihar Sayısı Raporu 1987-2003. (Erişim: 17.06.2023, <https://data.tuik.gov.tr/>)

TÜİK, Tüketici Güven Endeksi. (Erişim: 30.05.2023
<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Ekonomik-Guven-117>)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (Erişim:
<https://www.sbb.gov.tr/>)

Uygur, E. (2003), Finansal Şişkinlik, Riskler ve Düzeltme Gereği: makroekonomik Yansımalar, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 18(202), 49-66.

Yay, T., Yay, G. G. ve Yılmaz, E. (2001), Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.

Yükseler, Z. ve Çanakçı, İ. (2000), 2000-2002 Yıllarında Türkiye Ekonomisi: Sorunlar, Makroekonomik Politikalar ve Beklentiler, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 15(166), 10-16.